

K 248.005
3

საქართველოს
საბავშვო
ლიტერატურის
საქართველოს

ბავშვთა ჟურნალი

პეპელი
მადონა
სიკვლეო
კუჩი
სიკვლეო

«მეცნიერებ» თბილისი
1978

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული
ლიბრარატორიის ისტორიის ინსტიტუტი

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ГРУЗИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
ИМ. ШОТА РУСТАВЕЛИ

ГУРАМ ШАРАДЗЕ

ЕВГЕНИЙ
БОЛХОВИТИНОВ
ПЕРВЫЙ
РУССКИЙ
РУСТВЕЛОЛОГ

ОЧЁРК
ИЗ ИСТОРИИ РУСТВЕЛОЛОГИИ

«МЕЦНИЕРЕБА» ТБИЛИСИ
1978

ბერძენი უბერძენი

ბერძენი
გოლგოთაშენობა
სიკვლევა
სურსი
სესიონალური

წარმოები
საქართველოს იმპერიალური

«მეცნიერება» თბილისი
1978

1. ხუბთაველი, შოთა

8 Г 1

899.962.1.092 [რუსთაველი]

შ 254

2. ხუბი ლიფეჩაშუხაძემოდნეაძი და
ხიზიკოსები

რუსთველოლოგიის ისტორია XIX საუკუნეში იწყება ე. ბოლხო-
ვიტინოვის წიგნით «Историческое изображение Грузии...», რომე-
ლიც გამოიცა რუსეთთან საქართველოს შეერთების პირველი წლის
თავზე (სპბ., 1802).

ე. ბოლხოვიტინოვი (1767—1837) თავისი დროისთვის გამოჩენი-
ლი რუსი მეცნიერი და კულტურის მოღვაწე იყო. ქართველი კონსულ-
ტანტების დახმარებით დაწერილ მის წიგნში ქართული ლიტერატუ-
რის სხვა ძეგლებთან ერთად განხილულია შოთა რუსთაველის „ვეფ-
ხისტყაოსანი“, კერძოდ, მოცემულია პოემასთან და მის ავტორთან და-
კავშირებული რიგი ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხები და ზო-
გიერთი ადგილის რუსული თარგმანი.

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს ე. ბოლხოვიტინოვის მეცნიე-
რული მოღვაწეობის, კერძოდ, რუსთველოლოგიის ისტორიაში მისი
წიგნის მნიშვნელობის შეფასების ცდას.

რედაქტორი ს ა რ გ ი ს ც ა ი შ ვ ი ლ ი

K 248.005
3

შ 70202 / M 607(06)-78-112-78 © გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1978

საქართველოს
ბიბლიოთეკის
ფონდის
ნომერი
0002-11278

საქართველოს
ბიბლიოთეკის
ფონდის
ნომერი

შესავალი

XIX საუკუნის I ნახევარი რუსთველოლოგიის ისტორიაში ვეფხისტყაოსნის კვლევის გამოცოცხლებით ხასიათდება. გამოცოცხლებით, — ვამბობთ იმიტომ, რომ მთელი XVIII საუკუნის განმავლობაში, პოემის 1712 წლის ვახტანგისეული გამოცემის შემდეგ, თითქმის აღარავინ მიბრუნებია სწავლული მეფის მიერ წამოწყებულ საქმეს.

ახალი საუკუნის დასაწყისში განახლებულ რუსთველოლოგიურ კვლევა-ძიებას იმთავითვე დაეტყო ევროპული მეცნიერული აზროვნების ზეგავლენა, რაც გაპირობებული იყო საქართველოს ისტორიაში ამ დროს მომხდარი თვისობრივად სრულიად ახალი ეპოქალური მნიშვნელობის მოვლენებით. აღმოსავლეთ საქართველოს რუსეთთან შეერთებამ (1801 წ.) ახალი სხივი შეიტანა ქართულ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში. მიბრუნების პუნქტი გახდა ქართული მეცნიერული აზროვნების ისტორიაში.

ამ პერიოდის რუსთველოლოგიური ლიტერატურის უბრალო ბიბლიოგრაფიული აღნუსხვაც ნათლად გვიჩვენებს, თუ როგორ ერთბაშად გაფართოვდა რუსთველის პოემით დაინტერესების გეოგრაფიული არეალი. რუსთველის პოემაზე საგანგებოდ თუ გაკვრით უკვე წერენ რუსი და ევროპელი ავტორები — ე. ბოლხოვიტინოვი, შლეცერი, ზასი (ლანგენი მისი მთარგმნელია), მალტბრენი, ი. ორლოვი, მ. ბროსე, კ. რდულტოვსკი, ა. ჟარი დე მანსი, ა. მურავიოვი...¹ ჩნდება პოემის უცხო ენებზე (რუსული, ფრანგუ-

¹ შდრ. გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგიური ლიტერატურა (1712 — 1956 წლები), თბ., 1957, გვ. 4—32.

ლი, პოლონური) გადათარგმნის პირველი ცდები (ე. ბოლხოვინოვი, მ. ბროსე, კ. რდულტოვსკი, ი. ბარტდინსკი...)².

საგანგებო ხაზგასმის ღირსია ის, რომ უცხოელ ავტორებთან ერთად ამ პერიოდში სამეცნიერო ასპარეზზე გამოდიან სახელგანთქმული ქართველი მეცნიერები: თეიმურაზ ბაგრატიონი, სოლომონ დოდაშვილი, პლატონ იოსელიანი, ნიკო და დავით ჩუბინაშვილები, რომლებმაც ღირსეული ადგილი დაიკავეს რუს და ევროპელ მეცნიერთა გვერდით; მათ მოღვაწეობას იმთავითვე განსაზღვრავდა იმისი ღრმა შეგნება, რომ ეროვნულ კულტურას, ამ შემთხვევაში, მწერლობას, უწინარეს ყოვლისა, ეროვნული მეცნიერული ძალები უნდა სწავლობდეს, რომ სწორედ ეროვნულ მეცნიერულ ძალებს უნდა შესწევდეს, პირველ რიგში, მისი ათვისების სასიცოცხლო უნარი და ენერჯია, რადგან მსოფლიო კულტურის ისტორიამ ბევრი იცის ისეთი შემთხვევა, როდესაც ამა თუ იმ საკაცობრიო კულტურის ძეგლს, მისი შემქმნელი ხალხის სულიერი გამოფიტვისა და ინტელექტუალური მოძრაობის დაშრეტის გამო, სხვა ერების მეცნიერები ეპატრონებოდნენ ხოლმე.

ამ მხრივ თ. ბაგრატიონმა, დ. ჩუბინაშვილმა და პლ. იოსელიანმა, მარი ბროსესთან ერთად, XVIII საუკუნეში ვახტანგ VI-ის მიერ დაწყებული, ვახუშტისა და ანტონ I-ის მიერ გაგრძელებული მეცნიერული ტრადიციები XIX ს. I ნახევარში თვისობრივად სრულიად ახალ საფეხურზე აიყვანეს. ხოლო, რაც შეეხება რუსთველოლოგიურ მუშაობას, აქ მათ იმდენი გააკეთეს, რომ, არსებითად, ისინია არა მარტო იმდროინდელ რუს და ევროპელ მეცნიერთა, არამედ, თუ გნებავთ, აკად. ნ. მარის მოსვლამდე, მთელი XIX საუკუნის რუსთველოლოგიური კვლევა-ძიების ტონისა და მიმართულების მიმცემი, ამასთან, თანამედროვე რუსთველოლოგიური მეცნიერების მიღ-

² П. Берков, Шота Руставели в русской литературе, ИАН, отд. общ. наук., № 3, 1938, გვ. 49—80, გადაიბეჭდა კრებულში: Деятели русской культуры о Шота Руставели, Тб., 1966, გვ. 251—309; ს. იორდანიშვილი, ვეფხის-ტყაოსნის თარგმანები ევროპულ ენებზე, „რუსთველის კრებული“, თბ., 1938, გვ. 241 შმდ.; ლ. ანდლულაძე, ვეფხისტყაოსნის პირველი რუსული თარგმანი, კრებ. „ძველი ქართული მწერლობის საკითხები“, I, თბ., 1962, გვ. 206—207; მისივე, ვეფხისტყაოსნის რეკოლუციამდელი რუსი მთარგმნელები, „ძვ. ქართ. მწ. საკითხები“, III, თბ., 1968, გვ. 104 და შმდ.; ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 324 და შმდ.; В. Шадури, Что знала о Руставели Россия пушкинского времени, კრებ. „თბილისის უნივერსიტეტი შოთა რუსველს“, თბ., 1966, გვ. 415—435; ლ. მენაბდე, რუსთველი პოლონეთში, „ალ. ბარამიძის საიუბილეო კრებული“, თბ., 1974, გვ. 163 შმდ.

წევები გარკვეულად მათი დაულალავი შემოქმედებითი შრომით არის გაპირობებული. XIX ს. I ნახევარში მათ მიერ გაჩაღებული მეცნიერული საქმიანობა ქართველოლოგიის, როგორც ახალი დამოუკიდებელი სამეცნიერო დისციპლინის, ჩამოყალიბების ერთ-ერთი მტკიცე ფაქტორი გახდა, რაც უკვე ეროვნული მეცნიერების წინაშე მათ უდავო ისტორიულ დამსახურებას მოასწავებს.

შემოთ გაკვრით უკვე აღვნიშნეთ XIX ს. I ნახევრის ქართველ და უცხოელ ავტორთა რუსთველოლოგიური ღვაწლის შესახებ, მაგრამ შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, თითქოს ყველა მათ ნაშრომს სპეციალური რუსთველოლოგიური კვლევა-ძიების ან ორიგინალობის პრეტენზია ჰქონდეს. ამდენად, ზოგიერთი საგანგებო ყურადღებას შეიძლება არც იმსახურებდეს. ვფიქრობთ, არ შეეცდებით, თუ ვიტყვით, რომ საეტაპო მნიშვნელობა მაინც მხოლოდ რამდენიმე მათგანს ჰქონდა: ესენია — ე. ბოლხოვიტინოვი, მ. ბროსე, თ. ბაგრატიონი, დ. ჩუბინაშვილი და პლ. იოსელიანი.

ამჯერად ჩვენი ინტერესის საგანია სწორედ პირველი რუსი რუსთველოლოგი ევგენი ბოლხოვიტინოვი (1767—1837).

ევგენი ბოლხოვიტინოვი (მიტროპოლიტი კიევისა) რუსთველის შესახებ რუსულ ენაზე დაწერილი პირველი შრომის ავტორია³. მასვე ეკუთვნის ვეფხისტყაოსნის (რამდენიმე სტროფის) რუსულ ენაზე გადათარგმნის პირველი ცდა. ამდენად, იგი ვეფხისტყაოსნის პირველ რუს მთარგმნელადცაა მიჩნეული. თუ გავისხენებთ იმასაც, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის შრომა მაშინვე ითარგმნა გერმანულ ენაზე⁴, ხოლო შლეცერმა და მალტ-ბრენმა მას გერმანულ და ფრანგულ ენებზე ვრცელი რეცენზიები მიუძღვნეს⁵, ადვილად დავრწმუნ-

³ Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ея состоянии, СПб., 1802, გვ. 72, 86—87, 90—91.

⁴ Georgien oder historisches Gemälde von Grusien in politischer, kirchlicher und gelehrter Hinsicht. Aus dem Russischen übersetzt von Fridrich Schmidt, Doktor der Philosophie, Riga und Leipzig, 1804.

⁵ Göttingische gelehrte Anzeigen, 42. Stück. Den 12. März 1803 (იხ. სურ. 12), გვ. 409—424; Annales des voyages de la géographie et de l'histoire, Publiées par M. Malte-Brun, Paris, 1810, t. XII (იხ. სურ. 13 და 14), გვ. 73—100; ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნს იცნობდა და იმოწმებდა სენ-მარტენიც; Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie, par M. J. Saint-Martin, tome second, Paris, 1819, გვ. 247, 249. აქვე შევნიშნავთ, რომ შლეცერი თავის რეცენზიაში რუსთველს არ ახსენებს (იხ. გვ. 421. ცნობა მომაწოდა ლ. მენაბდეშვილმა).

ნდებით, რომ ევროპაში ქართული კულტურის, კერძოდ, რუსეთში⁶ ლის სახელის გატანისა და პოპულარიზაციის საქმეს არსებითად პირველად ე. ბოლხოვიტინოვის შრომამ შეუწყო ხელი. მართლაც, დღეს უკვე საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტია, რომ აკად. მ. ბროსეს, მაშინ პარიზში მოღვაწე ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა ორიენტალისტს, ქართველოლოგიური ინტერესები სწორედ ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომის გაცნობამ გაუღვიძა⁶.

რა თქმა უნდა, ყველაფერი ეს ე. ბოლხოვიტინოვის აღნიშნულ ნაშრომს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ქართული სულიერი კულტურის ისტორიაში. ამიტომ ე. ბოლხოვიტინოვის ცხოვრებისა და შემოქმედების ზოგიერთ არსებით მხარეზე მოგვიხდება შეჩერება.

მანამდე კი, საგანგებოდ გვსურს აღვნიშნოთ, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომს ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში სპეციალურად, ან კიდევ, ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით სხვადასხვა დროს მრავალი ავტორი შეხებია, კერძოდ ლ. ანდლულაძე, თ. ბაგრატიონი, ალ. ბარამიძე, გ. გაჩეჩილაძე, ა. გაწერელია, მ. გუგუშვილი, კ. დოდაშვილი, რ. დოდაშვილი, რ. დოლონაძე, ი. ენაკოლოფაშვილი, გ. იმედაშვილი, კ. კეკელიძე, ს. ლეკიშვილი, თ. მაჭავარიანი, ნ. მახათაძე, ი. მეგრელიძე, ლ. მენაბდე, გ. მიქაძე, შ. ონიანი, ტრ. რუხაძე, გ. ფარულავა, ნ. ფორაქიშვილი, ს. ყუბანეიშვილი, ვ. შადური, ა. შანიძე, ქრ. შარაშიძე, დ. ჩუბინაშვილი, ს. ცაიშვილი, გ. წერეთელი, ალ. ხახანაშვილი, ა. ხინთიბიძე... ყველა ისინი ჩვენს ნაშრომში სათანადო ადგილას დამოწმებული და განხილული გვაქვს საკვლევ საკითხთან დაკავშირებით.

აღარაფერს ვამბობთ საერთოდ ე. ბოლხოვიტინოვის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ შექმნილ მრავალფეროვან რუსულ სამეცნიერო ლიტერატურაზე, რომელიც უკვე საფუძვლიანად აქვს მიმოხილული ე. შმურლოს⁷.

⁶ Bibliographie analytique des ouvrages de Mr. M. F. Brosset, St-Ptb, 1887, გვ. IX. დაწვრილებით იხ. E. Шмурло, Митрополит Евгений как ученый. Ранние годы жизни, 1767—1804, СПб., 1888, გვ. 348. შ. ხ ა ნ თ ა ძ ე, მარი ბროსე, თბ., 1966, გვ. 12. ა გ რ ე თ ვ ე, ი. მ ე გ რ ე ლ ი ძ ე, ქართველოლოგის ისტორიიდან, ლიტმცოდ. რესპ. საბჭოს VIII სამეცნ. სესია, თბ., 1974, გვ. 9—10.

⁷ E. Шмурло, დასახ. ნაშრ., გვ. III—XXXV; იხ. ა გ რ ე თ ვ ე, E. Шмурло, Библиографический список литературных трудов Киевского митрополита Е. Болховитинова, вып. I, СПб., 1888.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ უკანასკნელ ხანს ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომისადმი ინტერესი ჩვენში კიდევ უფრო გაცხოველდა. რამდენადაც ვიცით, ე. ბოლხოვიტინოვის შესახებ მონოგრაფიაზე მუშაობს ს. ლეკიშვილი, მაგრამ იგი მკვლევარს ჯერჯერობით არ გამოუქვეყნებია, ხოლო ი. მეგრელიძე გამოსაცემად ამზადებს „რჩეულ რუსთველოლოგიურ ლიტერატურას“, რომელშიაც, ბუნებრივია, ე. ბოლხოვიტინოვიც შედის. ჩვენი ნარკვევი, ვფიქრობთ, ხელს შეუწყობს აღნიშნული მიმართულებით კვლევა-ძიების გაღრმავებას და თავის წვლილს შეიტანს ამ საკითხის მონოგრაფიულად დამუშავებაში.

ცხოვრების გზა

ე. ბოლხოვიტინოვის ბიოგრაფია, მისი უზოგადესი ხაზებითაც კი, ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ჯერჯერობით არავის გადმოუცია. ამისი საჭიროება კი ნამდვილად იგრძნობა, რადგან სპეციალურ საკითხებზე მსჯელობისას ე. ბოლხოვიტინოვის ცხოვრებისა და მეცნიერული მოღვაწეობის რომელიმე მხარის გაუთვალისწინებლობამ შეიძლება ზოგჯერ გაუგებრობა დაბადოს. ამაში ქვემოთ გხადაგზა დავრწმუნდებით.

ევგენი (ერისკაცობაში—ექვთიმე) ბოლხოვიტინოვი დაიბადა 1767 წლის 18 დეკემბერს (ძვ. სტ.)⁸ ვორონეჟში, როგორც ვ. ბოციანოვსკი წერს, ღარიბი მღვდლის ოჯახში⁹, პ. ბარტენევის მიხედვით კი, «Евгений был родом купец и сделался священником по личной склонности»¹⁰. ე. შშურლო გაკვირვებას გამოთქვამს პ. ბარტენევის ამ ცნო-

⁸ ე. ბოლხოვიტინოვის დაბადების თარიღად ერთგან უთითებენ 1763 წელსაც (Русские портреты..., СПб., 1908, т. IV, вып. I, 71), რაც სხვა წყაროებით არ მართლდება.

⁹ იხ. Энци. словарь Брокгауза и Ефрона, СПб., 1893, т. 21, გვ. 411. შდრ. Большая энциклопедия, под ред. Е. Н. Южакова, СПб., 1896, т. 9, გვ. 84—85; Энциклопедический словарь «Гранат», т. 6, სვეტი 249; Малый энциклопедический словарь, I, вып. II, изд. Брокгауз-Ефрон, СПб., 1907, სვეტი 1629; БСЭ, 3-е изд., т. 3, გვ. 525. იხ. აგრეთვე: Библиотека для чтения, СПб., 1838, т. 26, № 1, გვ. 37 შმდ.; Источники словаря русских писателей, собрал С. А. Венгеров, СПб., 1910, т. II, გვ. 336—341; Иллюстрированная газета, 1869, т. XXIII, № 1, № 3 და სხვ.

¹⁰ Русский архив, издаваемый при Чертковской библиотеке Петром Бартеневым, год осьмой (1870), Москва, 1871, სვ. 876, შმშ.

ბის გამო. მისი დაწვრილებითი გამოკვლევითაც¹¹, ე. ბოლხოვიტინოვის მამა, რომელსაც ალექსი¹² რქმევია, განწესებული ყოფილა «священником Воронежской Ильинской церкви»¹³, ხოლო «Фамилия Б о л х о в и т и н о в ы х, из которой вышел митрополит Евгений, принадлежала к старинному служилому роду в Воронежском крае; свое прозвание получила она от города Болхова, где мы застаем еще в половине XVII столетия (1663г.) ея представителей»¹⁴.

მამით ადრე დაობლებული ყმაწვილი 1777-85 წლებში სწავლობდა ვორონეჟის სემინარიაში. 1785 წლის გაზაფხულზე გაგზავნეს მოსკოვის სასულიერო (სლავურ-ბერძნულ-ლათინურ) აკადემიაში, სადაც სწავლობდა 1788 წლის გასულამდე, თან ისმენდა შადენის, ბოდუენის, როსტის, გეიმის ლექციებს მოსკოვის უნივერსიტეტშიაც, დაეუფლა ევროპულ და კლასიკურ ენებს.

მოსკოვში სწავლის დროს ე. ბოლხოვიტინოვი უახლოვდება ნ. ი. ნოვიკოვსა და მის წრეს, ახლო ურთიერთობა აქვს აგრეთვე ცნობილ რუს ისტორიკოსთან, არქეოგრაფ ნ. ნ. ბანტიშ-კამენსკისთან (1737—1814); ეს ის ბანტიშ-კამენსკია, რომელიც შემდეგ მას

¹¹ Е. Ф. Ш м у р л о, Евгений, митрополит Киевский, ЖМНП, апрель, 1886; июнь, 1887; июль, 1887; февраль, 1888; май, 1888; июнь, 1888. გამოცემულია ცალკე წიგნადაც შევსებული სახით: Е. Ф. Ш м у р л о, Митрополит Евгений как ученый. Ранние годы жизни 1767—1804, СПб., 1888, გვ. I—LXXXV, 1—455.

¹² და არა — ალექსანდრე, ან კიდევ — ნიკოლოზი (შდრ. ს. ლეკიშვილი, ქართული კულტურისა და ისტორიის პოპულარიზატორი, „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 15. XII. 1955); მ ი ს ი ვ ე, მე-19 საუკუნის დამდეგის რუსულ-ქართული კულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან (ე. ბოლხოვიტინოვი და პეტერბურგის ქართველი საზოგადოებრიობა), საქ. სახელმწ. ლიტ. მუზეუმი, III სამეცნიერო სესია, თეზისები, თბ., 1961, გვ. 8—9 (დაბეჭდილია რუსულადაც, იქვე, გვ. 15—16). მ ი ს ი ვ ე, Первооткрыватели Руставели, «Заря Востока», 25. VI. 1965; მ ი ს ი ვ ე, Испытание временем, «Веч. Тбилиси», 13. VII. 1966; გ. მ ი ქ ა ძ ე, მასალები ქართული ვერსიფიკაციის კვლევის ისტორიისათვის, კრებ. „ლიტერატურის თეორიისა და ესთეტიკის საკითხები“, წიგნი 2, თბ., 1965, გვ. 144 (ქვემოთ — მასალები); ქართული პოეტიკის ქრესტომათია, გ. მ ი ქ ა ძ ე ს რედ., თბ., 1954, გვ. 216; გ. მ ი ქ ა ძ ე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, თბ., 1974, გვ. 4; გ. გ ა ჩ ი ზ ი ლ ა ძ ე, ქართული ლექსი ინგლისურთან შეპირისპირებით, „მნათობი“, 1967, № 10, გვ. 152.

¹³ ЖМНП, 1886, апрель.

¹⁴ Е. Ш м у р л о, დასახ. ნაშრ., СПб., 1888, გვ. 1.

დაეხმარება საქართველოს შესახებ დაწერილი ნაშრომისათვის წყაროების შერჩევასა და დამუშავებაში.

1789 წელს ე. ბოლხოვიტინოვი მშობლიურ ვორონეჟს დაუბრუნდა, სადაც იგი დანიშნეს სემინარიის საეკლესიო ისტორიის მასწავლებლად, იყო აგრეთვე მისი პრეფექტიც.

ამ დროისთვის ე. ბოლხოვიტინოვს საკმაო მწერლური გამოცდილება ჰქონია (ჯერ კიდევ მოსკოვში ყოფნისას, ნოვიკოვის ჩაგონებით, მან თარგმნა და გამოსცა 8 წიგნი, მათ შორის, ფენელონის „ძველ ფილოსოფოსთა ცხოვრების მოკლე აღწერილობანი“, წერდა ლექსებსაც). იგი შესდგომია „რუსეთის ისტორიაზე“ მუშაობას, მაგრამ მალე დარწმუნებულა, რომ მეტ სარგებლობას თავის ხალხს ადგილობრივი ისტორიის შესწავლით მოუტანდა. ეს შეგნება დაედო საფუძვლად მის პირველ კაპიტალურ ნაშრომს „ვორონეჟის გუბერნიის ისტორიული, გეოგრაფიული და ეკონომიური აღწერა“ (ასეთივე ხასიათის ნაშრომები შეადგინა მან შემდეგში ნოვგოროდში, ვოლოგდასა თუ კიევში მოღვაწეობის დროს!).

1793 წელს იქორწინა ლიბეცკელი ვაჰრის ქალზე ანა რასტორგუევაზე, მაგრამ მისი ოჯახური ბედნიერება ხანმოკლე აღმოჩნდა: ზედიზედ დაკარგა სამივე შვილი, უკანასკნელად, 1799 წლის აგვისტოში ცოლიც გარდაეცვალა¹⁵. 1800 წლის იანვარში მან მტკიცედ გადაწყვიტა ბერად აღკვეცილიყო.

1800 წლის თებერვლის დასაწყისში ე. ბოლხოვიტინოვმა სამუდამოდ დატოვა ვორონეჟი და 15 თებერვალს ჩავიდა მოსკოვს ნ. ნ. ბანტიშ-კამენსკისთან, ხოლო 1 მარტს უკვე პეტერბურგშია; 3 მარტს იგი ნ. ნ. ბანტიშ-კამენსკის სარეკომენდაციო ბარათით გამოცხადდა არქიეპისკოპოს ამბროსისთან (მომავალ მიტროპოლიტთან). ე. ბოლხოვიტინოვი განაწესეს ალექსანდრე ნეველის სასულიერო აკადემიის პრეფექტად და ფილოსოფიის და უმაღლესი მკერმეტყველების მასწავლებლად. 7 მარტს იგი ბერად აღკვეცეს და ამ დღიდან, როგორც ე. შმურლო წერს, «Евфимий навсегда превратился в Евгения»¹⁶. მას ამასთან ერთად უბოძეს პეტერბურგის მახლობელი ზელენეცკის მონასტრის არქიმანდრიტობა, ხოლო 1802 წლის 27 იანვარს გადაიყვანეს სერგიევის უდაბნოს არქიმანდრიტად. 1804 წლის 1 იანვრიდან ე. ბოლხოვიტინოვი ეპისკოპოსად აღავლინეს და ნოვგოროდშია, 1808 წელს კი აქედან ვოლოგდაში გადაიყვანეს, 1813 წელს

¹⁵ Е. Шмурло, დასახ. ნაშრ., ЖМНП, СПб., 1888, май.

¹⁶ Е. Шмурло, Митрополит Евгений как ученый, СПб., 1888, გვ. 275.

კალუგაში, 1816 წელს—ფსკოვში, ხოლო 1822 წლიდან თავდაპირველად მას კიევის არქიეპისკოპოსის კათედრაზე ვხვდავთ, ხოლო შემდეგ სიკვდილამდე, ე. ი. 1837 წლის 23 თებერვლამდე (ძვ. სტ.) იგი კიევის მიტროპოლიტია¹⁷. დაკრძალულია კიევში, სოფის ტაძარში¹⁸.

* * *

ო კ ო ნ ო გ რ ა ფ ი უ ლ ი   შ ე ნ ი შ ვ ნ ა :

ე. ბოლხოვიტინოვის პორტრეტი დაცული ყოფილა საგარეო საქმეთა სამინისტროს მოსკოვის არქივში¹⁹, ხოლო სანკტ-პეტერბურგის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის კუთვნილი პორტრეტის რეპროდუქცია («С портрета, находящегося в Императорской Академии Наук») დაბეჭდა 1908 წელს²⁰ და აქედანაა იგი გადმობეჭდილი ჩვენს წიგნში (სურ. 1). პორტრეტს დართული აქვს ე. ბოლხოვიტინოვის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მოკლე მიმოხილვა რუსულ და ფრანგულ ენებზე²¹. ამას გარდა, ე. ბოლხოვიტინოვის ერთი პორტრეტული გამოსახულება დაბეჭდილია „Иллюстрированная газета“-შიც²². პორ-

¹⁷ მასასადამე, თავისი სასულიერო კარიერის მთელ მანძილზე ეგვინი ბოლხოვიტინოვი არასდროს ყოფილა პეტერბურგის მიტროპოლიტი (შდრ. ალ. ბარამიძე, ფაქტები და შენიშვნები, „ლიტ. საქართველო“, № 10, 1936, გვ. 6; მისივე, ერთი ცნობა ვეფხისტყაოსნის დევენის ისტორიიდან, ნარკვევები, I, თბ., 1945, გვ. 401—02) და არც, მით უმეტეს, კიევის არქიმანდრიტი (შდრ. რ. დოღაშვილი, მარი ბროსე ქართული მწერლობის მკვლევარი, თბ., 1962, გვ. 4).

¹⁸ Русские портреты... т. IV, вып. I. СПб., 1908, 71. ამ ტაძრის შესახებ იხ. София Киевская, Киев, 1971 г.; В. Н. Лазарев, Мозаики Софии Киевской, М., 1960 г.

¹⁹ Московский главный архив Министерства иностранных дел. Портреты и картины, хранящиеся в нем, вып. I, М., 1898, გვ. 83. შდრ. И. М. Кауфман, Русские биографические и библиографические словари, М., 1955.

²⁰ Русские портреты XVIII и XIX столетий, изд. В. К. Николая Михайловича, т. IV, вып. 2, СПб., 1908, 71.

²¹ Русские портреты..., т. IV, вып. I, СПб., 1908, 71.

²² Илл. газета, т. XXIII, СПб., 1869, № 1, იხ. აგრეთვე, Памяти митрополита Евгения Болховитинова, 1837—1912, Воронеж, 1912 г. გვ. 1 შმდ; Евге-

ტრეტიდან ჩანს, რომ ე. ბოლხოვიტინოვს მიღებული ჰქონია ანტიკონსტანტინოპოლისა და წმ. ვლადიმერის ორდენები.

* * *

როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, ე. ბოლხოვიტინოვი ვორონეჟიდან პეტერბურგში 1800 წლის მარტში ჩავიდა²³. ჩვენთვის ამჟამად განსაკუთრებით საინტერესოა ე. ბოლხოვიტინოვის მოღვაწეობა პეტერბურგში, ალექსანდრე ნეველის სასულიერო აკადემიაში (1800-1804 წწ.), სადაც მან დაწერა თავისი ცნობილი ნაშრომი «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ея состоянии» (СПБ, 1802).

მიუხედავად დიდი დატვირთულობისა, რაც გამოწვეული იყო აკადემიის პრეფექტობითა და პედაგოგიური საქმიანობით (ჯერ ასწავლიდა ფილოსოფიასა და უმაღლეს მკვერმეტყველებას, ხოლო 1802 წლის 5 აპრილიდან — ღმრთისმეტყველებას)²⁴, ე. ბოლხოვიტინოვი მაინც პოულობდა დროს მეცნიერული მუშაობისათვის. იგი აქტიურად თანამშრომლობს ცნობილ რუს სახელმწიფო მოღვაწესთან გრაფ ნ. პ. რუმიანცოვთან (1754—1826), რომელიც მფარველობდა და აფინანსებდა გამოჩენილ ისტორიკოსთა და არქეოგრაფთა (ე. ბოლხოვიტინოვი, ა. ვოსტოკოვი, კ. კალაიდოვიჩი, პ. სტროვეი და სხვ.) მრავალმხრივ საინტერესო მუშაობას.

ჩვენ ამჯერად ვერ შევხვებით ე. ბოლხოვიტინოვის უმდიდრეს მეცნიერულ მემკვიდრეობას, რომელიც მოიცავს ფილოსოფიის, ის-

ნიევский сборник. Материалы для биографии митрополита Евгения, вып. I, СПб., 1871 г.

²³ ასე რომ, ვორონეჟელი ე. ბოლხოვიტინოვი პეტერბურგში „უკრაინიდან მოსულ ღვთისმსახურად“ ვერ ჩაითვლება (შდრ. ლ. ან დ ღ უ ლ ა ძ ე, ვფხის-ტყაოსნის რევოლუციამდელი რუსი მთარგმნელები, კრებ. „ძველი ქართული მწერლობის საკითხები“, III, თბ., 1968, გვ. 110). ასევე, ზუსტი არ არის „პეტერბურგში სასულიერო აკადემიის პრეფექტად ე. ბოლხოვიტინოვის მუშაობის პერიოდად 1800—1802 წლების“ მიჩნევა (იქვე, გვ. 110).

²⁴ ამ მხრივ, დამახასიათებელია ე. ბოლხოვიტინოვის 1800 წლის 26 აპრილის წერილი თავისი ვორონეჟელი მეგობრის ვ. ი. მაკედონეცისადმი: «От множества должностей редко высыпаюсь и от того чувствую даже боль в груди, в спине, в голове. Вся академия взвалена на мои плечи» (Русский архив, 1870, М., 1871, სვ. 774).

ტორიის, მუსიკის, არქეოგრაფია-არქეოლოგიის, ბიბლიოგრაფიისა თუ ეკლესიის ისტორიის მრავალფეროვან საკითხებს, ვიტყვით მხოლოდ, რომ მის დაულალავ მოღვაწეობას გულწრფელ აღტაცებაში მოჰყავდა თანამედროვენი და მისი შემოქმედების დამფასებლები. მოვიყვანთ მხოლოდ რამდენიმე გამონათქვამს ე. ბოლხოვიტინოვის შესახებ: «Кому не дорога, не священна память... благородного и умного человека, усердного ревнителя просвещения, превосходного литератора и, бесспорно, ученейшего сына... Руси, каков был Евгений? Напрасно искали бы мы, между его и нашими современниками, другого русского человека, основательнее ученого и истиннее просвещенного. Евгений, действительно, принадлежал к числу первых ученых в Европе»²⁵, «Один из величайших собирателей, которые когда-либо существовали»²⁶, «Про Евгения справедливо говорили, что «нет науки, которая была бы ему чужда»²⁷, «Это светлое и симпатическое имя», «знаменитый и неутомимый труженик нашей науки»²⁸, ხოლო ე. შმურლოს სიტყვებით, «Труд не был для него делом внешним, посторонним, но был необходимым элементом его существования... Труд был и отдых, и успокоение, и счастье»²⁹.

ე. ბოლხოვიტინოვის მეცნიერული ღვაწლი სათანადოდ იყო დაფასებული. ი. სრეზნევსკის ცნობით, „В 1805 году пр. Евгений выбран в члены Московского Университета, а в 1806 г. в члены Российской Академии»³⁰, რასაც ადასტურებს თვითონ ე. ბოლხოვიტინოვის სიტყვები: «В прошлом декабре и Российская Академия прислала мне диплом на членство»,—წერდა იგი 1807 წლის 4 აპრილს³¹,

²⁵ Библиотека для чтения, СПб., 1838, т. 26, отд. V, гл. 37.

²⁶ М. П о г о д и н, Вологда... (მოგვეყავს შმურლოს მიხედვით, გვ. VI—VII).

²⁷ Русские портреты..., IV, вып. I, СПб., 1908, 71.

²⁸ Н. С е в е р н ы й, Несколько слов о митрополите Евгение и его письмах, Русский архив, 1870, М., 1871, სვ. 871—880.

²⁹ ЖМНП, 1888, июнь; А. Б ы ч к о в, О словарях... Евгения, СПб, 1868.

³⁰ И. И. С р е з н е в с к и й, Воспоминание о научной деятельности Евгения, კრებულში: Сборник статей, читанных в отделении русского языка и словесности Императорской Академии наук, т. 5, вып. I, СПб., 1868, გვ. 50.

³¹ იქვე, გვ. 51, შდრ. Материалы для биографии митрополита Евгения, СПб., 1871, გვ. VII.

ოღონდ, დამახასიათებელია გოროდჩანინოვისადმი მიწერილ წერილში ამის გამო გამოთქმული ე. ბოლხოვიტინოვის შეხედულება: «...но сим титлом я не льщусь, потому что в Академии сей всякая всячина набита в членство, даже и такие, которые от роду никогда ничего не писывали Русскаго»³². ამას გარდა, ე. ბოლხოვიტინოვი არჩეული ყოფილა მოსკოვის მედიკო-ქირურგიული აკადემიისა (1809 წ.) და ყაზანის სიტყვიერების საზოგადოების საპატიო წევრად³³.

---

³² И. И. Срезневский, დასახ. ნაშრ., გვ. 51.

³³ იქვე.

სურ. 1. ე. ბოლხოვიტინოვის პორტრეტი
(იხ. Русские портреты..., СПб, 1908, III, 2).

სურ. 2. ვარლამ ერისთავის პორტრეტი (საქართველოს ხელოვნების მუზეუმი)

РУССКІЙ АРХИВЪ

ИЗДАВАЕМЫЙ

ПРИ

ЧЕРТКОВСКОЙ БИБЛИОТЕКѢ

Петромъ Бартепевымъ.

ГОДЪ ОСЬМОЙ

(1870).

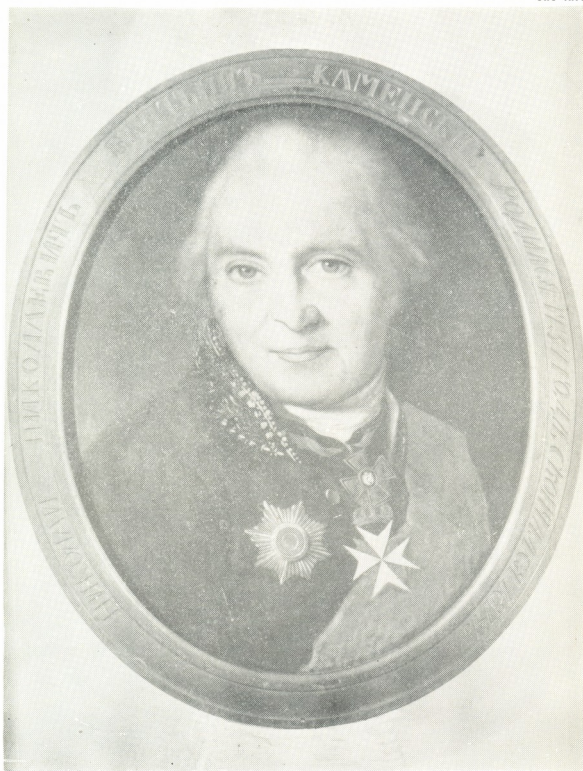

МОСКВА.

Типографія А. И. Мамонтова и К^о, Большая Дмитровка, № 7.

1871.

სურ. 3. „Русский архив“ -ი, რომელშიც პირველად გამოქვეყნდა ე. ბოლხოვიტინოვის წერილები ვ. მაკედონეცისადმი

სურ. 4. ნ. ნ. ბანტიშ-კამენსკის პორტრეტი (ГИМ-ის კოლექტიიდან)

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის დაწერის ისტორიული პირობები

ე. ბოლხოვიტინოვის პეტერბურგში ჩასვლა დაემთხვა დიდი ისტორიული მნიშვნელობის მოვლენას — საქართველოს (ქართლ-კახეთის სამეფოს) რუსეთთან შეერთებას. ამის შესახებ პირველი მანიფესტი პაულე I-მა ჯერ კიდევ 1801 წლის 18 იანვარს გამოაცხადა, ხოლო ალექსანდრე I-მა 1801 წლის 12 სექტემბერს გამოცემული ახალი მანიფესტით უკვე საბოლოოდ განახორციელა ეს ისტორიული აქტი. ე. ბოლხოვიტინოვის მეცნიერული ინტერესების შემობრუნებაც სწორედ ამ ფაქტმა განსაზღვრა.

ე. შმუტროს სწორი შენიშვნით, „новоприобретенною странюю в петербургском обществе, конечно, интересовались; Евгения же, видимо, занимала мысль написать книгу о малоизвестном народе»³¹, რის შესახებაც ცოტა უფრო ვრცლად მოგვიხდება შეჩერება.

* * *

XIX ს. 60-იანი წლების მიწურულს ვორონეჟის ბაზარზე გიმნაზიის მასწავლებელმა ზავადსკიმ შემთხვევით იპოვა და დალუპვას გადაარჩინა რამდენიმე დოკუმენტი, რომელიც აღმოჩნდა ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ თავისი ვორონეჟელი მეგობრის ვასილ ეგნატეს ძე მაკედონცისადმი გაგზავნილი წერილები (სულ 89 წერილი). აღნიშ-

³¹ ЖМНП, 1888, № 5, გვ. 164.

ნული დოკუმენტები 1871 წელს გამოსცა ნ. სევერნიმ ერთ-ერთ ორგანო «Русский архив»-ში³⁵. მათ შორის ჩვენთვის საინტერესოა 1802 წლის 13 მაისს პეტერბურგიდან გაგზავნილი ბარათი (№33), რომელშიც ე. ბოლხოვიტინოვი წერს ვ. მაკედონეტს:

«Дома я по пустынноически живу, никуда вон ногою. Про-
вожу только иногда вечера с Грузинским преосвящ.
Варлаамом—и знаете ли, что из этих вечерних у меня
с ним времяпрепровождений вышло? Он мне все рассказывал
да рассказывал про Грузию, а я слушал да слушал, да на ус
себе мотал, а там як присев писать, аж смотрю, уже целая кни-
га о Грузии маранья скопилась. Прочел, владыке Варла-
аму—он аж изумился, и ну пополнять, поправ-
лять, с находящимися здесь Грузинскими князь-
ями советываться и спрашиваться. Попросил
я помощи и от Бантыша-Каменского. Он все
любопытное из своего гнезда мне сообщил.
Вот и книга. Показал митрополиту. Одобрено, велено напеча-
тать и теперь уже под тисками. Два листа уже отпечатаны.

Мы с Грузинским сами хохочем, что из шуток вышла книга.
Название ее есть следующее: Историческ[ое] изображение Гру-
зии в политическом, церковном и учебном ее отношении (!).
Просим не погневаться: вы скоро ее читать будете. Там увиди-
те и по грузински Отче Наш и несколько стихов. И все
это писал человек ни слова по грузински не

³⁵ Выдержки из дружеских писем Евгения (впоследствии митрополита Киевского) к Воронежскому приятелю его Василию Игнатьевичу Македонцу, «Русский архив издаваемый при Чертковской библиотеке Петром Бартечевым, год осьмой, (1870)», Москва, 1871, сг. 769—870 (სურ. 3) ამდენად არ არსებობს «Русский архив»-ის 1870 წლის 4—5 ნომრები: შდრ. В. III ადური, Что знала о Руставели Россия пушкинского времени? კრებ. „თბილისის უნივერსიტეტი შოთა რუსთველს“, თბ., 1966, გვ. 419, სქ. 1; ლ. ანდლელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 110, სქ. 8. წყაროს არაზუსტი დამოწმება მომდინარეობს ე. ვეიდენბაუმიდან, შდრ. თ. მაკეავერიანი, ერთი საყურადღებო წიგნის შესახებ, მარქსის სახ. საქ. სსრ სახელმწ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომები, ტ. III, ტფ., 1937; შდრ. საჯ. ბიბლ.

R $\frac{141\ 833}{309}$ —ე. ვეიდენბაუმის ნაქონი ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი, მინაწერი ყდის უკანა ფურცელზე.

знающий и от роду Грузии не издавший» (იქვე, სვეტი 814-815. ხაზი ყველგან ჩვენია. გ. შ).

ორი თვის შემდეგ, 1802 წლის 15 ივლისს გაგზავნილი ბარათიდან (№ 35) ირკვევა, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი უკვე დაბეჭდილია და ერთ ეგზემპლარს იგი უგზავნის კიდევ ვ. მაკედონეცს: „Посылаю к вам экземпляр моей Грузии. Прилагаю при том еще и Грузинскую грамматику, сочиненную преосв. Варлаамом... Однакож я в ней ни-мало не участвовал. Авось и вы по грузински вычитесь...“

Из посвящения вы увидите, что автору не захотелось выставлять себя. Мое дело было всегда работать для общей пользы и не ожидать наград. Да и действительно никогда оных не получал. И сия книга отправлена митрополитом Государю; но ответу еще нету» (იქვე, სვეტი 817)³⁶.

მართლაც, წიგნი გამოცემულია აწონიმურად («автору не захотелось выставлять себя») და ჰქვია: «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ея состоянии. Сочинено в Александро-Невской Академии, В Санктпетербурге с дозволения указаго, печатано в типографии Шнора, 1802 года» (მიძღვნილია ალექსანდრე I-დმი) (იხ. სურ. 5).

სპეციალურ ლიტერატურაში საქმე ისეა წარმოდგენილი, თითქოს ე. ბოლხოვიტინოვმა „... себя не назвал, судя по всему—потому, что не считал книгу своим собственным творением“, ან კიდევ: «Таким образом, «Историческое изображение Грузии» явилось, как бы результатом коллективного труда»,—წერს ვ. შადური³⁷. ამასვე ამბობს ლ. ანდლულაძე: „შრომის კოლექტიური ხასიათის გამო მოერიდა მისი დამწერი ავტორად წოდებულებო“³⁸ და მ. გორგიძეც: „Книга эта является продуктом коллективной работы Болховитинова с петербургскими грузинами, а потому, не считая себя полным автором, он издал ее без подписи“³⁹.

³⁶ შდრ. ე. შმურლოს სიტყვებს: «В половине июля 1802 г. издание было окончено» (Е. Шмурло, Библиографический список литературных трудов Киевского митрополита Евгения Болховитинова, СПб, 1888, № 73, გვ. 52.).

³⁷ В. Шадури, დასახ. ნაშრ., გვ. 418, 419.

³⁸ ლ. ანდლულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 109.

³⁹ М. Горгидзе, Грузины в Петербурге, Тб. 1976, გვ. 119.

ИСТОРИЧЕСКОЕ ИЗОБРАЖЕНИЕ
Г Р У З И И

ВЪ ПОЛИТИЧЕСКОМЪ, ЦЕРКОВНОМЪ И УЧЕВНОМЪ
ЕЯ СОСТОЯНІИ.

Сочинено въ Александро-Невской
Академіи.

ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГЪ
съ дозволенія Указнаго, печашано въ
шинографіи Шнора, 1802 года.

სურ. 5. ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის თავფურცელი.

თ ა ვ ი III

ვინ იყვნენ ე. ბოლხოვიტინოვის ქართველი კონსულტანტები?

მაინც ვინ არის ის რამდენიმე კაცი, რომელთა „კოლექტიური შრომის“ საფუძველზე შექმნილა ანონიმურად გამოცემული ეს თხზულება?

წიგნის შესავალი («Читателям») მთავრდება ზოგადი ხასიათის შენიშვნით: «Оно почерпнуто не из иностранных Европейских путешественников, но из оригинальных источников, большей частью сообщенных [от пребывающих ныне в Санкт-Петербурге Грузинских Посланников и Депутатов].»

უფრო კონკრეტულ მითითებას თავისი კონსულტანტების ვინაობაზე ე. ბოლხოვიტინოვი გვთავაზობს ვ. მაკედონეცისადმი 1802 წლის 13 მაისს გაგზავნილ წერილში (№ 33), რომელიც უკვე ზემოთ მოვიყვანეთ. აქ პირდაპირ არის დასახელებული იმ ხანად პეტერბურგში მოღვაწე ქართველი სასულიერო პირი ვარლამი (ერისთავი) (1762—1830)⁴⁰, მომავალი პირველი ეგზარქოსი საქართველოსი (1814—1817 წწ.) (სურ. 2) და იმ დროისათვის ცნობილი რუსი ისტორიკოსი ნ. ნ. ბანტიშ-კამენსკი (1737-1814), საგარეო საქმეთა კოლეგიის მოსკოვის არქივის გამგე (სურ. 4); ამას გარდა, ვარლამ ერისთავის მონათხრობის შესავსებად თუ შესასწორებლად («и ну пополнять, поправлять... советываются и спрашиваться») ე. ბოლხოვიტინოვს თურმე

⁴⁰ ვარლამის ბიოგრაფიულ თარიღებზე შდრ. თ. მაჭავარიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 220; ს. ლეკიშვილი, ორი ქართული მელოდიის უცნობი სანოტო ჩანაწერი, „დროშა“, № 1, გვ. 18.

მიუმართავს «с находящимися здесь Грузинскими князьями»⁴¹ რამ ვინ არიან ისინი სახელდობრ? ამის შესახებ ე. ბოლხოვიტინოვი აქაც დუმს.

ე. ბოლხოვიტინოვის აღნიშნული წერილის პირველმა გამომცემელმა ნ. სევერნიმ ჩვენთვის საინტერესო ამ ცნობას სქოლიოში პირველმა გაუკეთა ასეთი შენიშვნა: «В Петербурге жили в это время между прочим Грузинские царевици Бограт (!), Иоани и Михаил см. П. С. З. № 20, 386»⁴¹ (ხაზი ჩვენია. გ. შ.) (იხ. სურ. 6.).

13 Маia 1802 г. С. П. Бургъ.

дома

я по пустынноически живу — никуда вонъ ногою. Провожу только иногда вечера съ Грузинскимъ преосвищ. Варлаамомъ¹⁾ — и знаете ли, что изъ этихъ вечернихъ у меня съ нимъ времяпрепровожденій вышло? Онъ мнѣ все рассказывалъ да рассказывалъ про Грузію, а я слушалъ да слушалъ, да на усъ себѣ моталъ, а тамъ якъ присѣвъ писать, ажъ смотрю, уже цѣлая книга о Грузіи маражня скопилась. Прочелъ владыкѣ Варлааму — онъ ажъ изумился, и ну пополнять, поправлять, съ находящимися здѣсь Грузинскими князьями²⁾ совѣтываться и спрашиваться. Попросилъ я помощи и отъ Баятыша-Каменскаго. Онъ все любопытное изъ своего гнѣзда мнѣ сообщилъ. Вотъ и книга.

¹⁾ Въ Петербургѣ жили въ это время между прочимъ Грузинскіе царевици Богратъ, Иоаниъ и Михаилъ, см. П. С. З. № 20, 386.

სურ. 6. ნ. სევერნის შენიშვნა ე. ბოლხოვიტინოვის ქართველ კონსულტანტთა ვინაობის შესახებ. (1871 წ.)

⁴¹ Русский архив (1870), М., 1871, т. 814, кн. 2; ი. გროტის ცნობით, «...подлинники писем Евгения хранятся в Чертковской библиотеке»

сается до упоминаемыхъ въ текстѣ „грузинскихъ князей“, то это были Багратъ, Иоаннъ и Михаилъ, выжидавшіе себѣ пенсіи отъ русскаго правительства. П. С. Зак., XXVI, стр. 231, № 20386, 26 авг. 1802 г.

სურ. 7. ე. შმურლოს შენიშვნა ე. ბოლხოვიტინოვის ქართველ კონსულტანტთა ვინაობის შესახებ (1888 წ.)

ბ. სევერნის მიერ 1871 წელს გამოთქმული ეს სასახვათაშორისო («...между прочим...») შენიშვნა 1888 წელს უკრიტიკოდ გადაიღო თავის შრომაში ჯერ ე. შმურლომ: «Что же касается до упоминаемых в тексте «Грузинских князей», то это было Баграт, Ио-

составлено было Е. весьма цѣнное «Историческое изображение Грузии» (СПб., 1802)—результатъ бесѣды съ грузинскимъ епископомъ Варлаамомъ, грузинскими князьями Баграрой, Иоанномъ и Михаиломъ, а также изслѣдованія архивнаго матеріала.

სურ. 8. ვ. ბოციანოვსკის შენიშვნა ე. ბოლხოვიტინოვის ქართველ კონსულტანტთა ვინაობის შესახებ (1893 წ.).

ანი и Михаил, выжидавшие себе пенсии от русскаго правительства. П. С. Зак., XXVII, стр. 231, № 20386, 26 авг., 1802 г.»⁴² (იხ. სურ. 7), ხოლო 1893 წელს, ამ უკანასკნელზე დაყრდნობით, უყოყმანოდ გაიმეორა ვ. ბოციანოვსკიმ: «...составлено было Е [Евгением] весьма ценное «Историческое изображение Грузии (СПб., 1802)»—результатъ бесѣд с грузинскимъ епископомъ Варлаамомъ, грузинскими князьями Баграрой (!), Иоанномъ и Михайломъ, а также изслѣдованія архивнаго матеріала»⁴³. მ ა შ ა ს ა დ -

(Я. Г р о т, Несколько заметок на письма митр. Евгения к Македонцу., Русский архив, 1870, сентябрь 1769, №58. 2).

⁴² ЖМНП, 1888, № 5, გვ. 165, სქ. I; Митрополит Евгений..., СПб, 1888, გვ. 341, სქ. I.

⁴³ Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона, СПб, 1893, ტ. 21, გვ. 411; ერთი იმდროინდელი რუსული ენციკლოპედია შედარებით უფრო ფართოხელად ეხება ამ საკითხს: «В минуты досуга из разговоров с грузинскимъ архiereемъ Е[вгений] набросалъ целую книгу: «Историческое изображение Грузии...» (იხ. Большая энциклопедия, под ред. Е. Н. Ю ж а к о в а, СПб, 1896, ტ. 9, გვ. 85).

ამე, ნ. სევერნის მიერ ე. ბოლხოვიტინოვი წერილისთვის სქოლიოში გაკეთებული შენიშვნა ე. შმურლომ და ვ. ბოციანოვსკიმ დედნისეულ ცნობად მიაწოდეს მკითხველს. ამის შემდეგ სამეცნიერო ლიტერატურაში, კერძოდ ქართულში, დიდხანს [დამკვიდრდა აზრი] თითქოს ე. ბოლხოვიტინოვის კონსულტანტები ყოფილან ქართველი ბატონიშვილები — ბაგრატი, იოანე და მიხეილ ბაგრატიონები⁴⁴. მაგრამ ნამდვილად ასეა ეს?

* * *

ზემოთ უკვე ვთქვით, რომ თვითონ ე. ბოლხოვიტინოვი არსად არ ახსენებს ბაგრატ, იოანე და მიხეილ ბაგრატიონებს თავის კონსულტანტებად (როგორც ახლა ვაირკვა, ეს ცნობა პირველად გავრცელდა ნ. სევერნიმ, ხოლო შემდეგ ე. შმურლომ და ვ. ბოციანოვსკიმ). იგი ერთ შემთხვევაში წერს, მეხმარებოდნენო „Грузинские Посланники и Депутаты“ (იხ. წიგნის შესავალი), ხოლო მეორეგან — «Грузинские князья»-ო (მაკედონეცისადმი [გავზავნილ წერილში])⁴⁵.

ბაგრატი იოანე და მიხეილ ბაგრატიონები არც Посланник-ები ყოფილან, არც Депутат-ები და არც, მით უმეტეს, Князь-ები, ისი-

⁴⁴ შდრ. თ. მ ა ქ ა ვ ა რ ი ა ნ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 216; ი. ე ნ ა კ ო ლ ო ვ ი, ვეფხის-ტყაოსნის პირველი გამოკვლევები და თარგმანები რუსულ ენაზე „მნათობი“, 1938, № 1, გვ. 197 შმდ. ა. გაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, თბ., 1953, გვ. 292, შნშ. 14; მ ი ს ი ვ ე, ქართული ევრსიდიკაცია და რუსთაველის ლექსი, „ლიტ. საქართველო“, 1972, № 15; მ ი ს ი ვ ე, ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1974, გვ. 163—164; ქრ. შ ა რ ა შ ი ძ ე, პირველი სტამბა საქართველოში, თბ., 1955, გვ. 95; გ. მ ი ქ ა ძ ე, მასალები..., გვ. 145; მ ი ს ი ვ ე, ქართული პოეტიკის ქრესტომათია, შენიშვნები, გვ. 217; მ ი ს ი ვ ე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, თბ., 1974, გვ. 5.

⁴⁵ ამაზე დაყრდნობით წერს ნ. ფ ო რ ა ქ ი შ ვ ი ლ ი: «В частной переписке с одним из корреспондентов Евг. Болховитинов прямо говорил о том, что существенную помощь в работе над книгой ему оказали знакомые грузины из числа «депутатов и посланников» (Н. П о р а к и ш в и л и, Первый русский критик Руставели, «Молод. Грузии», 1. X. 1966), მაგრამ ვინ იყვნენ ეს «знакомые грузины из числа «депутатов и посланников», ამის გარკვევა მას არ უცლია.

ნი იყვნენ პეტერბურგში იძულებით გადასახლებული საქართველოს სამეფო ოჯახის წევრები, ბატონიშვილები ანუ Царевич-ები.

აღნიშნული საკითხის კვლევისას მეტი ანგარიში უნდა გაეწიოს თეიმურაზ ბაგრატიონის ერთ ცნობას. ბროსესადმი გაგზავნილ ბარათში 1832 წელს თეიმურაზი წერდა: „კვალად გეკითხათ ესეცა არხიმანდრიტისა ევგენიოსისა მცირესა აღწერილსა წიგნსა შინა მოხსენებული პოემისათვის ქართულისა: გვარნი ანუ ზომათათვის ლექსთასა. მე ეგრე ვგონებ, არა ზედ-მიწევნით გამოძიებულ იყოს, ვინაჲდგან უფალმან ევგენოზ თვთ არა უწყოდა ქართული ენაჲ და ოსტატიცა მისი, რომელიცა ქართულისა ენისა პოემისა თვსებისა იყო მოძღვარი, მასწავლელი და მაჩვენებელი რომელთამე კანონთა მისა, მე ვგონებ და იქვნეულ ვარ, რომელ არა იყო იგი ზედ-მიწევნით მეცნიერ ქართულისა ენისა და წერილთა შინა გამოცდილი (ხაზი ჩვენია. გ. შ.) და ამისთვის ევგენიოზმან ვერა ეგრეთ გულის-ხმა ჰყო და აჩვენა წესი, ვითარცა არს გვარი ზომისა ქართულთა სტიხთა“ (ლენ. E-53)⁴⁶.

წარმოუდგენელია, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონს არ სცოდნოდა თავისი ძმების, მეტადრე, იოანეს, მონაწილეობა ამ საქმეში (თუ ეს მართლა იყო სინამდვილეში!)⁴⁷, და რომ სცოდნოდა, ასე მოეხსენებინა „უფალ ევგენოზის ქართულისა ენისა და წერილთა მოძღვარი, მასწავლელი და მაჩვენებელი“, თუ გავიხსენებთ იმასაც, რომ იოანე ბაგრატიონს თვითონ მოეპოვება შრომა ქართული ლექსთწყობის საკითხებზე „პოეზიისა ანუ მოლექსეობისათვის“. რომელიც შესულია მის „კალმასობაში“ (დაიწერა პეტერბურგში 1813—

⁴⁶ გ. იმედაშვილი, თეიმურაზ ბაგრატიონის შრომა ქართული ვერსიფიკაციის საკითხებზე, „ლიტ. ძიებანი“, IV, თბ., 1948, გვ. 235; გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი, II, თბ., 1974, გვ. 135. შდრ. გ. შერეთელი, მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში, თბ., 1973, გვ. 92.

⁴⁷ საგულისხმოა ამ მხრივ გ. იმედაშვილის შენიშვნა: „ივ. ენიკოლოფოვის აზრით, ქართველი, რომელსაც დახმარება გაუწევია ბოლხოვიტინოვისათვის, განსაკუთრებით ვეფხისტყაოსანთან დაკავშირებით, უნდა ყოფილიყო კალმასობის ავტორი იოანე ბატონიშვილი (იხ. ვეფხისტყაოსნის პირველი გამოკვლევები და თარგმანები რუსულ ენაზე, ყურნ. „მნათობი“, 1938, № 1, გვ. 197—200). მაგრამ ასე მიხედვრის საფუძველი არ არსებობს, რამდენადაც შმუტრომ დიდი ხანია გამოარკვია, რომ ეს პიროვნება იყო ვარლამი“ (რუსთველოლოგიური ლიტერატურა, თბ., 1957, გვ. 5).

1828 წლებში)⁴⁸ და ძნელი დასაჯერებელია, რომ „კალმასობის“ ავტორზე თეიმურაზს ეთქვა, „არა იყო იგი ზედმიწევნით მეცნიერ ქართულისა ენისა და წერილთა შინა გამოცდილიო“.

ასე რომ, გამორიცხულია ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ ნახსენები «Грузинские Посланники и Депутаты» ან კიდევ, «Грузинские князья» მაინცდამაინც ბაგრატი, იოანე და მიხეილ ბაგრატიონები იყვნენ. აქ შეიძლებოდა ისიც დაგვემატებინა, რომ მიხეილ ბაგრატიონი გიორგი XII-ის უფროსი შვილი იყო მეორე ქორწინებიდან⁴⁹ (ქეთევან ანდრონიკაშვილის გარდაცვალების შემდეგ გიორგი XII მარიამ ციციშვილზე 1782 წელს დაქორწინდა!), ხოლო 1801 წელს რუსეთის გამგზავრებული 17 წლის ჭაბუკი მიხეილ ბატონიშვილი იმდენად ღრმად ჩახედული ჯერ კიდევ არ უნდა ყოფილიყო ქართული კულტურის საკითხებში, რომ პეტერბურგელი რუსი სწავლულისთვის უკვე კონსულტაციების გაწევა შეიძლებოდა.

ამ გაუგებრობას, როგორც ვთქვით, სათავე დაუდო ნ. სევერნის მიერ ერთხელ შემთხვევით გამოთქმულმა შენიშვნამ (Русский архив (1870), М., 1871, სვ. 814, შნშ). შემთხვევით გამოთქმულმაო, ვამბობთ იმიტომ, რომ ამ დროს ბაგრატი, იოანე და მიხეილ ბატონიშვილებთან ერთად პეტერბურგში უკვე გადასახლებულია მირიან ბატონიშვილიც და ნ. სევერნის მაშინ ისიც უნდა ჩაეთვალა ე. ბოლხოვიტინოვის ქართველ კონსულტანტთა რიცხვში. ცნობილია, რომ პავლე I-ის მანიფესტის გამოცხადებასა და მის მოთხოვნებთან დაკავშირებით, 1801 წლის 9 მარტს პეტერბურგს გაემგზავრნენ იოანე, ბაგრატი და მიხეილ ბატონიშვილები, ხოლო 15 მარტს მირიან ბატონიშვილიც⁵⁰.

⁴⁸ კალმასობა ტ. I, კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ი ს ა და ა ლ. ბ ა რ ა მ ი ძ ი ს რ ე დ., თბ., 1936, გვ. 272—301; ქართული პოეტიკის ქრესტომათია, გ. შ ი ქ ა ძ ი ს რ ე დ., თბ., 1954, გვ. 28—57; მის შესახებ იხ. ა. გ ა შ ე რ ე ლ ი ა, ქართული კლასიკური ლექსი, თბ., 1953, გვ. 54—58.

⁴⁹ Акты, I, 1866, გვ. 200; პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, 1936, გვ. 13, 184; პლ. იოსელიანისვე ცნობით, მიხეილ ბაგრატიონი გარდაცვლილა 1861 წლის 21 ნოემბერს პეტერბურგში (იქვე).

⁵⁰ ამის შესახებ იხ. გ ა ბ რ ი ე ლ რ ა ტ ი შ ვ ი ლ ი, მცირედი რაიმე მოთხრობა როსიისა, კრებულში: „ქართველი მწერლები რუსეთის შესახებ“ (შემდგენელი ვანო შადური), თბ., 1962, გვ. 159 შმდ.; ნ. მ ა ხ ა თ ა ძ ე, ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში, თბ., 1967, გვ. 92; ლ. მ ე ფ ა რ ი შ ვ ი ლ ი, ნ. ონიკაშვილის მოგზაურობა თბილისიდან პეტერბურგამდე, საისტორიო მოამბე, 1972, გვ. 183 შმდ. (ცალკე ამონაბეჭდი); გ. შ ა რ ა ძ ე, თეიმურაზ ბაგრატიონი, I, თბ., 1972, გვ. 16 და სხვ.

ლ. ანდლულაძე უფრო აფართოებს ე. ბოლხოვიტინოვის თველ კონსულტანტთა წრეს: „...ბოლხოვიტინოვი დაუკავშირდა იქ მცხოვრებ ქართველ ელჩებსა და ბატონიშვილებს. ასეთებად უნდა ვიგულისხმოთ მირიან ბატონიშვილი, გარსევან ჭავჭავაძე, იოანე, ბაგრატ, დავით და მიხეილ ბატონიშვილები“⁵¹.

არაფერი გვექნებოდა ამ მოსაზრების საწინააღმდეგო, მაგრამ სხვას რომ თავი დავანებოთ, ის კი მაინც არის დანამდვილებით ცნობილი, რომ დავით ბატონიშვილი, ვახტანგ ერეკლეს ძესთან ერთად, პ. ციციანოვმა თბილისიდან პეტერბურგს 1803 წლის 19 თებერვალს გაგზავნა⁵². ამ დროს ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი თითქმის ერთი წლის გამოსული იყო უკვე სტამბიდან (დაიბეჭდა 1802 წლის მაის-ივლისში), ხოლო დავით ბატონიშვილის პეტერბურგში პირველად (1797—1798 წწ.) ყოფნის პერიოდში⁵³ ე. ბოლხოვიტინოვი ჯერ კიდევ არ იყო ვორონეჟიდან იქ ჩასული (ეს უკანასკნელი, როგორც ვთქვით, პეტერბურგს 1800 წლის მარტში ჩამოვიდა) და, მაშასადამე, იგი ვერც დავით ბატონიშვილს ვერ „დაუკავშირდებოდა“. რაც შეეხება გარსევან ჭავჭავაძეს, ამის შესახებ ქვემოთ გვექნება საუბარი.

1967 წელს გამოქვეყნდა ნ. მახათაძის წიგნი „ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში, XVIII-XIX სს.“ (გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 269 გვ.), რომელშიც ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით, სამწუხაროდ, არაფერია თქმული (შდრ. ქვეთავი: „კულტურულ-სალიტერატურო სარბიელზე“, გვ. 102 შმდ.). სამაგიეროდ, ამ ნაშრომის 1969 წელს გადამუშავებულ-შეესებულ ხელნაწერ ვარიანტში⁵⁴ (შდრ. ქვეთავი: „კულტურულ-სალიტერატურო ასპარეზზე“, გვ. 137 შმდ.) ავტორი უკვე საგანგებოდ ჩერდება და საყურადღებო მოსაზრებებსაც ვთავაზობს ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნსა და მის ქართველ კონსულტანტებზე: «Историческое изображение Грузии...» მიუხედავად მისი ავტორის ქართული ენის სრული

⁵¹ ლ. ანდლულაძე, ვეფხისტყაოსნის რეგოლუციამდელი რუსი მთარგმნელები, „ქვ. ქართული მწერლობის საკითხები“, III, 1968, გვ. 110.

⁵² გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი, I, თბ., 1972, გვ. 18; შდრ. ნ. მახათაძე, ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში, თბ., 1967, გვ. 95.

⁵³ ნ. მახათაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 92.

⁵⁴ ნ. მახათაძე, ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში (XVIII ს. და XIX საუკუნის პირველი ნახევარი), ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი ნაშრომი, თბ., 1969 (418 გვ.). დაცულია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში.

უცოდინრობისა, პირველი ნაშრომი იყო, რომელმაც რუს მკითხველს მოუთხრო საქართველოს ისტორიულ წარსულსა და მის მდიდარ კულტურულ მემკვიდრეობაზე. ამ წიგნით რუსი მკითხველი პირველად გაეცნო უძველეს ქართულ გადმოცემებს, საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების საკითხს, ქართულ საღვთისმსახურო და ლიტურგიკულ პრაქტიკას, საეკლესიო წიგნების ბეჭდვის საქმეს ჩვენში, ქართული ენისა და დამწერლობის საკითხებს, განათლების საკითხებს ძველ საქართველოში, ცნობებს ჩვენი საისტორიო მწერლობის შესახებ, ქართული ლექსთწყობის და მუსიკის საკითხებს და სხვ. აღსანიშნავია, რომ ამავე წიგნმა მიაწოდა რუს მკითხველს პირველი ცნობები შოთა რუსთველისა და მისი უკვდავი პოემის შესახებ.

გარდა იმ უდიდესი მნიშვნელობისა, რომელიც ევგ. ბოლხოვიტინოვის წიგნს ჰქონდა იმ დროისათვის, იგი საინტერესოა იმ მხრივაც, რომ ამ წიგნით შეიძლება დავიწყოთ საუბარი მე-19 ს-ის პეტერბურგელ ქართველთა პირველ კულტურულ-ლიტერატურულ ღონისძიებებზე. ამის საფუძველს იძლევა ევგ. ბოლხოვიტინოვის წიგნის შესავალი, რომელშიც იგი აღნიშნავს, რომ ეს ცნობები ამოღებულია არა სხვადასხვა ევროპელ მოგზაურთა თხზულებებიდან, არამედ ძირითადად გაგონილია „ამჟამად პეტერბურგში მყოფ წარმომადგენელთა და დეპუტატთაგან“. მეორე წყარო, რომელსაც ასახელებს ევგენი, ეს არის ცნობილი ქართველი იერარქი ვარლამ ერისთავი, რომელთანაც ერთად გატარებულ საღამოებს პირველთაგან მნიშვნელობას აძლევს ბოლხოვიტინოვი ამ წიგნის შექმნის საქმეში... ვინ იყვნენ პეტერბურგში მცხოვრები ის თავადები, რომელთაც იხსენიებს ევგ. ბოლხოვიტინოვი? ე. შმურლო, რომლის ყურადღებაც მიიპყრო ევგ. ბოლხოვიტინოვმა, როგორც სწავლულმა, ამ თავადებში ვარაუდობს პეტერბურგში მცხოვრებ იოანე, მიხეილ და ბაგრატ ბატონიშვილებს. ეს შეხედულება შემდეგში ერთგვარად დამკვირდა მეცნიერებაში. ჩვენი აზრით, ზემოდასახელებული ბატონიშვილები არ შეიძლებოდა ყოფილიყვნენ ევგენის ინფორმატორები. ბოლხოვიტინოვის წიგნი გამოცემულია 1802 წ. ბატონიშვილები პეტერბურგში ჩავიდნენ მხოლოდ 1801 წ. თუ გავიხსენებთ, რომ მათი ჩასვლა პეტერბურგში დაემთხვა იმ არეულობის ხანას, როდესაც ისინი თვითონ ვერ გარკვეულიყვნენ რამდენი ხნით და რატომ იყვნენ პეტერბურგში, ხანას, რომელმაც მათ უეცრად აცნობა საქართველოს სამეფოს გაუქმების ამბავი. ვფიქრობთ, ძნელი წარმოსადგენია ასეთ ვითარებაში ევგენი ბოლხოვიტინოვ-

თან სასაუბრო დრო და განწყობილება ჰქონოდათ მათ. ესეც არ იყო ერთი წლის მანძილზე ყოველივე ამის გაგება, შესწავლა, გააზრება, დაწერა და დაბეჭდვა ევგ. ბოლხოვიტინოვის მიერ ტექნიკურად სრულიად წარმოუდგენელია.

ამ თავადებში უნდა იგულისხმებოდნენ ისინი, ვისაც წიგნის წინასიტყვაობაში ასახელებს ავტორი: «*пребывающих ныне в Санкт-Петербурге грузинских посланников и депутатов*». ამათ რიცხვში, ჩვენი აზრით, ქართველი ელჩები გარსევან ჭავჭავაძე, ელ. ფალავანდიშვილი და ახალგაზრდა გიორგი ავალიშვილი უნდა იგულისხმებოდნენ. მხოლოდ ხანგრძლივ ყოფნასა და კონტაქტს შეეძლო ხელი შეეწყო ამგვარი წიგნის შექმნაში იმ ადამიანისათვის, ვისაც საქართველო არასდროს არც ნანახი და არც გაგონილი არ ჰქონია. ერთი მხრივ, საქართველოს სამეფოს ელჩები, მეორე მხრივ, საქართველოს საეკლესიო ხელისუფლების წარმომადგენელი პეტერბურგში ვარლამ ერისთავი, აი ისინი, რომლებთანაც უნდა იყოს დაკავშირებული ევგ. ბოლხოვიტინოვის ამ წიგნის შექმნა და, მაშასადამე, ის პირველი კულტურულ-ლიტერატურული საქმიანობა, რომელიც შემდეგ ასე აყვავდა მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში“⁵⁵.

ამასთან დაკავშირებით უნდა შევნიშნოთ, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის ქართველ კონსულტანტთა შორის გარსევან ჭავჭავაძის ყოფნის შესაძლებლობა, როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, უფრო ადრე ლ. ანდლულაძეს ჰქონდა ნავარაუდევია, ხოლო გამორიცხა რა ქართველი ბატონიშვილები, ნ. მახათაძემ გარსევან ჭავჭავაძეს დაუმატა ელ. ფალავანდიშვილი და გ. ავალიშვილი, მაგრამ ე. ბოლხოვიტინოვი ქართველ Посланник-ებს გარდა ხომ Депутат-ებსაც ახსენებს. ბოლოს და ბოლოს, მაინც ვინ უნდა იყვნენ ისინი?

სულ უკანასკნელ ხანს გამოიცა მ. გორგიძის წიგნი «*Грузины в Петербурге*», რომელშიაც ავტორი იძლევა ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე არსებულ შეხედულებათა ორიგინალური გამთლიანების ცდას: «*Петербургские грузины оказывали большую помощь русским ученым, проявлявшим интерес к изучению Грузии и грузинской литературы. С историей и культурой грузинского народа более или менее подробно впервые познакомил русскую общест-*

⁵⁵ ნ. მ ა ხ ა თ ა ძ ე, დასახ. ხელნ. შრომა, გვ. 137—140 (ავტორს ამ საკითხის გარშემო დამოწმებული აქვს მხოლოდ პ. ბერკოვის, თ. მაკავარიანის, ე. შმურლოს შრომები, აგრეთვე, Русский архив, 1870, т. IV-V).

ვენოვანი იმის რუსი უცნობი-ისტორიკი ევგენი ბოლხოვითინოვი. ვ პრედისლოვი კ სვოი კნიგე «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ее состоянии», იზანილი ვ პეტერბურგე ანონიმო ჩერეზ გოდი პოსლე პრისოედიინიე გრუზიი კ როსიი (1802 გ.), ბოლხოვითინოვი უძერკივავთ, ქო პრისოედიინიე იმ სვედენიე «პოქერპნუთი იზ ორიგინალნიხ ისოქნიქოვი, ბოლშეო ქაქთიე ოთ პრებივავოიქი ნინე ვ სანქტ-პეტერბურგე გრუზინსკიხ პოსლოვი დეპუტატოვი». ინფორმატორამი ბოლხოვითინოვი მოგლი ბიტი ვ თო ვრემე გრუზინსკიი პოლნოქოქნიი პოსოლ გარსევანი ქაქვაქადზე დე პერვიი სეკრეტარი პოსოლსტვო პისათელი გეოგრიი ავალისვილი, ა თაკჟე პრისოედიინიე გრუზიი კ როსიი ქარევიქი—იოანი, ბაგრათ დე მიქაილ დე ეპისქოპ ვარლაამ ერისთავი (ვპოსლედსვიი ექსარქ-მიტროპოლიტი გრუზიი), ქოთორიქ იმენუთ ონი პოსლამი დე დეპუტატამი, ფამილიი ნე უკაჟივავთ. ონი პოქნაქომილი ბოლხოვითინოვი ს ისოქრიეი გრუზიი, ს გრუზინსქო იჟოქოქი, ოქაჟილი ემუ პოქოქი ვ პერევაქოქი ობრავცოვი გრუზინსქოი პოეზიი დე პროზი ნა რუსსკიი იჟოქი. კნიგე ეთა იჟვლეთსეჟე პროდუქტი კოლქექტივნიი რავოთი ბოლხოვითინოვი ს პეტერბურგსკიმი გრუზინამი, ა პოქოქი, ნე სქივთაჟი სეჟე პოლნიი ავტორი, ონი იზდალ ეთ ბეჟ პოდპისი»⁵⁶.

ზემოთ უქვე გექონდა საუბარი იმის შესახებ, რომ იოანე, ბაგრატ და მიხეილ ბატონიშვილები რუსეთში ჩავიდნენ არა «перед присоединением Грузии к России», არამედ სწორედ საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ პავლე I-ის მანიფესტის გამოცხადების შემდეგ.

საკითხის ისტორიასთან დაკავშირებით, სამწუხაროდ, მკვლევარებს მხედველობიდან გამორჩათ ამ ცნობის გამო ე. ბოლხოვითინოვის წიგნის გერმანულ თარგმანში 1804 წელს მთარგმნელის ფრ. შმიდტის მიერ ვაკეთებუი სპეციალური შენიშვნა: «Es war dies nämlich zu der Zeit, als eben Kaiser Alexander der Erste den Thron Rußlands bestiegen hatte. Kurz darauf, als der erhabene Kaiser zur Krönung nach Moskwa abreisete, erhielten auch die Grusinischen Gesandten den 12/24 September 1801 das Kaiserliche Manifest in Moskwa, durch welches die Bewohner Georgiens als Russische Unterthanen bestätigt wurden.»

Anmerk. d. Uebers.»⁵⁷.

⁵⁶ М. Горгидзе, Грузины в Петербурге, Тб., 1976, стр. 118—119.

⁵⁷ Georgien oder historisches Gemälde von Grusien..., Riga und Leipzig.

როგორც ვხედავთ, ფრ. შმიდტი იძლევა ე. ბოლხოვიტინოვის ქართველ კონსულტანტთა ვინაობის პირველი სწორი გაშიფვრის ცდას, მაგრამ სახელდებით მითითებას მათზე არც ის გვაწვდის.

ამ კითხვის პირდაპირ პასუხს ჩვენ ვპოულობთ პლ. იოსელიანის „გიორგი მეცამეტის ცხოვრებაში“, სადაც საქართველოს (ქართლ-კახეთის) რუსეთთან შეერთების შესახებ ალექსანდრე I-ის 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტის გამოცხადებასთან დაკავშირებით ნათქვამია: „მანიფესტისა ამის გამოცემისა დროსა, დაესწრნენ მოსკოვსა დეესპანნი, მეფის გიორგისაგანვე გაგზავნილნი გიორგი ავალიშვილი და ელიაზარ ფალავანდიშვილი. მუნვე იყვნენ 12 დეკუტატად ქართველთაგან მისრულნი თავადნი და აზნაურნი გიორგი თუმანიშვილი (ესე იყო შვილი ეგნატო თუმანიშვილისა, მოლექსე და მოყვარე ქართველთა მწერლობისა. გარდაიცვალა სტატსკი სოვეტნიკად 1837 წელსა), გიორგი ერისთვიშვილი (გიორგი იესეს ძე ერისთოვი. ამან შეირთო ცოლად მეფის გიორგის ქალი გაიანე. მექონი ლენერალ-ოტინფანტერისა ჩინისა და ლურჯისა წმინდის ანდრიასი ლენტისა. გარდაიცვალა 1863 წელსა), გლახა ვაჩნაძე, ოთარ ქობულიშვილი, აბესალომ ბებუთოვი, გაბრიელ რატიშვილი, რომელიცა ახლდა იოანე მეფის ძეს, იაია ავალიშვილი, ძმა გიორგი ავალიშვილისა, იოანე მალალოვი, პავლე წინამძღვრიშვილი, დავით ზანდუკელი, გრიგორი ოქრომჭედლიშვილი, ნიკოლოზ ონიკოვი.

ამათგან ორთა გიორგი ავალიშვილმან და ელიაზარ ფალავანდიშვილმან იმპერატორისა ბრძანებითა წარმოიღეს საქართველოდ მანიფესტი ესე, რათა მიართონ მემკვიდრესა დავითს I საცნობელად ქართველთა“⁵⁸.

როგორც ვხედავთ, პლ. იოსელიანი პირდაპირ მიუთითებს, ე. ბოლხოვიტინოვის გამოთქმა რომ ვიხმართ, იმ ქართველ Посланникებსა და Депутат-ებზე, ანუ წარჩინებულ Грузинские князья-ზე, რომლებიც წარგზავნილნი ყოფილან რუსეთის იმპერატორის კარზე საქართველოს რუსეთთან შეერთების მანიფესტის გამოცხადებაზე დასასწრებლად.

ამ ცნობას აზუსტებს და ავსებს „აქტებში“ გამოქვეყნებული ორი დოკუმენტი, რომელთა მიხედვით ალექსანდრე I-ის 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტის („... Дан в престольном граде Москве, сентяб-

⁵⁸ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, ა. გაწერელის გამოცემა, ტფ., 1936, გვ. 240. იხ. აგრეთვე, იქვე, გვ. 92, 93, სქ. 21; 93—95, 192—193, 222, 230—231, 263.

პრია 12-го дня 1801 года», «მეცა საყდროსანსა ქალაქსა მოსკოვის სეკდემბრის იბ დღესა ჩყა წელსა») ⁵⁹ გამოცხადებას დასწრებიან გარსევან ჭავჭავაძე, გიორგი ავალიშვილი და ელიაზარ ფალავანიშვილი, როგორც Уполномоченные, ხოლო თავადები ივანე (იაია) ავალიშვილი, გიორგი ერისთავი (ერისთვიშვილი), გიორგი თუმანიშვილი, დიმიტრი ვახვახიშვილი, ოთარ ქობულიშვილი, აბესალომ ბებუთოვი, ივანე მაღალაშვილი, ლუარსაბ სუმბათაშვილი და აზნაური პავლე წინამძღვრიშვილი კი—როგორც Депутаты ⁶⁰. ამათ გარდა, ქართველი ბატონიშვილების ამაღაში ყოფილან გიორგი ციციანოვი (ციციშვილი), ზაქარია ანდრონიკაშვილი, ივანე ქობულიშვილი, გაბრიელ რატიშვილი, იოსებ ჩოლოყაშვილი, ნიკოლოზ ონიკაშვილი (ონიკოვი) და კიდევ რამდენიმე სხვა პირი ⁶¹. ზოგიერთმა მათგანმა, კერძოდ გ. რატიშვილმა და ნ. ონიკაშვილმა, ამ ფაქტთან დაკავშირებით საყურადღებო ცნობებიც შემოგვინახა.

გაბრიელ რატიშვილი პეტერბურგს პავლე I-ის მიერ 1801 წლის 7 მარტს გაწვეული იოანე ბატონიშვილის ამაღის შესახებ წერს: „მაშინ თანა მყოლნი მეფის ძის იოანესნი ესენი ვიყვენით: მდივანი და არტილერიისა პოლკოვნიკი იოანე ქობულოვი, ზაალის შვილი ზაზა ენდრონიკოვი, ნიკოლოზ ონიკოვი და მე გაბრიელ რატიევი, მეფის ძისა ატუტენტი, ოთხის ჩვენისა მონითა და სხვანიც ხუთნი მსახურნი მეფის ძისანი“ ⁶². ამასვე იმეორებს „მდივანი მემკვიდრისა“ ნ. ონიკაშვილი ⁶³, ოღონდ ნ. ონიკაშვილი პირადად არ დასწრებია 1801 წლის სექტემბერში მოსკოვში აღექსანდრე I-ის იმპერატორად კურთხევისა და მანიფესტის გამოცხადების ცერემონიალს, რადგან, გ. რატიშვილის ცნობით, „ბაგრატ მეფის ძე მცირედრე შეუძლებლობდა და მიზეზისა ამისთვის დაშთა მუნ პეტერბუხსა შინა და მასთანა სარდალი გიორგი, ნიკოლოზ ონიკოვი, მღვდელი ზაქარია, თავისი მოყვარე იოსებ ჩოლოყოვი, ორი

⁵⁹ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება..., გვ. 239.

⁶⁰ Акты, I, 1866, გვ. 760.

⁶¹ იქვე, გვ. 763.

⁶² გაბრიელ რატიშვილი, მცირედბ რაიმე მოთხრობა როსიისა, კრებ. „ქართველი მწერლები რუსეთის შესახებ“ (შემდგენელი ვანო შადური), თბ., 1962, გვ. 160.

⁶³ ნ. ონიკაშვილი, აღწერა მოსკოვისა, პეტერბურდისა და მას შინა მყოფთა ხილვად საუცხოოთა..., ლ. მეფარიშვილის გამოცემა, საისტორიო მოამბე, 1972 (ცალკე ამონაბეჭდი), გვ. 193.

აქიმი და სხვანი ათოთხმეტი მსახურნი დაშთენ მუნ⁶⁴. სხვათა შორის, ნ. ონიკაშვილის თხზულების გამომცემელი ლ. მეფარიშვილი ამტკიცებს, რომ თხზულება მთავრდება ალექსანდრე I კურთხევის ცერემონიალის (1801 წ. 15 სექტემბერი) აღწერით⁶⁵, რომ „ვრცლადაა წარმოდგენილი 1801 წლის 15 სექტემბრის სადღესასწაულო ზეიმი პეტერბურგში და კურთხევის შემდეგ გამართული საღამოები. პირველ საღამოს ბატონიშვილები მიწვეული ყოფილან „მასკარადზე“ მეფის სასახლეში; შემდეგ მიუხატიყებიან თეატრში, სადაც მათ უნახავთ „უცხოდ ქმნილი“ ბალეტი, რომელიც მეფის კურთხევის აღსანიშნავად ყოფილა დადგმული. ვფიქრობთ, ალექსანდრე I-ის კურთხევის დღის ლიტერატურული აღწერა ქართულად მხოლოდ ეს ერთია შემონახული“⁶⁶. აქ, სამწუხაროდ, მთელ რიგ გაუგებრობებთან გვაქვს საქმე: ჯერ ერთი, ალექსანდრე I-ის იმპერატორად კურთხევა მოხდა არა პეტერბურგში, არამედ, როგორც ეს წესად იყო მიღებული, მოსკოვში. მეორეც, ნ. ონიკაშვილი, გ. რატიშვილის მოწმობით, არ დასწრებია ამ ამბავს და, ბუნებრივია, ვერც მის აღწერას მოგვცემდა. არც ისაა სწორი, თითქოს ალექსანდრე I-ის კურთხევის დღის ლიტერატურული აღწერა ქართულად მხოლოდ ეს ერთია შემონახული. მკვლევარი, ეტყობა, არ იცნობს გ. რატიშვილის „მცირედ რაიმე მოთხრობას“, სადაც სწორედ მოსკოვში გამართული ალექსანდრე I-ის კურთხევის ცერემონიალია აღწერილი, რომელშიაც მონაწილეობა მიუღიათ მირიან, იოანე და მიხეილ ბატონიშვილებს. აგრეთვე გაბრიელ რატიშვილს, იოანე ქობულოვს, ზაზა ანდრონიკაშვილს, გარსევან ჭავჭავაძეს, გიორგი ავალიშვილს, ელიაზარ ფალავანდიშვილს, ვარლამ ერისთავს და სხვებს⁶⁷. ნ. ონიკაშვილი კი, სინამდვილეში, მოგვითხრობს არა ალექსანდრე I-ის კურთხევის ამბავს, არამედ „მცირედრე შეუძლებლობის“ გამო პეტერბურგში დარჩენილი მხოლოდ ბაგრატ ბატონიშვილის (და არა „ბატონიშვილების“) და მის თანმხლებ პირთა მონაწილეობაზე ამასთან დაკავშირებით აქ მოწყობილ სადღესასწაულო საღამოებში: „შემდგომად ამა ყოველთასა იმისის იმპერატორების დიდებულებამ ალექსანდრე პავლოვიჩმან მიიღო რა კურთხევაი გვირგვინისა და აღვიდა საიმპერატოროსა საყდარზე და სექტემბრის

⁶⁴ გ. რატიშვილი, დასახ. თხზულება, გვ. 245 (ხაზი ჩვენია—გ. შ.).
⁶⁵ საისტორიო მოამბე, 1972, გვ. 185.
⁶⁶ იქვე, გვ. 191 (ხაზი ჩვენია—გ. შ.).
⁶⁷ გ. რატიშვილი, დასახ. თხზულება, გვ. 245—267.

თხუთმეტსა, დღესა კვირიაკესა და შემდგომად ამა კურთხევისა
 გაიხსნა ღამე შესაქცევი ადგილები: თეატრი, მასკარეთი (მასკარა-
 დი) და სხვანი. პირველსა ღამესა მიგვიწვიეს მასკარეთში, რომე-
 ლიცა იყო სასახლესა შინა ხელმწიფისასა“, „...მივიდა ბატონი-
 შვილს ბ ა გ რ ა ტ ს უ თხრა“, „...მისცეს თავისი ბეჭედი ბ ა გ -
 რ ა ტ ს ა“⁶⁸. ასე იყო თუ ისე, ამ დროისთვის მოსკოვსა და პეტერ-
 ბურგში ქართველი ელჩებისა და დეპუტატების ყოფნა დადასტუ-
 რებული ფაქტია.

მაშასადამე, ჩვენ ახლა უკვე ზუსტად ვიცით ე. ბოლხოვიტინო-
 ვის მიერ მოხსენიებული ქართველი Посланник-ებისა და Депутат-
 ების, იგივე, Грузинские князья-ს ვინაობა, რომელთა შორის ბევ-
 რი ძველ ქართულ მწერლობაში საკმაოდ კარგად ცნობილი პიროვნე-
 ბაა, მაგალითად, გიორგი ავალიშვილი, გიორგი თუ-
 მანიშვილი, გაბრიელ რატიშვილი, ნიკოლოზ
 ონიკოვი⁶⁹ და ამდენად, სრულიად ბუნებრივი ხდება ძველი ქა-
 თული მწერლობისა და კულტურის ისტორიის საკითხებზე ე. ბოლხო-
 ვიტინოვის კონსულტანტებად მათი გამოცხადება, ყოველ შემთხვევა-
 ში, ასეთ დაშვებას არაფერი არ უნდა უშლიდეს ხელს, თუ გავიხს-
 ნებთ იმასაც, რომ გიორგი ავალიშვილი (1769—1850) რუსული ენის
 ჩინებული მცოდნეც იყო⁷⁰ და თავისუფლად შეეძლო ე. ბოლხოვიტ-
 ინოვისთვის კონსულტაციის გაწევა. ის კი არა, ჩვენ საშუალება გვე-
 ძლევა უფრო დავაზუსტოთ ამ მოვლენის ქრონოლოგიური ჩარჩო.

⁶⁸ ნ. ონიკაშვილი, დასახ. თხზულება, გვ. 231 შმდ., გვ. 235.

⁶⁹ მათი სამწერლო მოღვაწეობის შესახებ იხ. კ. კეკელიძე, ქართული ლი-
 ტერატურის ისტორია, II, 1958, გვ. 694 შმდ.; ტრ. რუხაძე, ქართული ეპოსი
 გარდამავალი ხანის ლიტერატურაში, თბ., 1939; მისივე, ძველი ქართული თე-
 ატრი და დრამატურგია, თბ., 1949; მისივე, ძველი ქართული ლირიკის ისტო-
 რიიდან, თბ., 1954; მისივე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთ-
 ბის ისტორიიდან (XVI—XVIII სს.), თბ., 1960; ვ. შადური, შესავალი, წიგნში:
 „ქართველი მწერლები რუსეთის შესახებ“ თბ., 1962, გვ. 48—54. გ. მიქაძე,
 გიორგი თუმანიშვილი, კრებ.: „ძვ. ქართ. მწ. საკითხები“, I, თბ., 1962, გვ. 33
 შმდ.; ელ. მეტრეველი, გ. ავალიშვილი — ბიბლიოფილი და კოლექ-
 ციონერი, კ. კეკელიძის საიუბილეო კრებული, თბ., 1959, გვ. 247 შმდ.; მისი-
 ვე, გ. ავალიშვილის „მგზავრობა“, წიგნში: გიორგი ავალიშვილი, მგზავრობა
 თბილისიდან იერუსალიმამდე, თბ., 1967; ლ. მეფარიშვილი, დასახ. ნაშრ.,
 გვ. 183—192; ნ. მახათაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 92—94.

⁷⁰ ელ. მეტრეველი, გ. ავალიშვილის „მგზავრობა“, გვ. 07.

საქმე ის არის, რომ აქ მოხსენიებული პირები რუსეთის იმპერატორის კარზე 1801 წლის სექტემბერში არ ჩასულან პირველად. კარგადაა ცნობილი, და პლ. იოსელიანიც წერს, რომ გ. ჭავჭავაძე, გ. ავალიშვილი და ელ. ფალავანდიშვილი, როგორც Посланник-ები (დესპანები, ელჩები) ჯერ კიდევ 1799 წლის მიწურულსა და 1800 წლის დასაწყისში „მეფის გიორგისაგანვე გაგზავნილნი“ იყვნენ პავლე I-თან საქართველოს რუსეთის მფარველობის ქვეშ შესვლის საბოლოოდ მოსაგვარებლად⁷¹ (ალარაფერს ვამბობთ ერეკლე II-ის დროს გ. ჭავჭავაძისა და გ. ავალიშვილის რუსეთში აღრიხნდელ დიპლომატიურ მოღვაწეობაზე!). მაგრამ, ჯერ გიორგი XII-ის გარდაცვალებამ (1800 წლის 18 დეკემბერი), ხოლო შემდეგ პავლე I-ის მკვლელობამ (1801 წ. 12 მარტი) დააყოვნა იმპერატორ პავლე I-ის მანიფესტის სისრულეში მოყვანა, რის გამოც საჭირო გახდა ალექსანდრე I-ის ახალი მანიფესტის მომზადება და გამოცხადება, რაც განხორციელდა კიდევ 1801 წლის 12 სექტემბერს.

ასე რომ, 1800 წლიდან, და უფრო ადრეც, ქართველი Посланник-ები, ხოლო შემდეგ უკვე Депутат-ებიც რუსეთის იმპერატორის კარზე არიან პეტერბურგში («... в престольном граде Москве» ისინი ჩადიოდნენ, როგორც ეს ტრადიციულად იყო მიღებული, იმპერატორის კურთხევისას და მანიფესტის გამოცხადებისას!). ე. ბოლხოვიტინოვი კი, როგორც ეს ზემოთ იყო ნათქვამი, ვორონეჟიდან პეტერბურგში საცხოვრებლად ჩავიდა 1800 წლის მარტში, ხოლო მისი წიგნი «Историческое изображение Грузии» აქ დაიბეჭდა 1802 წლის მაის-ივლისში. მასახალამე, 1800-1802 წლებში პეტერბურგში ე. ბოლხოვიტინოვს თავისუფლად შეეძლო შეხვედროდა იქ ჩასულ ქართველ Посланник-ებსა და Депутат-ებს, იგივე Грузинские князья-ს და მათგან მიეღო მისი მომავალი წიგნისათვის საჭირო კონსულტაციები, რის შესახებაც იგი წერდა კიდევ თავისი წიგნის წინასიტყვაობასა და ვ. მაკედონეცისადმი 1802 წლის 13 მაისს გაგზავნილ ბარათში. ასე რომ, ჩვენ უკვე ზუსტად ვიცით, როდის უნდა შესდგომოდა ე. ბო-

⁷¹ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, გვ. 92, 93—95, 192—193; იხ. აგრეთვე, Грамоты..., II, вып. I, აღ. ც ა გ ა რ ლ ი ს გამოცემა, გვ. 186—187; Акты, I, გვ. 105, 179, 181, 188, 190—192, 334, 414—415, 428—432; შდრ. ელ. მეტრეველი, დასახ. ნაშრ., გვ. 08, 012; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 810 შმდ.

ლხოვეტიწოვი თავის წიგწზე მუშაობას⁷² და ვინ ჰყოლია მას სწამებში დამხმარენი⁷³.

რაც შეეხება მთავარ კონსულტანტს ვარლამ ერისთავს, ე. ბოლხოვეტიწოვი მას პირდაპირ ახსენებს რამდენჯერმე როგორც თავის წიგწში («Преосвященный Варлаам Архиепископо Ахталымский (!) и член Св. Синода—გვ. 76, 81), ისე მაკედონეცისადმი გაგზავნილ წერილებში (№№15, 33, 35); კერძოდ, 1801 წლის 31 იანვრის წერილიდან (№15) ჩანს, რომ ე. ბოლხოვეტიწოვი უკვე იცნობს ვარლამს, ვისთვისაც ამ დროს პავლე I-ს უწმინდესი სინოდის წევრობა უბოძებია «...по случаю присоединения Грузии» (Русский архив (1870), სვ. 791)⁷⁴.

ჩვენ უკვე აღარაფერს ვამბობთ ცნობილ რუს ისტორიკოსზე, საგარეო საქმეთა კოლეგიის მოსკოვის არქივის გამგე ნ. ბანტიშ-კამენსკიზე, რომელიც ე. ბოლხოვეტიწოვის დიდი ხნის მეგობარი იყო ჯერ კიდევ მოსკოვის სასულიერო აკადემიაში სწავლის პერიოდიდან და საქართველოს შესახებ წიგწის დაწერის დროსაც მისთვის შესაფერი სამსახური გაუწევია. ამის თაობაზე ე. ბოლხოვეტიწოვი პირდაპირ წერდა ვ. მაკედონეცს: «Попросил я помощи и от Бантыша-

⁷² შდრ.: «Грузией он заинтересовался, видимо, в конце XVIII века, уже будучи авторитетным ученым. Точных данных о начале работы у нас нет» (Н. Поракишвили, Первый русский критик Руставели, «Молодежь Грузии», 1. X. 1966, № 115, გვ. 6).

⁷³ სხვათა შორის, თავისი წიგწის 41-ე გვერდზე, გეორგიევსკის 1783 წლის ტრაქტატთან დაკავშირებით, ე. ბოლხოვეტიწოვი იხსენიებს კიდევ «Генерала Адыутанта князя Гарсевана Чавчавадзева».

⁷⁴ ვარლამის შესახებ ცნობებს გვაწვდის პლ. იოსელიანიც: «ვარლამ, შემდეგ ექსარქოსად ყოფილი, ქსნის ერისთვისვილი; მცოდნე ებრაულისა ენისა, დეკანოზი და მასწავლებელიცა ხელმწიფე იმპერატორისა ალექსანდრე მეორისა გერასიმე პავსკი, მასწავლებელიცა ჩემი ს. პ. ბ. ებრაულისა ენისა, მეტყოდა ვარლამისათვის (1834 წელსა), რომელმან მისისა თხოვნითა თარგმნა რუსულად ქადაგებები ვარლამისა, რომელიცა დაიბეჭდაცა. მისგანვე ვარლამისა ესწავა მრავალთა ქართულთა ლექსთა, ებრაულის ენისა სახმართა» (ცხოვრება..., გვ. 257. იხ. აგრეთვე, გვ. 135—136), ხოლო გაბრიელ რატიშვილი ალექსანდრე I-ის იმპერატორად კურთხევის აღწერისას მოგვითხრობს: «ყო მას დღე მწირველი პლატონ მოსკოვისა არხიერი, ამბროსი — პეტრებუხისა არხიერი, პავლე — როსტოვისა არხიეფისკოპოსი და ვარლამ ერისთავის ძე — არხიეფისკოპოსი... ოდეს აღასრულეს წესი იგი წირვისა და ყოველნი ეზიარნენ წმინდათა საიდუმლოთა, მაშინ განაღეს კარნი აღსავლისანი და მუნით გამოვიდნენ ორნი ჩლენნი: როსტოვისა არხიეფისკოპოსი პავლე და ახტალისა არხიეფისკოპოსი ვარლამ ერისთავის ძე» (გ. რატიშვილი, დასახ. თხზ., გვ. 253).

Каменского. Он все любопытное из своего гнезда мне сообщит (იქვე, № 33)⁷⁵.

სხვათა შორის, ე. შმურლოს, კიევში დაცული ე. ბოლხოვიტინოვის პირადი არქივის მასალების მიხედვით, დეტალურად აქვს გამოკვლეული, თუ წიგნის რომელი ნაწილი (სულ 7 თავი) ვისი კონსულტაციით უნდა იყოს შედგენილი (ამ ცნობათა დიდი მნიშვნელობის გამო მოგვეყავს შმურლოს შრომის ეს ადგილი მთლიანად, რადგან ზოგიერთს შეიძლება კარგად არ ჰქონდეს გათვალისწინებული ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ თავის წიგნზე გაწეული მუშაობის ხასიათი და ამიტომაც ეეჭვებოდეს მისი ავტორობა):

«Исторический очерк (гл. I), начиная, разумеется, с самых отдаленных времен, пытается дать хотя и краткий, но связный обзор внешней истории Грузии. С о с л о в г р у з и н с к и х д е п у т а т о в Евгений набросал несколько отрывочных фактов (Рукопись Киево-соф. библ. №559, документ №7), которые и легли в основу его рассказа (особенно от слов: «престол грузинского царства» на стр. 15 до начала страницы 21-й). События же с 1586г. изложены по данным (Рукопись Киево-соф. библ. №559, документ №3), по всей вероятности, полученным из Московского архива министерства иностр. дел, чрез посредство Н. Н. Бантыша-Каменского, на содействие котораго, как мы видели, указывал Евгений в письме своем к Македонцу. Действительно, сведения эти—выпись дипломатических сношений русского двора с грузинским—могли попасть в руки Евгения только чрез Каменского. Наш автор очень близко держался этих данных, большею частью дословно их

⁷⁵ სხვათა შორის, ამ ნ. ნ. ბანტიშ-კამენსკის გამოუცხადებია ქართველი ბატონიშვილებისთვის ალექსანდრე I-ის „ნება“ მათი რუსეთში „სამარადისოდ საცხოვრებლად“ დარჩენის შესახებ, რის გამოც დამწუხრებული გ. რატიშვილი შენიშნავს: „ვიტარცა იხილა ეგრე მყოფნი მეფისა ძენი და ჩვენ ყოველნი კამენსკი ნოქოლა ნიქოლაიჩმა, იგი უმეტეს მწუხარებამა შეიპყრა და მოედინებოდა ცრემლი თვალთაგან მისთა, გეცემდა ნუგეშსა და გვთხოვდა, დასწერეთ, რათა გამოუცხადო აზრი თქვენი ვეზირსა და არზაცა მიეცით ხელმწიფესა, უკეთუ არს მბრძანებელი მაგისი, კვალად შემძლებელ არს მოგხედოსთ მოწყალებითა და საწადისამებრ თქვენისა გებოძოთ პასუხი მოწყალებიანი“ (გ. რატიშვილი, დასახ. თხზ., გვ. 278—279, ხაზი ჩვენია—გ. შ.).

выписывая и кой-где—преимущественно в именах и длинных оборотах речи—делая, сокращения. Впрочем в этом обзоре событий 1586-1783 гг. книга Евгения даже полнее московского источника, и лишния места, как оказывается по сличению, в значительной мере взяты из документа, который в рукописи № 559 мы обозначили №7-м (сжатый набросок исторических событий Грузии с XII в. до конца XVIII стол.—без заглавия, рукою Евгения, 1 1/2 л.). Большею частью из этого же последнего извлек Евгений и немногие строки свои о времени после 1783 г. Ни инструкцией главнокомандующему, ни запиской Коваленского он не воспользовался (рукопись Киево-соф. библ. №559, документы №№ 10, 11...). Таким образом, первая глава «Исторического изображения» обязана в существенной своей части устным сообщениям грузин и материалам, доставленным из Москвы.

В истории грузинской церкви (гл. II) автор следует Руффину и «грузинским летописям», то-есть, в последнем случае тем же устным сообщениям; им же, конечно, обязан он разнообразными сведениями о современном писателю состоянии местных епархий. **Глава III**, главным образом, рассказывает историю издания Библии на грузинском языке в 1743 году (история эта изложена по предисловию, приложенному к этому изданию; перевод предисловия собственноручно записан Евгением... Все существенное из этого предисловия вошло в книгу, начиная со строки четвертой (снизу) на стран. 60 и до строки девятой на стран. 63); для **главы IV**, в которой приводится не мало образцов грузинского языка и письменности, не сохранилось черновых материалов; но она едва ли не более остальных носит характер устных сообщений. Отсутствие в 1802 г. какой-либо библиографии по грузинской литературе заставляет признать такое же происхождение и следующей **главы (V-й)**. За то перечень переводных книг (гл. VI) сохранился в бумагах Евгения в первоначальном наброске (рукопись Киево-соф. библ. № 559, документ №

8), точно так, как и сообщения «о стихотворстве и музыке (VII) (документ №9)»⁷⁶.

ამას გარდა, ე. შმურლოს ყურადღება გაუმახვილებია ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის სხვა წყაროებზედაც, რომლებიც თვითონ ავტორის დამოუკიდებლად უნდა ჰქონდეს მოპოვებული. «На странице 5, приступая к обзору грузинской истории, Евгений говорит: «Вот вкратце содержание сих летописей (грузинских), с дополнением по местам из других современных источников и, наконец, из российской дипломатической истории». Ссылки на эти летописи разбросаны по всей книге (стр. 2, 5, 10, 15, 47, 50, 65,); к «современным историкам составитель, очевидно, относил византийца Прокопия (стр. 5, 11, 12,), Руффина (стр. 46-50); путешественника В. Г. Барскаго (стр. 15, 54-55), Арсения Суханова с его Проскинитарием (стр. 30). Проскинитарием Евгений пользовался в рукописи (Разсуждение о начале, важности и знаменовании церковных облачений, стр. 32, прим. 115); есть ссылка и на классических писателей (стр. 4.)...»⁷⁷

ნათქვამს თუ შეეჯამებთ, ე. შმურლოს გამოკვევის მიხედვით გამოდის, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის 7 ძირითადი თავიდან ნ. ბანტიშ-კამენსკის, ისიც ნაწილობრივ, მხოლოდ პირველი თავისთვის საჭირო მასალები მიუწოდებია მისთვის მოსკოვის არქივიდან, ხოლო მთელი წიგნი თვითონ ავტორის მიერ მოპოვებულ უცხოურ და რუსულ პირველწყაროებსა და ქართველების კონსულტაციებზე ყოფილა დამყარებული.

თუ როგორ ღრმად იცნობდა და სწავლობდა ე. ბოლხოვიტინოვი ქართული კულტურის შესახებ არსებულ პირველწყაროებს, მოვიტანთ ამის ერთ მაგალითს. წიგნის 54-55 გვერდებზე (იხ. აგრეთვე გვ. 15) ე. ბოლხოვიტინოვი საუბრობს იერუსალიმისა და ათონის ქართველთა მონასტრებზე და შენიშნავს: «Оба они подробно описаны Российским путешественником Григоровичем в путешествии его ко св. местам на стран. 201 и 580 и след.»

მართლაც, XVIII საუკუნის ცნობილ რუს მოგზაურს ვასილ

⁷⁶ Е. Шмурло, დასახ. ნაშრ., გვ. 343—345.

⁷⁷ А. Шмурло, დასახ. ნაშრ., გვ. 342—343 (ხაზგასმა და დაყოფა ყველგან ჩვენია, გ. შ.).

გრიგოროვიჩ-ბარსკის (1701—1747)⁷⁸ თავისი მოგზაურობის ში დაცული აქვს მეტად საინტერესო ცნობები იერუსალიმის ქართველთა ჯვრის მონასტრისა (მოუხილავს 1726 წლის ნოემბერში) და ათონის ქართველთა მონასტრის (მოუხილავს 1744 წლის ივლისში) შესახებ.

ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ დამოწმებული გვერდების (201 და 580 შმდ.) მიხედვით ირკვევა, რომ მას ხელთ უნდა ჰქონოდა ე. გრიგოროვიჩ-ბარსკის „მოგზაურობის“ პირველი ბეჭდური გამოცემა, განხორციელებული 1778 წელს სანკტ-პეტერბურგში, ვ. გ. რუბანის მიერ⁷⁹.

ე. შმურლოს შემდეგ კიევში დაცულ ე. ბოლხოვიტინოვის პირად არქივზე იმუშავა ქართველმა მკვლევარმა ს. ლეკიშვილმა, რომლის კვლევის შედეგები ძირითადად გამოქვეყნებულია (ამის შესახებ ქვემოთ). ამ შემთხვევაში კი საინტერესოა მისი თეზისების სახით გამოქვეყნებული ერთი შრომის შემდეგი ადგილი:

„3. რუს-ქართველთა კულტურული ურთიერთობის ამსახველი მრავალი საინტერესო ფაქტი დასტურდება კიევის სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკაში დაცულ ე. ბოლხოვიტინოვის პირადი არქივის გამოუქვეყნებელი მასალებით. ეს დოკუმენტები ნათელყოფენ მათი ავტორის მჭიდრო კულტურულ თანამშრომლობას XIX საუკუნის დამდეგის პეტერბურგის ქართველი საზოგადოებრიობის წარმომადგენლებთან. ამავე არქივში დაცული სხვა დოკუმენტებით ისიც ვლინდება, რომ ე. ბოლხოვიტინოვს 1802 წელს „საქართველოს ისტორიული სახის...“ გამოქვეყნების შემდეგაც არ შეუწყვე-

⁷⁸ მის შესახებ. იხ.: Н. Барсуков, Жизнь и труды В. Г. Барскаго, СПб., 1885; Энци. словарь Брокгауза и Ефрона, т. 10, СПб., 1892, გვ. 580—581; Сводный каталог русской книги XVIII века, 1725—1800, М., 1962, გვ. 257; ტრ. რუხაძე, ქართ.-რუს. ლიტ. ურთ. ისტორიიდან, თბ., 1960, გვ. 18, 62—63, 104.

⁷⁹ Пешеходца Василья Григоровича-Барскаго — Плаки-Албова, Уроженца Киевскаго, Монаха Антиохийскаго, Путешествие к Святым Местам в Европе, Азии и Африке находящимся, предпрятное в 1723, и оконченное в 1747 году, им самим писанное..., изданное в свете под смотрением... Василья Григорьевича Рубана, СПб., 1778, გვ. 201—203, გვ. 580—599, IV; არსებობს მისი აკადემიური გამოცემა: Странствования Василья Григоровича-Барскаго по Святым местам Востока с 1723 по 1747 г., изданы ППО по подлинной рукописи под редакциею Николая Барсукова, ч. I—IV, СПб., 1885—1887. ჩვენთვის საინტერესო ადგილები იხ. ч. I, СПб., 1885, გვ. 333—338; ч. III, СПб., 1887, გვ. 122—162. აქვეა დაბეჭდილი ათონის მონასტრის ორი ჩანახატი.

ტია ცნობების შეგროვება მისთვის საინტერესო ქვეყნის შესახებ ახალი მასალების თავმოყრისას, ჩანს, იგი ხელმძღვანელობდა იმ შენიშვნებით, რომლებიც გამოთქმული იყო რეცენზიებში მის წიგნზე, აგრეთვე ქართველ მკითხველთა მითითებებით.

4. აღნიშნული არქივი ამასთანავე შეიცავს დოკუმენტებს (სალექსო და სამუსიკო ჩანაწერების სახით), რომლებიც გარკვეულ ინტერესს წარმოადგენენ ქართული ლიტერატურისა და მუსიკის ისტორიის ცალკეული საკითხების შესწავლასთან დაკავშირებით.

5. ე. ბოლხოვიტინოვის დასახელებული პირადი არქივისა და ამავე ავტორის კერძო წერილების გაცნობა საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ რა ეკუთვნის ავტორს (საქართველოს შესახებ შედგენილ ჩანაწერებსა და მის ბეჭდურ გამოცემაში) და რა მის ქართველ ინფორმატორებს⁸⁰.

ასე რომ, როგორც ვარლამ ერისთავი, ისე ბატიშ-კამენსკი და ახლა უკვე ჩვენთვის ცნობილი «Грузинские князья», იგივე, «Грузинские Посланники и Депутаты» (გ. ავალიშვილი და სხვები) ე. ბოლხოვიტინოვს ეხმარებოდნენ წყაროების შერჩევა-შეგებასა და მასალების მიწოდებაში. მაგრამ ეს სრულებით არ ნიშნავს, რომ ამის გამო ისინი ე. ბოლხოვიტინოვის „თანავტორებად“ გამოვაცხადოთ, ან უფრო მეტიც, მივიჩნიოთ, თითქოს აღნიშნულ წიგნს „ე. ბოლხოვიტინოვი არ თვლიდა თავის საკუთარ შრომად,“ რაც თითქოს გამხდარა მისი ანონიმურად გამოცემის მიზეზი. ეს ასე არაა⁸¹.

თავი რომ დავანებოთ ამ წიგნთან დაკავშირებით თვითონ ე. ბოლხოვიტინოვის ნათქვამ სიტყვებს, «...автору не захотелось выстав-лять себя. Мое дело было всегда работать для общей пользы и не ожидать наград» (Русский архив, 1870, სვ. 817), აქ უსათუოდ უნდა გავითვალისწინოთ ე. შმურლოს გამოკვლევის შემდეგი ადგილი: «Вспомним, что главнейшие труды Евгения: Ист. изобр., Разговоры о Новгороде, Словарь, Киево-Пе-

⁸⁰ ს. ლეკიშვილი, ე. ბოლხოვიტინოვი და პეტერბურგის ქართველი საზოგადოებრიობა, საქ. სახელმწ. ლიტ. მუზეუმის III სამეცნიერო სესია, მოხსენებათა თეზისები, 1961, გვ. 9 (იქვე, იგივე რუსულად — გვ. 16).

⁸¹ სრულიად ნათელი წარმოდგენა ჰქონდა ამ საკითხზე ე. ბოლხოვიტინოვის შრომის გერმანულ ენაზე მთარგმნელს ფრ. შმიდტს ჯერ კიდევ 1804 წელს: «Dieses historische Gemälde von Grusien ist von dem Archimandriten des Alexander-Newstischen klostere Eugeniuss...» (Georgien oder hist., Riga und Leipzig, 1804, გვ. VII—VIII, შნვ.).

черская лавра, Киево-Софийский собор—вышли имени автора (უნდა „ვივარაუდოთ“, რომ „ქართველი თანაავტორები“ აქ მაინც არ ეყოლებოდა მას! გ. შ.), не упомянуто и его участие в Истории российской иерархии. При издании вами Словаря, пишет он Снегиреву, не упоминайте о моем имени, журналисты и публика сами вспомнят обо мне, а по смерти моей как хотят» (ხაზი ჩვენია—გ. შ.)⁸².

ე. ბოლხოვიტინოვი ასეთივე დაჟინებით თხოვდა გ. დერჟავინს არ ეხსენებინა მისი სახელი თავის წიგნში «Рассуждение о лирической поэзии»⁸³, მაშინ როდესაც დღეს უკვე გამოცემულია, რომ „დერჟავინის მოსაზრებები ქართულ ლექსთწყობაზე მთლიანად ე. ბოლხოვიტინოვის შეხედულებებს ეყრდნობა“⁸⁴.

ე. ბოლხოვიტინოვს მტკიცედ სწამდა, რომ «суд потомства лестнее современнаго»⁸⁵. ამიტომაც, საქართველოს შესახებ დაწერილი წიგნის ანონიმურად გამოცემის მიზეზი უნდა ვეძიოთ არა ამ ნაშრომის „კოლექტიურ ხასიათში“, არამედ მისი ავტორის თავმდაბლობა-სა და მოკრძალებაში⁸⁶.

⁸² ЖМНП, 1888, VI, გვ. 262, სქ. 2.

⁸³ იქვე.

⁸⁴ რ. დოღონაძე, გ. რ. დერჟავინი და ქართული მწერლობა, საქ. მეცნ. აკადემიის საზ. მეცნ. განყოფილების მოამბე, 1961, № 1, გვ. 216; იხ. აგრეთვე, გ. მიქაძე, მასალები..., გვ. 145—146; მისივე, ნარკვევები..., გვ. 6.

⁸⁵ ЖМНП, 1888, VI, გვ. 263.

⁸⁶ აქ არ შეიძლება უნებურად არ გაგვახსენდეს თეიმურაზ ბაგრატიონი, რომელიც ასევე დაბეჯითებით თხოვდა მარი ბროსეს: „...მაგრამ მხოლოდ მაგ წიგნში ინებეთ, რომ ჩემი სახელი არ იყოს და არც ჩემ მიერ შეთხზვა მაგ წიგნისა“ (თ. ბაგრატიონის წერილები მარი ბროსესადმი, ს. ყუბანეიშვილის გამოცემა, თბ., 1964, გვ. 22).

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის ევროპულ ენებზე გადათარგმნის გამო

გარკვეულ ინტერესს იწვევს ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის უცხოური თარგმანები, რადგანაც ეს საკითხი ბუნებრივად უკავშირდება რუსთველის სახელის რუსეთის ფარგლებს გარეთ გატანის ისტორიას: „ბოლხოვიტინოვმა პირველად გააცნო კულტურულ მსოფლიოს არა მარტო ჩვენი ლექსთწყობის ზოგიერთი პრინციპი, არამედ რუსთაველის სახელიც“, — შენიშნავს ა. გაწერელია⁸⁷.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი მაშინვე უთარგმნიათ რამდენიმე ევროპულ ენაზე. „ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ შედგენილი საქართველოს ისტორია გადაუთარგმნიათ ევროპულ ენებზე“, „1803-04 წლებში, როგორც ჩანს, საქართველოს ისტორია უთარგმნიათ გერმანულ, ფრანგულ და ინგლისურ ენებზე“ (თ. მაჭავარიანი)⁸⁸, „იმავე წლებში ბოლხოვიტინოვის წიგნი უთარგმნიათ გერმანულ, ფრანგულ და ინგლისურ ენებზე, რაც აგრეთვე თავისთავად ევროპულ ნიადაგზე რუსთაველის ხსენების პირველ ცდას წარმოადგენდა“ — წერდა 1941 წელს გ. იმედაშვილი⁸⁹. ამასვე იმეორებს გ. მიქაძე: „ე. ბოლხოვიტინოვის შრომა მაშინვე უთარგმნიათ გერმანულ, ფრანგულ და ინგლისურ ენებზე“⁹⁰. 1957 წელს კი გ. იმედაშვილმა პირდაპირ მიუთითა: „წიგნი

⁸⁷ ა. გაწერელია, ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1974, გვ. 163.

⁸⁸ თ. მაჭავარიანი, ერთი საყურადღებო წიგნის შესახებ, მარქსის სახ. საქართველოს სახელმწ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომები, III, 1937, გვ. 218, 219.

⁸⁹ გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგია (ისტორიულ-კრიტიკული მიმოხილვა, თბ., 1941, გვ. 48.

⁹⁰ გ. მიქაძე, ქართული პოეტიკის ქრესტომათია, თბ., 1954, გვ. 217; მ ი

გამოსვლისთანავე ითარგმნა უცხო ენებზე. გერმანულად: *Georgien oder historisches Gemälde von Grusien in politischer, kirchlicher und gelehrter Hinsicht. Aus dem Russischen übersetzt von Fr. Schmidt, Doktor der Philosophie, Riga und Leipzig, 1804, XVI+166 გვ.* ფრანგული თარგმანი ზასს-ისა: *Description du Caucase avec le précis historique et statistique de la Georgie, S. P. 1804*; ამავე (1804) წელს გამოვიდა „ვევენიუსის“ წიგნის ფრანგული თარგმანიც⁹¹. უკანასკნელად, აღნიშნული ცნობები მეორდება ვ. შადურთან: «Уже в 1804-1805 гг. «Историческое изображение» было переведено на немецкий и французский языки»⁹², ლ. ანდლულაძესთან: „წიგნმა დიდი გავლენა მოახდინა უცხოეთში რუსთველის ირგვლივ შეხედულებების შემუშავებაზე. იგი მალე ითარგმნა ფრანგულ (ზასსი, 1803 წ.) და გერმანულ (ფ. შმიდტი, 1804 წ.) ენებზე“⁹³ და ა. გაწერელიასთან: „ბოლხოვიტინოვის წიგნი გერმანულად გამოვიდა 1804 წ. რიგა-ლაიპციგში და იმავე წელს ფრანგულად ს. პეტერბურგში“⁹⁴, ხოლო ერთი ავტორი პირდაპირ წერს: «Сразу же по выходе из печати сочинение русского ученого было переведено на ряд европейских языков. Причем на немецком языке книга Е. Болховитинова выдержала несколько изданий»⁹⁵.

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის თარგმანებთან დაკავშირებით მ. გორგიძე ახლახან გამოცემულ თავის ნაშრომში წერს: «Книга Болховитинова была встречена в свое время с большим интересом, она служила росту уважения русской общественности к Грузии и грузинской культуре. Не меньше интереса проявили к этой

ს ი ვ ე, მასალები ქართული ვერსიფიკაციის კვლევის ისტორიისათვის, კრებ. „ლიტ. თეორიისა და ესთეტიკის საკითხები“, II, თბ., 1965, გვ. 145; მ ი ს ი ვ ე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, თბ., 1974, გვ. 5.

⁹¹ გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგიური ლიტერატურა (1712—1956 წლები), თბ., 1957, გვ. 5, 6.

⁹² В. Шадури, დასახ. ნაშრ., გვ. 420; შდრ. იქვე, გვ. 418, მწმ. 2.

⁹³ ლ. ანდლულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 111. ან კიდევ: „წიგნი გამოსვლისთანავე ითარგმნა ჯერ გერმანულად, ხოლო შემდეგ 1804 წელს ფრანგულად“ (ლ. ანდლულაძე, ვეფხისტყაოსნის პირველი რუსული თარგმანი, კრებ. „ძველი ქართული მწერლობის საკითხები“, I, 1962, გვ. 202).

⁹⁴ ა. გაწერელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 163.

⁹⁵ Н. Пوراкишвили, Первый русский критик Руставели, «Молодежь Грузии», 1. X. 1966, № 115, გვ. 6.

книге и зарубежные деятели: она была переведена на немецкий язык Фредериком Шмидтом и издана в 1804 году (Рига-Лейпциг); одновременно переведена на французский язык Зассом и издана в том же году в Петербурге, а критический анализ ее дан в 1819 году в парижских «Путешественных анналах» (т. XII)⁹⁶.

იქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის გერმანულ მთარგმნელს ერქვა ფრიდრიხ (და არა ფრედერიკ) შმიდტი, ზასს ფრანგულად არ უთარგმნია ბოლხოვიტინოვის ნაშრომი და, ბუნებრივია, იგი არც პეტერბურგში არ გამოცემულა, ხოლო პარიზში გამომავალ ჟურნალში «Annales des voyages» ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი განხილულია არა 1819 წელს, არამედ 1810 წელს.

გაუგებრობის სათავე გახდა ე. ბოლხოვიტინოვის ყურმოკრული ცნობა: „Слышно, что книга моя переведена уже на Немецкий, Французский и Английский языки“⁹⁷ და მისთვის დართული ბ. სევერნის შენიშვნა: „Действительно переводы эти сделаны были“⁹⁸.

ამ ცნობაში პირველად ეჭვი ე. შმურლომ შეიტანა: «Нам известен один впрочем перевод—немецкий (უთითებს შმიდტის თარგმანს. გ. შ.)... В мае 1803 г. Евгений в виде слуха передавал, «Что книга моя переведена уже на немецкий, французский и английский языки», что подтверждает и г. Северный (Русский архив, 1870, ст. 824, прим. 6), неизвестно на чем основываясь»⁹⁹.

⁹⁶ М. Горгидзе, Грузины в Петербурге, Тб., 1976, გვ. 119.

⁹⁷ იხ. ე. ბოლხოვიტინოვის 1803 წ. 8 მაისის წერილი ე. შაკედონეცისადმი (№42), Русский архив, 1870, სვ. 824.

⁹⁸ იქვე, შწმ. 6.

⁹⁹ ЖМНП, 1888, май, გვ. 169, შწმ. 4; ამასვე წერს შმურლო სხვაგანაც: «...но переводов сделан был всего один, немецкий... Предисловие переводчика, писанное в Москве в ноябре 1803 г., раскрывает автора книги, последнюю аттестует, как «ein schönes Werk (стр. VIII), а перевод свой называет «Keine freye Uebersetzung», но «ganz treu und vollständig, fast wörtlich» (გვ. IX), что и действительно верно» (Библи. список, СПб., 1888, № 73). ე. ბოლხოვიტინოვის შრომის მხოლოდ გერმანულ თარგმანს ასახელებს აგრეთვე ერთი იმდროინდელი რუსული ორგანო: «Труд этот, заслуживший лестный отзыв Шлецера и переведенный на немецкий язык... Илл. газета, т. XXIII, № 3, СПб. 1869, გვ. 38.

ეს გაუგებრობა თითქმის მთლიანად გაფანტა პ. ბერკოვის მიერ 1938 წელს: «Книга Евгения была переведена на немецкий язык Фр. Шмидтом в 1804 г. под названием «Georgien oder historisches Gemälde von Grusien in politischer, kirchlicher und gelehrter Hinsicht» (Riga und Leipzig, 1804). Подробнее см. Шмурло, цит. соч., сс.341-348. Недоумение Шмурло по поводу французского перевода следует объяснить так: работой Евгения, несомненно, воспользовался некий Засс, петербургский чиновник министерства иностранных дел, выпустивший одновременно с Фр. Шмидтом «Description du Caucase avec le précis historique et statistique de la Georgie (СПБ, 1804). Последняя книга была переведена на русский язык Яковом Лангеном и издана в 1805 г. под заглавием: «Описание Кавказа с кратким историческим и статистическим описанием Грузии. Перевод с французскаго» (СПБ, 1805)»¹⁰⁰.

პ. ბერკოვის ასეთი ამომწურავი განმარტების შემდეგ თითქოს ყველაფერი ნათელი უნდა გამხდარიყო. მიუხედავად ამისა, ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში, როგორც ზემოთ ვნახეთ, მაინც მტკიცედ მოიკიდა ფეხი შეხედულებამ ე. ბოლხოვიტინოვის შრომის ფრანგულ და ინგლისურ თარგმანთა შესახებ, განსაკუთრებით, ზასისეულ ფრანგულ თარგმანზე, რომელიც სინამდვილეში, როგორც ირკვევა, არ არსებობს.

პეტერბურგელი ჩინოვნიკის ზასის-ის წიგნი «Description du Caucase avec le précis historique et statistique de la Georgie» (S.-Ptb, 1804), (იხ. სურ. 9) როგორც აგებულია, ისე შინაარსით სრულიად განსხვავდება ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნისაგან და, როგორც შედარება მოწმობს, დამოუკიდებელ ნაშრომს წარმოადგენს¹⁰¹, თუმცა პ. ბერკოვის შენიშვნით, «работой Евгения, несомненно воспользовался некий Засс»¹⁰². ზასის-ის წიგნი კი ფრანგულიდან რუსულად

¹⁰⁰ П. Н. Берков, Шота Руставели в русской литературе, ИАН СССР, 1938, № 3. გადაბეჭდილია კრებულში: «Деятели русской культуры о Шота Руставели», Тб., 1966, გვ. 259.

¹⁰¹ მაგალითად, ავტორი ერთგან (გვ. 26—27) ლაპარაკობს ომების დროს ლეკების დაქირავებაზე და შენიშნავს: «В прошедший год (1803) Автор сам видел таких, которые служили во Французской Армии в Египте», ხოლო დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ე. ბოლხოვიტინოვი ეგვიპტეში არასდროს არ ყოფილა.

¹⁰² შდრ. მაგალითად, Description..., გვ. 43.

DESCRIPTION

DU

C A U C A S E

A V E C

LE PRÉCIS HISTORIQUE ET STATISTIQUE

DE LA GÉORGIE.

A V E C P E R M I S S I O N D E S S U P É R I E U R S .

S T . P E T E R S B O U R G , 1 8 0 4 .

I M P R I M É C H E Z G . D R E C H S L E R .

სურ. 9. Zass-ის შიგნის თავფურცელი (სპბ, 1804)

უთარგმნია იაკობ ლანგენს, რომელიც მას 1805 წელს გამოუცხადებინა პეტერბურგში: «Описание Кавказа с кратким историческим и статистическим описанием Грузии (СПБ, 1805)» (იხ. სურ. 10).

მაშასადამე, იაკობ ლანგენი ავტორი კი არ არის, არამედ მთარგმნელია ზასს-ის წიგნისა ფრანგულიდან რუსულ ენაზე¹⁰³. სატიტულო ფურცელზე აღნიშნული Перевод с французскаго თუ საკმარისი არ არის, ეს დასტურდება იმავე წიგნში ჩართული ალექსანდრე I-სადმი იაკობ ლანგენის „მიძღვნიანაც“: «Я дерзнул украсить перевод мой дражайшим именем Вашего Императорскаго Величества». ამიტომ „რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში“ ამ წიგნის ავტორად მოხსენიებული იაკობ ლანგენის ნაცვლად უნდა აღდგეს მისი ნამდვილი ავტორის ზასს-ის გვარი¹⁰⁴. რაც შეეხება ე. ბოლხოვიტინოვის შრომის უცხოურ თარგმანებს, აქ მისი მხოლოდ შმიდტისეული გერმანული თარგმანით (რაგა-ლაიფციგი, 1804) უნდა დაკმაყოფილდეთ (იხ. სურ. 11). სხვათა შორის, მ. ბროსეც მხოლოდ ამ გერმანულ თარგმანს იცნობს და უთითებს: «Il a été traduit en allemand, par un certain Schmidt»¹⁰⁵. ფრანგული თარგმანის არსებობის შემთხვევაში მ. ბროსე მას არ დაივიწყებდა.

ახლახან გამოიცა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რუსთველის კაბინეტის მიერ (მთ. რედაქტორი ლ. მენაბდე) მომზადებული დიდად საჭირო და საინტერესო კრებული „რუსთველი მსოფლიო ლიტერატურაში, I“ (თბ., 1976). დ. ფანჩულიძის და ლ. მენაბდის მიერ შედგენილი ფრანგული რუსთველოლოგიური ლიტერა-

¹⁰³ შდრ. „ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომის ტოლი მნიშვნელობის წიგნი ერთხანს რუსულ ლიტერატურაში არ გამოსულა, თუ არ ჩავთვლით იაკობ ლანგენის ისტორიულ ნარკვევს, რომელიც ფრანგულიდან 1805 წელს ითარგმნა და გამოიცა პეტერბურგში“ (ლ. ანდლულაძე, დასახ. ნაშრ., ძვ. ქართ. მწ. საკითხები, III, გვ. 112), ან კიდევ: „ამ შრომის ავტორი იაკობ ლანგენია. ითარგმნა ფრანგულიდან 1805 წელს“ (ლ. ანდლულაძე, დასახ. ნაშრ., ძვ. ქართ. მწ. საკითხები, I, გვ. 202, სქ. 3). იაკობ ლანგენს ამ წიგნის ავტორად თვლის აგრეთვე ივ. ენაქოლოფოვი (იხ. „მნათობი“, № 1, 1938, გვ. 198).

¹⁰⁴ შდრ. გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგიური ლიტერატურა (1712—1956 წწ.), თბ., 1957, გვ. 6, № 6; მისივე, რუსთველოლოგია, თბ., 1941, გვ. 65; А. М. Бабаян, Шота Руставели, библиографический справочник, М., 1975, გვ. 36, № 358.

¹⁰⁵ იხ. Addition..., S.-Ptb., 1851, p. 290. აგრეთვე, Bibliographie analytique..., S.-Ptb., 1887, p. IX. В. Сопкиов, Опыт российской библиографии, часть 3, СПб, 1815 г., 2, № 36, 50.

О П И С А Н І Е

К А В К А З А

с ъ

КРАТКИМЪ ИСТОРИЧЕСКИМЪ И
СТАТИСТИЧЕСКИМЪ ОПИСАНИЕМЪ
Грузиѣ.

Переводъ съ Французскаго.

Печашано по Высочайшему ЕГО ИМПЕ-
РАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА повѣленію.

С А Н К Т П Е Т Е Р Ъ У Р Г Ъ ,

Въ Театральной Типографіи 1805 года.

სურ. 10. Zass-ის შიგნის ი. ლანგენსეული რუსული თარგმანის თავფურცელი
(სპბ, 1805 წ.)

Georgien

oder

Historisches Gemälde von Grussien.

In

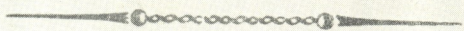
politischer, kirchlicher und gelehrter
S i n s i c h t.

Aus dem Russischen übersezt

von

F r i e d r i c h S c h m i d t,
Doktor der Philosophie.

R i g a u n d L e i p z i g,
bey J. C. Kaffa,
Eigenthümer der nordischen Kommissionshandlung.
1 8 0 4.

სურ. 11. ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის ფრ. შმიდტისეული გერმანული თარგმანის
თავფურცელი (რივა-ლაიფციგი, 1804)

ტურის ბიბლიოგრაფია იწყება (გვ. 31) სწორედ ჩვენთვის საინტერესო
წიგნით: «1. Description du Caucase avec le précis historique et
statistique de la Georgie, St.-P., 1804 (Описание Кавказа с крат-
ким историческим и статистическим описанием Грузии, СПб,
1805)». სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ უფრო ადრე
ლ. მენაბდე ამავე წიგნების დამოწმებით მიუთითებდა: „ე. ბოლხოვიტინ-
ოვის წიგნაკი... გამოყენებულ იქნა როგორც წყარო საქართველოს
ისტორიისა“¹⁰⁶. როგორც ვხედავთ, ე. ბოლხოვიტინოვის შრომის
ფრანგულ თარგმანზე აქ მართლაც უკვე აღარ არის საუბარა, ოღონდ,
ბიბლიოგრაფიაში ამ წიგნის ნამდვილი ავტორის (ზასს-ი) და მისი რუსი
მთარგმნელის (ი. ლანგენი) გვარებიც რომ ყოფილიყო მითითებული,
როგორც ეს თავის დროზე პ. ბერკოვს ჰქონდა გაკეთებული, აქამდე სა-
ბოლოოდ გაიფანტებოდა ამ საკითხის გარშემო შექმნილი ვაუგებრობა.

აქვე უნდა ითქვას, რომ გარდა გერმანული თარგმანისა, 1956 წელს
გ. მიქაძემ მოიპოვა ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომის ფრანგულ-რუსი
ქართული თარგმანი (S-5124, ამჟამად Ros-48), ოღონდ „მთა-
რგმნელ-გადამწერი უცნობია. უცნობია აგრეთვე თარგმნის დრო“¹⁰⁷.

P. S. «Description du Caucase...» გამოცემულია ანონიმურად.
პ. ბერკოვის მიხედვით, აღნიშნული შრომის ავტორია «некий Засс,
петербургский чиновник министерства иностранных дел», მაგრამ
ამ ცნობის წყაროს იგი არ უთითებს (იხ. П. Берков, დას. ნაშრ.,
გვ. 259 შწშ.).

მარქსის სახ. საქართველოს რესპუბლიკურ საჯარო ბიბ-
ლიოთეკაში დაცული ამ წიგნის ერთი ეგზემპლარის უკანა ყდაზე
შევნიშნეთ უცნობი ხელით შესრულებული ძველი მინაწერი: «По
Barbier, Diction. des anonymes, сочинение это написано Зассом
(Zass), чиновником Мин. Ин.» $\left(E \frac{8225}{30} \right)$. ცხადია, აქ იგულის-
ხმება ფრანგი ბიბლიოგრაფის ანტუან-ალექსანდრ ბარბიეს (Bar-
bier)(1765-1825) შრომა:«Dictionnaire des ouvrages anonymes et
pseudonymes» (4 ტომად, პარიზი, 1806-1808) (იხ. ბროკჰაუზ-ეფ-
რონის ენციკლოპედია, ტ. 5, სპბ, 1891, გვ. 50, მიმითითა ფერიდე

¹⁰⁶ ლ. მენაბდე, რუსთველი პოლონეთში, აღ. ბარამიძის საიუბილეო
კრებული, თბ., 1974, გვ. 167, სქ. 24.

¹⁰⁷ გ. მიქაძე, შენიშვნები ზოგიერთი პოეტოკური შრომის შესახებ, „ახ-
ალგ. სტალინელი“, 1956, 31 მარტი, № 9; მისივე, მასალები..., გვ. 149; მისი-
ვე, ნარკვევები..., გვ. 8—9; შდრ. ტრ. რ უ ხ ა ძ ე, ქართულ-რუსული ლიტ-
ურთიერთობის ისტორიიდან (XVI—XVIII სს.), თბ., 1960, გვ. 338.

Göttingische gelehrte Anzeigen

unter der Aufsicht
der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften.

42. Stück.

Den 12. März 1803.

G St. Petersburg.
gedruckt bey Schnor: *Istoriczeskoje izobrašenie Gruzii etc.* Historische Beschreibung von Georgien, nach seinem politischen, kirchlichen, und literarischen Zustande; verfaßt von der Alexanders-Nerschen Akademie; 1802, 193 Octavseiten, nebst 3 genealogischen Tabellen. Diese Beschreibung "weiht die St. Petersburgische Alexandro-Nerska-Akademie Dem Kaiser, der Georgiens Wohl gegründet und zurecht gestellt hat" (warum nicht dem Erneuerer, welchen edeln Beynahmen schon ein Georgischer Zar David III. nach dem J. 1089 bekommen? S. 15). Schon vor 215 Jahren ergaben sich einige Zare dieses Landes in Russischen Schutz, und erklärten sich für Vasallen der Moskauer Zare: erst vor 2 Jahren entsagten die Abkömmlinge jener Zare aller Selbstregierung; und 2 Provinzen des großen Landes, Kachet und Kartuel (so, oder Chartuel, schreibt der Georgier selbst, Russisch *Kartalskoje I zarstvo*), unterwarfen sich unmittelbar, und machen nun die 46ste und südlichste Gubernije des großen Kaiserthums aus. Der ungenannte gelehrte Verfasser will diese seine
R (2)

ANNALES DES VOYAGES,

DE
LA GÉOGRAPHIE ET DE L'HISTOIRE,
OU COLLECTION

Des Voyages nouveaux les plus estimés, traduits de toutes
les Langues Européennes;

Des Relations Originales, inédites, communiquées par des
Voyageurs Français et Étrangers;

Et des Mémoires Historiques sur l'Origine, la Langue, les Mœurs et les
Arts des Peuples, ainsi que sur le Climat, les Productions et le
Commerce des Pays jusqu'ici peu ou mal connus;

ACCOMPAGNÉES

D'un *Bulletin* où l'on annonce toutes les Découvertes, Recherches et Entreprises qui tendent à
accélérer les Progrès des Sciences Historiques, spécialement de la Géographie, et où l'on donne
des Nouvelles des Voyageurs et des extraits de leur Correspondance.

Avec des Cartes et Planches, gravées en taille-douce.

PUBLIÉES PAR M. MALTE-BRUN,

Correspondant de l'Académie Italienne, de la Société d'Émulation de l'Ille-
de-France, et de plusieurs autres Sociétés savantes et littéraires.

TOME DOUZIÈME,

CONTENANT LES CAHIERS XXXIV A XXXVI.

A PARIS,

Chez F. Buisson, Libraire-Éditeur, rue Gilles-Cœur, n° 10.

1810.

ANALYSE DU TABLEAU

HISTORIQUE , POLITIQUE , ECCLÉSIASTIQUE ET LITTÉRAIRE

DE LA GÉORGIE,

Écrit en russe par l'archimandrite EUGENIUS.

L'INCORPORATION de la Géorgie à l'empire de Russie a donné occasion à la composition de l'ouvrage que nous analysons , et qui porte , dans l'original , le titre que voici :

« *Istoritcheskoe isobrachenie Grusii we politichuskom , zerkownom i utchebnom eia soistoianie , etc. , etc. Pétersbourg , 1802* ».

L'auteur , archimandrite ou abbé du couvent de Saint-Alexandre Newski , a consulté les actes et traités publics , passés entre la Russie et la Géorgie , les livres écrits en langue géorgienne , et les députés de cette nation qui se trouvoient à Pétersbourg pour solliciter l'incorporation de leur pays. On peut donc compter sur l'exactitude des renseignemens recueillis dans cet ouvrage , et on doit seulement regretter que l'auteur , occupé principalement de l'histoire politique et ecclésiast-

კვაჭანტირაძემ), რომლის მიხედვითაც აღნიშნული წიგნის ავტორი
ფილა რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ჩინოვნიკი ზასსი (Zass).
პ. ბერკოვეც, ალბათ, ბარბიეს ლექსიკონს იცნობდა და ეყრდნობოდა.
ჩვენ ხელთ გვქონდა Barbier-ის შრომის 1872 და 1964 წლების გა-
მოცემები, სადაც იგი წერს: «Description du Caucase, avec le précis
historique et statistique de la Géorgie. (Par M. D e Z a s s, em-
ployé au ministère des affaires étrangères
en Russie.)-1804 in-8 (Dictionnaire..., Paris, 1872, გვ. 902.
იგივე, Paris, 1964, გვ. 902. აქვე უნდა აღენიშნოთ, რომ ბარბიეს
შრომის I გამოცემაში ეს ცნობა არ იყო შესული, შდრ. Paris,
1806—1808).

ე. ბოლხოვიტინოვის სტილისა და ლიტერატურული მიდრეკილებების შესახებ

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში განსაკუთრებული ყურადღებაა გამახვილებული ე. ბოლხოვიტინოვის სიტყვებზე, რომელიც მას მიუწერია ვ. მაკედონეცისათვის 1802 წლის 13 მაისს: «Мы с грузинским сами хохочем, что из шуток вышла книга... И все это писал человек ни слова по грузински не знающий и от роду Грузии не выдавший»¹⁰⁸, რაც ზოგჯერ ამ წიგნის ავტორის, მეტი რომ არა ვთქვათ, არაკომპეტენტურობის საბუთად არის გამოყენებული.¹⁰⁹

ამ საკითხზე მსჯელობისას უსათუოდ უნდა გავითვალისწინოთ ბოლხოვიტინოვის პიროვნული ხასიათი, მისი წერის მანერა და სტილის თავისებურება.

ე. ბოლხოვიტინოვის ბიოგრაფები და შემოქმედების მკვლევრები ერთხმად მიუთითებენ, რომ «вообще был он характера «веселого и насмешливого», с «поспешной и отрывистой речью»¹¹⁰, «Шутки, подчас острота и колкость его не имеют в себе ничего злобного... При том нужно заметить, что эти черты впервых суть принадлежности всегда живого, пылкого и откровенного характера Евгениева»¹¹¹.

ამიტომ იყო, რომ ნ. სევერნი ჯერ კიდევ 1871 წელს სამართლია-

¹⁰⁸ Русский архив (1870), М., 1871, სვ. 814—815.

¹⁰⁹ შდრ. გ. შერეიელი, მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში, თბ., 1973, 83-92.

¹¹⁰ Е. Шмурло, დასახ. ნაშრ., ЖМНП, 1888, № 6, გვ. 268.

¹¹¹ Н. Северный, დასახ. ნაშრ., Русский архив (1870), სვ. 876.

ნად შენიშნავდა ე. ბოლხოვიტინოვის ზემოთ მოყვანილ სიტყვებზე: «Здесь Евгений шутит над своим трудом; но в сущности он дороже ему стоил, и в основание его легло не один только рассказы и материалы, сообщенные Б. -Каменским; из предисловия и из самого соч[инения] видно, что Евгением перечитано было при этом не мало прежде писанного о Грузин»¹¹². ამის შემდეგ ე. შმურლომ კიევი-სოფის ბიბლიოთეკაში მიაგნო ე. ბოლხოვიტინოვის ხელნაწერ კრებულს, დასათაურებულს თვით ავტორისაგან: «Записки, принадлежащие к истории о Грузин» (სულ 14 დოკუმენტი)¹¹³, ხოლო ბოლო ხანებში ს. ლეკიშვილმა კიევის სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა ფონდში მოიძია „ე. ბოლხოვიტინოვის ორი სანოტო ჩანაწერი, რომელთაგან პირველი საერო მელოდიაა — შექმნილი ბესიკის „სევდის ბაღზე“ (ფ. 297/559), ხოლო მეორე სასულიერო — „ღვთისმშობლის კანონის“ პირველი ძლისპირი (ფ. 18/727). ორივე ჩანაწერის ქვეშ ქართული სიტყვები მოცემულია რუსული ტრანსკრიფციით, რაც უთუოდ იმითაა გამოწვეული, რომ ჩანაწერმა ქართული ანბანი არ იცოდა, ხოლო ქართველმა ინფორმატორმა სანოტო დამწერლობა“¹¹⁴, აგრეთვე ვეფხისტყაოსნის ერთი სტოფის („ვის ხატად ღვთისად გიტყვიან“) ბოლხოვიტინოვისეული რუსული თავრმანი, რომელიც მანამდე გამოუქვეყნებელი იყო¹¹⁵. ყველაფერი ეს თვალნათლივ გვითვალისწინებს ავტორის მიერ თავის წიგნზე წინასწარ გაწეულ სერიოზულ მუშაობას.

ალარაფერს ვამბობთ იმ კრიტიკულ პათოსზე, რომლითაც გამსჭვალულია ე. ბოლხოვიტინოვი საქართველოს შესახებ მანამდე დაწერილ ნაშრომთა, კერძოდ ფრანგ მოგზაურთა (შარდენი და სხვ.), ცნობების მიმართ: «Но и в их описаниях очень часто Грузия представляется такою, какою она давно

¹¹² Н. Северный, იქვე, სვ. 814, შგვ. 3.

¹¹³ Е. Шмурло, Митрополит Евгений..., СПб, 1888, გვ. 341—342.

¹¹⁴ ს. ლეკიშვილი, ორი ქართული მელოდიის უცნობი სანოტო ჩანაწერი, „დროშა“, 1960, № 1; გვ. 18; მისივე, შეიძლება ეს სიმღერა ბესიკს ეკუთვნოდეს, „თბილისი“, 1958, 12. III. № 48; მისივე, ქართული მელოდიის კიდევ ერთი უცნობი ჩანაწერის შესახებ, „თბილისი“, 1959, 26. II. ხომ არ სჭირდებოდა იგი ბოლხოვიტინოვს თავისი შრომისთვის: Историческое разсуждение вообще о древнем христианском богослужебном пении, СПб, 1804 г.

¹¹⁵ С. Лекишвили, Новооткрыватели Руставели, «Заря Востока», 25.VI.65.

уже перестала быть; а в иных такой, как она никогда не бывала... И так чужестранные известия о Грузии не могут быть для нас руководством к познанию ея»¹¹⁶.

მაშასადამე, წინამორბედი ავტორების, აგრეთვე საკუთარი თავისადმი მეცნიერულ-კრიტიკულად განწყობილი და უმთავრესად პირველწყაროებზე, მათ შორის, ქართველი კონსულტანტების მიერ მიწოდებულ ცნობებზე დამყარებული ნაშრომის შემქმნელი დღესაც ისეთივე ნდობისა და სათანადო დაფასების ღირსია, როგორც ეს კ. ევკელიძეს ჰქონდა წარმოდგენილი: „მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს, 1802 წელს, თავისი დროისათვის საყურადღებო მიმოხილვა ძველი ქართული მწერლობისა მოგვცა ცნობილმა რუსმა მეცნიერმა ე. ბოლხოვიტინოვმა შრომაში, რომელსაც ეწოდება «Историческое изображение Грузии...» მიმოხილვა მოკლეა, არცთუ ყოველთვის ზუსტი, მაგრამ საინტერესოა, რომ ავტორმა, რომელმაც ქართული ენა არ იცოდა, მოახერხა იმ დროს რუსეთში მყოფ ქართველთაგან შეეკრიბა ის, რაც მან გადმოგვცა“¹¹⁷. სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ თ. მაჭავარიანი, ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის შესახებ ჩვენში ერთ-ერთი პირველი გამოკვლევების ავტორი, ამ ორმოციოდე წლის წინათ აღნიშნავდა: „რასაკვირველია, ასგვერდიან წიგნში ყოველად შეუძლებელი იყო საქართველოს ისტორიის სისრულით გადმოცემა, მაგრამ მაინც გასაოცარი სისწორით გადმოცემულია საქართველოს პოლიტიკური და კულტურული მდგომარეობა“¹¹⁸. მოვიგონოთ, აგრეთვე, რას წერს ა. გაწერელია: ე. ბოლხოვიტინოვი „პირველი ავტორია მთელ რუსულ მწერლობაში, რომელმაც სპეციალურად შეისწავლა დიდძალი დოკუმენტური და საარქივო მასალა საქართველოს ისტორიაზე“¹¹⁹, ან კიდევ: ე. ბოლხოვიტინოვის „წერილი პოემაზე, ისევე როგორც მთელი წიგნი, აოცებს მკითხველს სწორი ცნობებით და საქმის ცოდნით“¹²⁰.

¹¹⁶ Историческое изображение Грузии, СПб, 1802: «Читателям».

¹¹⁷ კ. ევკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1960, გვ. 17—18.

¹¹⁸ თ. მაჭავარიანი, ერთი საყურადღებო წიგნის შესახებ, საჯარო ბიბლ. შრომები, III, თბ., 1937.

¹¹⁹ ა. გაწერელია, ვეფხისტყაოსნის პოეტის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1974, გვ. 165.

¹²⁰ ივ. ენაკოლოფოვი, ვეფხისტყაოსნის პირველი გამოკვლევები და თარგმანები რუსულ ენაზე, „მნათობი“, № 1, 1938, გვ. 197.

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი „დღესაც აოცებს მკითხველს სწორი ბეზით და მასალის ცოდნით. ეს წიგნი დიდხანს წარმოადგენდა ერთ-ერთ ძირითად წყაროს საქართველოს შესასწავლად რუსეთსა და ევროპაში“¹²¹.

* * *

ე. ბოლხოვიტინოვი ძველი კლასიკური ლიტერატურული სკოლის მიმდევარი და დამფასებელი უფრო იყო, ვინემ მისი თანამედროვე ცოცხალი ლიტერატურული ცხოვრების უშუალო მონაწილე. უკეთ რომ ვთქვათ, მისთვის ლიტერატურული ძეგლი დროის გამოცდას საჭიროებდა¹²². ამიტომ იყო, რომ ე. შმურლოს სიტყვებით: «К современной литературе он в большинстве случаев относился отрицательно. Принадлежа во многом к старой литературной школе, придавая большое значение риторике и так-называемому «красноречию», «пленяясь» гекзаметрами Хвостова, не будучи в состоянии Понять Пушкина (ხაზი ჩვენია—გ. შ.)...¹²³—Евгений не смотря на все это, умел высоко возвыситься над современниками в своих требованиях, обращенных к литературе»¹²⁴. აქედან გამომდინარე, ««Среди корифеев западно-европейской словестности Евгений охотнее обращается к Горацио и Боало, ища в них опоры своим литературным суждениям; при выборе книг для своей библиотеки останавливается на Ж. -Б. Руссо, Théâtre Корнеля, Dergéaux Боало, на Расине и на трагедиях Вольтера»¹²⁵.

¹²¹ ს. ლევიშვილი, ე. ბოლხოვიტინოვი და პეტერბურგის ქართველი საზოგადოებრიობა, საქ. სახ. ლიტ. მუზეუმის III სამეცნ. სესიის მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1961, გვ. 9.

¹²² «При сочинении диссертации о русском языке» Евгений советует «ссылаться больше на мертвых писателей, а не на живых, которых и хвалить, и критиковать еще не время» (Е. Шмурло, დასახ. ნაშრ., გვ. 383).

¹²³ ჩვენ მიერ ხაზგასმული ე. შმურლოს სიტყვები უცვლელად გადასულა ვ. ბოცონოვსკისთან. შდრ. გ. შერეტელი, მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში, თბ., 1973, გვ. 92.

¹²⁴ Е. Шмурло, Митрополит Евгений как ученый, СПб, 1888, გვ. 384.

¹²⁵ Е. Шмурло, დასახ. ნაშრ., გვ. 383.

ასე რომ, შესაძლებელია ე. ბოლხოვიტინოვი სათანადოდ აფასებდა პუშკინს¹²⁶ (სხვათა შორის, პუშკინის თანამედროვეთაგან იგი ამ მხრივ გამონაკლისი არ ყოფილა!), მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მისი წიგნის მეცნიერულ-ლიტერატული ღირსებები ყოველგვარი ეჭვის გარეშე დვას.

სხვათა შორის, მ. აზარდესკის მტკიცებით, ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი არ შეიძლება არ სცოდნოდა თვით ა. პუშკინს: «Трудно предположить, чтобы при своей исключительной начитанности Пушкин не знал этой книги или не ознакомился с нею перед новой поездкой на Кавказ. Строки о Руставели, который сравнивается с Оссианом и Ариосто, особенно должны были заинтересовать его»¹²⁷.

ამ შეხედულებას იზიარებს ვ. შადური: «Столь популярная книга Болховитинова, являющаяся в то время единственным, можно сказать, энциклопедическим трудом по Грузии, могла конечно, привлечь и внимание Пушкина, интересовавшегося нашей «полуденной страной»¹²⁸. ამას გარდა ვ. შადურმა შეისწავლა ერთ დროს კავკასიაში გადმოსახლებული რუსი პოეტის, ა. პუშკინისა და დეკაბრისტების მეგობრის ა. ა. შიშკოვის (1799-1832) რომანი «Кетевана или Грузия в 1812 году» და მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ «Источником отдельных деталей «Кетеваны» послужило на наш взгляд «Историческое изображение Грузии...», ან კიდევ: «Таким образом, А. А. Шишков безусловно знал книгу Болховитинова и пользовался ею в своем романе»¹²⁹.

მამასადამე, ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის მეცნიერულ-ლიტერატურული ღირსებები, სპეციალისტების მტკიცებით, თურმე თვით ა. პუშკინისა და მისი შემოქმედებითი მეგობრებისთვისაც უდავო უნდა ყოფილიყო.

¹²⁶ პუშკინის შესახებ, მაგალითად, იგი წერდა: «Он был хороший стихотворец, но худой сын, родственник и гражданин» (იხ. Е. Шмурло, დასახ. ნაშრ., გვ. 384, სქ. 5), ხოლო „რუსლან და ლუდმილას“ ირონიულად უწოდებდა «книжонка Еруслан» (იხ. Сборник статей... т. 5, вып. I, СПб, 1868, გვ. 191; Е. Шмурло, დასახ. ნაშრ., გვ. 384, სქ. 5).

¹²⁷ М. Азадовский, Руставели в стихах Пушкина, ეურ. «Звезда», 1938, გვ. 230.

¹²⁸ В. Шадури, Что знала о Руставели Россия пушкинского времени? კრებ. „თბილისის უნივერსიტეტი შოთა რუსთველს“ თბ., 1966, გვ. 420.

¹²⁹ В. Шадури, Друг Пушкина А. А. Шишков и его роман о Грузии, Тб., 1951, გვ. 317, 323—324.

რუსთველოლოგიური საკითხები ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომში

ამ რამდენიმე წინასწარი, მეთოდოლოგიური ხასიათის შენიშვნის შემდეგ, შეგვიძლია გადავიდეთ ე. ბოლხოვიტინოვის შრომაში დასმული რუსთველოლოგიური საკითხების განხილვაზე, რომელიც ჩვენ ამჟამად უფრო გვაინტერესებს.

„ჩერ კიდევ მე-19 საუკუნის დასაწყისს, 1802 წელს პეტერბურგში გამოცემულს ევგ. ბოლხოვიტინოვის წიგნში“ «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ея состоянии» მოცემულია ვეფხისტყაოსნის შესავლის დასაწყისი სტროფის რუსულად თარგმნის პირველი ცდის ნიმუში და ტრადიციული ცნობების განმეორება რუსთაველისა და მისი პოემის შესახებ. როგორც საკვირველი არ უნდა იყოს, ამ თარგმანთან ერთად მოცემული პირველი ცნობები რუსთაველისა და მისი პოემის შესახებ უფრო მეტად იყო დაახლოებული სინამდვილესთან, ვიდრე შემდგომი ცდები არაქართველი ავტორებისა მთელი XIX საუკუნის განმავლობაში, რომელთაც პოემის ცოდნის განუსაზღვრელი პრეტენზიები ჰქონდათ, მაგრამ ელემენტარული წარმოდგენაც არ გააჩნდათ მისი მოცულობის შესახებაც კი...

აქვე ავტორი პირველად ჩერდება ქართულ ლექსთწყობასა და კერძოდ რუსთაველის შაირზე. როგორც არ უნდა იყოს ეს ცნობები რუსთაველისა და მისი პოემის შესახებ, მან მაინც დიდი გავლენა მოახდინა რუსთაველის ირგვლივ შეხედულებების შემუშავებაზე და მიმართულება მისცა რუსულს ლიტერატურაში რუსთაველის გატანის საკითხს. საკმარისია აღინიშნოს, რომ შემდეგში რუსთაველის შესახებ

შედარებით ვრცლად პირდაპირ მეორდება აქ წარმოდგენილი ციფრები — ასე ახასიათებდა ე. ბოლხოვიტინოვის რუსთველოლოგიურ ღვაწლს გ. იმედაშვილი 1941 წელს¹³⁰, ხოლო ს. ცაიშვილმა მოგვცა ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობის განხილვადებული შეფასება: «Воссоединение с Россией спасло Грузию и ее народ от физического уничтожения. Новая обстановка вызвала определенное оживление культурных связей. Первая книга о Грузии и, в частности, ее культуре вышла в России в 1802 году. Это был труд обзорного характера Евгения Болховитинова «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ее состоянии». В книге дан исторический обзор грузинской литературы и, в частности, рассмотрен «Витязь в тигровой шкуре». Здесь же приводится в качестве примера начальная строфа поэмы в переводе на русский язык. Это первое на русском языке исследование, естественно, не могло быть безупречным, исчерпывающим, однако книга, несомненно, сыграла положительную роль. Все имевшиеся в тот период на европейских языках обзоры грузинской литературы в большинстве своем опираются на труд Болховитинова и ссылаются в качестве примера на тот же перевод из поэмы Руставели»¹³¹. ირ. აბაშიძის სიტყვებით, „კულტურული მსოფლიოსთვის „ვეფხისტყაოსნის“ გამოჩენა არქეოლოგიურ აღმოჩენას ჰგავდა. „დიდი მიწიდან“, უცხო, არაქართველთაგან, ეს ფასდაუღებელი განძი, პირველად მეთვრამეტე-მეცხრამეტე საუკუნის რუსმა საზოგადო მოღვაწემ ევგენი ბოლხოვიტინოვმა შეამჩნია“¹³².

ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომის თვით სათაური—Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ее состоянии და შინაარსიც ნათლად მიუთითებს, რომ იგი არ არის

¹³⁰ გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგია, თბ., 1941, გვ. 47—48.

¹³¹ С. Цайшвили, «Витязь в тигровой шкуре» Шота Руставели, М., 1966, გვ. 130; შტრ. ს. ცაიშვილი, ვეფხისტყაოსნის თარგმანები, წიგნში: ნ. ნათაძე, ს. ცაიშვილი, შოთა რუსთაველი და მისი პოემა, თბ., 1966, გვ. 137.

¹³² ირ. აბაშიძე, თხზულებანი, ტ. II, თბ. 1977, გვ. 8.

წმინდა რუსთველოლოგიური ხასიათის გამოკვლევა; რუსთველოლოგიური საკითხები ამ ნაშრომის ერთ-ერთ შენაკადს წარმოადგენს და უნდა ითქვას, რომ ეს მხარე პირველ რუს ავტორს, თავისი დროის კვალობაზე, ძირითადად დაუძლევიან, რაც, უწინარეს ყოვლისა, მისი ქართველი კონსულტანტების დამსახურებაა, თუმცა მასში გვხვდება როგორც თეორიული, ისე ფაქტობრივი ხასიათის შეცდომებიც.

რუსთველოლოგიური ხასიათის ცნობები თუ შენიშვნები ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში გაფანტულია კვლევის მიზანდასახულებისდა მიხედვით (გვ. 15—17, 72, 86—87, 90—91). ისინი შეიძლება რამდენიმე ჯგუფად დავყოთ: 1. ისტორიულ-ლიტერატურული ცნობები ვეფხისტყაოსანსა და მის ავტორზე. 2. ვეფხისტყაოსნის ჟანრობრივი რაობისა და მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში მისი კუთვნილი ადგილის განსაზღვრის ცდა. 3. ვეფხისტყაოსნის რუსულ ენაზე გადათარგმნის პირველი ცდა. 4. როგორ უნდა გავიგოთ ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობა ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის განადგურების შესახებ. 5. ე. ბოლხოვიტინოვი რუსთველური ლექსის შესახებ.

ჩვენც ამ თანმიმდევრობით შევეცდებით გადმოვცეთ და გავაანალიზოთ ე. ბოლხოვიტინოვის რუსთველოლოგიური ღვაწლი, მისი როლი და მნიშვნელობა რუსთველოლოგიის ისტორიაში.

§ 1. ისტორიულ-ლიტერატურული ცნობები ვეფხისტყაოსანსა და მის ავტორზე

1. თავდაპირველად ე. ბოლხოვიტინოვი იძლევა თამარის ეპოქის კულტურულ-ისტორიულ დახასიათებას. სხვათა შორის, აქ მას შეცდომით აქვს გადმოცემული თამარისა და ლაშა-გიორგის მეფობის წლები (თამარი მეფობდაო 1171-1198 წლებში,¹³² ლაშა-გიორგი კი, თითქოს, 1198-1211 წლებში), ხოლო დავით სოსლანი აშკარად ერევა დავით ულუში და რუსუდანის ძმისწულად (племянник) ჰყავს გამოცხადებული (გვ. 15-17).

¹³² უკვე ვ. შადურმა შენიშნა, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის ეს შეცდომა გადასულა ნ. მ. კარაშინის „ისტორიასა“ და ა. ა. შიშკოვის რომან „ქეთევანში“ (იხ. В. Шадурн, Друг Пушкина А. А. Шишков и его роман о Грузии, Тб., 1951, გვ. 318).

ამგვარ ფაქტობრივ ცდომილებათა მიუხედავად, მას ძირითადად სწორი წარმოდგენა აქვს თამარის ეპოქის კულტურულ-ლიტერატურულ მონაპოვრებზე: «Царствование ея притом замечательно самыми превосходнейшими произведениями Грузинской литературы» (გვ. 15). ამ დებულებას იგი უფრო აღრმავებს ნაშრომის ბოლო გვერდებზე, სადაც ხაზს უსვამს თვითონ თამარის ღვაწლს ქართული მწერლობის აღმავლობისა და წინსვლის საქმეში: «...царствование Тамари(!), царицы Грузинской, соделалось(!) доньше с л а в н о ю э п о х о ю Г р у з и н с к о й л и т е р а т у р ы. Она сама старалась ободрять дарования, а знаменитыми деяниями своими доставляла им материю к сочинениям. Четыре наипаче сочинителя прославились при ней: два прозаические, Мойсе Хонель и Сергис Тмогвели; а два стиховторца, Руставель и Чахрухадзе. Лучшие образцовыя (!) сочинения их уцелели и доньше» (გვ. 72), «два славные романа, сочиненные еще при царице Тамаре, первой Дареджаниани, автора Мойсе Хонеля, а второй Висрамиани, автора Сергис-Тмогвели, Грузины весма(!) высоко ценят» (გვ. 82)¹³³.

2. ე. ბოლხოვიტინოვი ამაღლებული პოეტური განწყობილებით გვიხატავს საქართველოს, მის ბუნებას, აღარებს ძველ საბერძნეთს, როგორც პოეზიის კლასიკურ ქვეყანას და მიიჩნევს, რომ საღ შეიძლება ბოდა სხვაგან, თუ არა საქართველოში, დაბადებულიყო პოეზიის გენიოსი: «Не было в свете нации без пиитив, и во всех первые известные сочинители были стиховорцы. Посему не удивительно, что и Грузия издревле имела оных. И естьли (!) справедливо, что величественные и трогательные пред-

¹³³ ქართული ლიტერატურის ისტორისათვის შეიძლება საინტერესო იყოს ცნობა ს. ს. ორბელიანის „სიბრძნე-სიცრუისას“ „სათაურის ბოლხოვიტინოვისეული რუსული თარგმანის შესახებ: «Сибрзнесицруе т. е. Мудролгание» (გვ. 82), ხოლო საბას „ქართული ლექსიკონის“ თაობაზე იგი წერს: «Лексикон его можно почесть некоторою библиотекою Грузинской Филологии» (გვ. 78). ანტონ I-ის „წყობილისიკვაობას“ ე. ბოლხოვიტინოვი თარგმნის როგორც «Порядочнословние» (გვ. 80), ხოლო „მზამეტყველებას“ — «Готовый ответ» (გვ. 76). შრდ. გ. ფარულავა, ევგენი ბოლხოვიტინოვი ქართული მწერლობის შესახებ, თსუ სტუდენტთა XIX სამეცნიერო კონფერენცია, მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1957, გვ. 89—90; С. Лекишвили, Русский ученый о словаре Сулхана-Сабა, «Веч. Тбилиси», 24.X.1959, № 252.

меты природы прежде всего возбуждают и образуют дарования стихотворства, то где лучше можно было родиться Гению Поэзии, как не в сей очаровательной самой природою стране, больше всех всвете похожей на древнюю Греческую Фесалию, во всех своих предметах стихотворцами обоготворенную? Но в Фесалии один только Олимп: а в Грузии многие необозримые Олимпы сближают землю с небесами» (გვ. 83).

3. ჩვენს პოეტს ე. ბოლხოვიტინოვი იხსენიებს მხოლოდ «რუსთაველს» ფორმით. უკვე ა. შანიძემ შენიშნა, რომ აღრე „რუსთაველი“ იხმარებოდა, მაგრამ ანტონ პირველი „გაურბოდა ფუძეების შეკუმშვას და რუსთაველი შემოიღო. ანტონის მოწაფემ ვარლამ არქიეპისკოპოსმა, შემდეგში ექსარხოსმა, ამ მცდარ ფორმას გზა გაუხსნა რუსეთში. (ანიან ფორმას რუსულ ლიტერატურაში (რუსთაველ) პირველად ვხვდებით ევგენი მიტროპოლიტის (ბოლხოვიტინოვის) წიგნში... ამ წიგნის დაწერის იდეა ავტორს დაჰბადებია ვარლამ არქიეპისკოპოსთან საუბრების დროს და მისგან მოსმენილი ამბების ჩანაწერებით შემდგარა მთელი წიგნი...)“¹³⁴. რაც შეეხება პოეტის სახელს „შოთას“, ე. ბოლხოვიტინოვი მას მთელს წიგნში არსად არ ახსენებს.

ე. ბოლხოვიტინოვის მართებული ცნობით, რუსთველის „ვეფხისტყაოსანი“ (ისე როგორც ჩახრუხადის „თამარიანი“) დაწერილია თამარის მეფობის დროს, თანაც, ასე ვთქვათ, მისი შთაგონებით: «Особеннаго упоминования (!) достойны две наипаче древния поемы(!) Грузинския, Вепхисткаосани т. е. Барсова кожа, и Тамариани, т. е. хвала Тамаре. Обе писаны за шесть сот лет пред сим, во времена славнаго царствования царицы Тамари(!), по ея, так сказать, вдохновению» (გვ. 86). რუსთველი (და ჩახრუხადეც) თამართან დაახლოებული პირი ყოფილა, თანაც დიდებული (ბოლხოვიტინოვი ხმარობს რუსულ სოციალურ ტერმინს ბოიარს): «Обе сочинены близкими ея боярами, первая Руставаем, а вторая Чахрухадзем» (გვ. 86).

მართლაც, ახალი მასალების მოპოვებისა და შემდგომი კვლევა-ძიების საფუძველზე რუსთველოლოგიური მეცნიერება მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ „შოთა რუსთველი ყოფილა მეჭურჭლეთ-

¹³⁴ ა. შანიძე, ანტონი I-ის გავლენა სალიტერატურო ქართულზე, თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 9, თბ., 1964, გვ. 78, შწშ.

უხუცესი, თამარის სამეფო კარის დიდი მოხელე, ვაზირი, თამარის
და დავით სოსლანთან დაახლოებული პირი“¹³⁵.

**§ 2. ვეფხისტყაოსნის ჟანრობრივი რაობისა და მსოფლიო
ლიტერატურის ისტორიაში მისი ადგილის განსაზღვრის ცდა**

ე. ბოლხოვიტინოვმა ერთ-ერთმა პირველმა სცადა ვეფხისტყაოსნის ჟანრობრივი თავისებურების განსაზღვრა. ალ. ბარამიძის თქმით, „ტრმინი პოემა ვეფხისტყაოსნის ჟანრობრივი ფორმის დასახასიათებლად პირველად გამოიყენა ევგენი ბოლხოვიტინოვმა“¹³⁶, ოღონდ უნდა შევნიშნოთ, რომ ე. ბოლხოვიტინოვი მარტო ამით არ დაკმაყოფილებულა. მან მოგვცა ამ პოემის ჟანრობრივი შინაარსობრივი დახასიათებაც: «Содержание... поэмы(!) Вепхисткаосани есть почти романическое¹³⁷, взятое из Индейской истории. Сцены действия подобны Ариостовой поэме, Роланду: но красоты, оригинальность картин, естественность идей и чувствований—Оссиановы» (გვ.86).

აქ რამდენიმე მომენტი იქცევა ჩვენს ყურადღებას. ჯერ ერთი, რომ რუსთველოლოგიის ისტორიაში ე. ბოლხოვიტინოვი პირველი „არჩევს ვეფხისტყაოსანს მსოფლიო ლიტერატურის მასშტაბით და რუსთაველს უპირისპირებს არიოსტოსა და ოსიანეს (!)“¹³⁸, თუმცა პ. ბერკოვის ცოტა არ იყოს მკაცრი შენიშვნით, «Трудно сказать, кому принадлежат характерные для литературных вкусов кон-

¹³⁵ ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 46; იხ. აგრეთვე, ს. ცაიშვილი, შოთა რუსთველის ბიოგრაფიული ესკიზი, წიგნში: ნ. ნათაძე, ს. ცაიშვილი, შოთა რუსთაველი და მისი პოემა, თბ., 1966, გვ. 16—17; С. Цайшвили, «Витязь в тигровой шкуре» Шота Руставели, М., 1966, გვ. 37.

¹³⁶ ალ. ბარამიძე, ვეფხისტყაოსნის ჟანრის განსაზღვრისათვის, წიგნში: „ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, V, თბ., 1971, გვ. 68, სქ. 3.

¹³⁷ და არა романическое, როგორც ამას ზოგჯერ წერენ ჩვენში (შდრ. В. Шадури, დასახ. ნაშრ., 1966, გვ. 419; ლ. ანდლუღაძე, დასახ. ნაშრ., 1968, გვ. 108). სხვათა შორის, კ. რდულთოვსკი, რომელიც ძლიერ დავალებულია ე. ბოლხოვიტინოვის შრომით, წერს: «Сия поэма сочинена романтическом роде» (Телескоп, 1833, № 5, ч. XIV).

¹³⁸ გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგიური ლიტერატურა, თბ., 1957, გვ. 4. შდრ. ა. გაწერელია, ვტ-ის პოეტიკის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1974, გვ. 162—163.

და XVIII века сближения «Барсовой кожи» с «Нейстовым Роландом» и в особенности с поэмами Оссиана. Но сделаны ли они информаторами Евгения или им самим—по сути дела они являются свидетельством недооценки поэмы Руставели, ее оригинальности и художественной прелести»¹³⁹. სამწუხაროდ, ე. ბოლხოვიტინოვის შენიშვნის დედააზრი აქაც არ არის ბოლომდე ამოკითხული.

სინამდვილეში კი, ე. ბოლხოვიტინოვის მთავარი დებულება აქ ისაა, რომ ვ ე ფ ხ ი ს ტ ყ ა ო ს ა ნ ი ს ა ტ რ ფ ი ა ლ ო - ს ა მ ი ჯ - ნ უ რ ო (романическое) პ ო ე მ ა ა¹⁴⁰. რ ო მ ლ ი ს ა მ ბ ა ვ ი (содержание) ა ლ ე ბ უ ლ ი ა ო ი ნ დ უ რ ი ი ს ტ ო რ ი ი დ ა ნ : «Содержание поэмы(!) Вепхисткаосани есть почти романическое, взятое из Индейской истории».

როგორც ვხედავთ, რუსთველოლოგიის ისტორიაში პირველად ე. ბოლხოვიტინოვს გამოუთქვამს ვეფხისტყაოსნის ფაბულის, შინაარსის (содержание) უცხო წარმომავლობის («взятое из Индейской истории») თეორია¹⁴¹. აქამდე ვიცოდით, რომ პირველად ნ. მარმასკადა დაერღვია ვახტანგ მეექვსის დებულება „ეს ამბავი სპარსში არ არის... სპარსშიდ ეს ამბავი არსად იპოება“¹⁴² და გულმოდგინედ შეეცადა ეპოვა ვეფხისტყაოსნის სიუჟეტის მსგავსი ამბავი სპარსულ სინამდვილეში¹⁴³, მაგრამ ეს ცდა უნაყოფო გამოდგა¹⁴⁴. ამ მხრივ არც ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ

¹³⁹ П. Берков, დასახ. ნაშრ., გვ. 259.

¹⁴⁰ ე. ბოლხოვიტინოვი რომანическое-ს სატრფიალო-სამიჯნუროს მნიშვნელობით რომ ხმარობას, ეს ჩანს მისი ნაშრომის სხვა ადგილიდანაც, კერძოდ, 81-ე გვერდზე იგი წერს: «Много книг, а особливо романических, предложено у них и с персидскаго языка, а каковы на прим: История Александра Великаго и поэма Юсуп-Залиханиани или История Иосифа и Залиханианы Пентефриевой жены, сочиненная Персидскими стихами из Библейской истории». მართალია, „ალექსანდრიანი“ უფრო საგმირო-სარაინდო რომანია, მაგრამ სამიჯნურო ელემენტები მისთვის უცხო არ არის, ხოლო რაც შეეხება „ოსებ-ზილიხანიანს“, იგი მართლაც ტიპური სატრფიალო-სამიჯნურო პოემაა.

¹⁴¹ ერთი შეხედვით, კაცი იფიქრებდა, რომ აქ თვითონ პოემაში მოთხრობილი ამბავი იგულისხმებოდა, მაგრამ სინამდვილეში ეს ასე არაა.

¹⁴² ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი, აღდგენილი ა. შ ა ნ ი ძ ი ს მიერ, მეორე გამოცემა, თბ., 1975, სყე-სყე.

¹⁴³ წერილი ვეფხისტყაოსნის გამო, ვაზ. „თეატრი“, 1890, № 12, გვ. 1—2; Вступительные и заключительные строфы..., ТР, XII, СПб., 1910, გვ. 1.

¹⁴⁴ შდრ. ალ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 60—61.

ინდურ ისტორიაზე აღებული გეზია პერსპექტიული, მაგრამ საკითხის ისტორიის შესწავლის დროს ეს ფაქტი მაინც არ უნდა გამოგვრჩეს მხედველობიდან.

რაც შეეხება პომის ბოლხოვიტინოვისეულ ქანობრივ დახასიათებას, რომ ვეფხისტყაოსანი სატრფიალო-სამიჯნურო შინაარსის პოემაა, ჩვენ იგი პრინციპულად სწორ შეხედულებად მიგვაჩნია. თუმცა ე. ბოლხოვიტინოვი აქვე გრძნობს, რომ რაღაც მაინც აკლია მის ნათქვამს, რომ რუსთველის პოემა ქანობრივად მაინც ვერ ეტევა მხოლოდ სამიჯნურო ნაწარმოებთა ჩარჩოში. ამიტომ იგი საგანგებოდ ხაზს უსვამს «почти романтическое»-ს და განაგრძობს: «Сцены действий подобны Ариостовой поэме, Роланду: но красоты, оригинальность картин, естественность идей и чувствований,—Оссиановы» (გვ. 86)¹⁴⁵. მაშასადამე, ვეფხისტყაოსნის მოქმედების ცალკეული ადგილები ე. ბოლხოვიტინოვს აგონებს და სავლეთევეროპულ საგმირო-სარაინდო ლიტერატურის ძეგლებს, კერძოდ, არიოსტოსა და ოსიანის ჰუმანისტურ, საგმირო-სარაინდო პოემებს¹⁴⁶ და ამაში საძრახისი, ვფი-

¹⁴⁵ ე. ბოლხოვიტინოვისათვის მიწერილ ერთ სტატიაში შოთა რუსთველი შედარებულია ოსიანთან: «...скоро мы увидим на русском языке грузинского Оссиана Руставеля...» (ეურნ. «Друг просвещения», СПб., 1805, ч. I, январь; იხ. Е. Шмурло, დასახ. ნაშრ. გვ. 348, სქ. 5; შდრ. С. Лекишвили, Первооткрыватели Руставели, «Заря Востока», 25. XVI. 65).

¹⁴⁶ რაც შეეხება პოლონელი ავტორის კ. რდულტოვსკის (და არა, როგორც ეს უკანასკნელ ხანებში გაირკვა, ა. ხოძკოს) წერილში (Телескоп, 1833, № 5, часть четырнадцатая, თარგმანი პოლონურიდან ბ. დუბროვსკისა) რუსთველის პომის არიოსტოსა და ოსიანის თხზულებებთან შედარება, ყველა ნიშნით, როგორც ბევრი სხვა დანარჩენი ცნობა (ამის შესახებ იხ. ა. გაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, თბ., 1953, გვ. 60; გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგია, თბ., 1941, გვ. 49; მისივე, რუსთველოლოგიური ლიტერატურა, 1957, გვ. 10; ლ. მეზნაბდე, რუსთველი პოლონეთში, აღ. ბარამიძის დაბადების 70 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული, თბ., 1974, გვ. 167, ამავე წერილშია გარკვეული კ. რდულტოვსკის ავტორობა), ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნაკადან არის აღებული შეფუდართ როგორ თითქმის სიტყვასიტყვით იმეორებს კ. რდულტოვსკი ე. ბოლხოვიტინოვს: «Содержание взято из Индийской истории. По мнению знатоков (ხაზი ჩვენი, გ. შ.) сцены, обороты и сочетания мыслей, весьма подходят на Ариостова Нейстоваго Орланда; но оригинальность отдельных оборотов, роскошные описания природы, сладостное уныние, естественность и глубокость чувств, представлены в духе Оссиана» (Телескоп, 1833, № 5, часть XIV, გვ. 65—66).

ქრობთ, არაფერია, როგორც ამას პ. ბერკოვი ამტკიცებს: «...по-
ти дела они являются свидетельством недооценки поэмы Рус-
тавели, ее оригинальности и художественной прелести»¹⁴⁷.

შეიძლება კაცმა იდაეოს ოსიანის (III ს. ლეგენდარული ირან-
დიელი ბარდი) პოემათა მხატვრულ ღირსებებზე, მის ორიგინალო-
ბასა და სიძველეზე, რადგან იგი, როგორც გვიან გამოიკვია, გამომ-
ცემლის ჯეიმს მაკფერსონის (1736-1796) ლიტერატურული მისტიფიკა-
ციაა (გამოცა 1760—1765 წწ. ედინბურგში), ამ მხრივ იგი დღეს
მისტიფიკაციის ქრესტომათიულ მაგალითად ითვლება,¹⁴⁸ მაგრამ
მან გარკვეული როლი მაინც ითამაშა ეპოსის განვითარებაში,
ე. ბოლხოვიტინოვის დროს კი ნათარგმნი იყო თითქმის ყველა
ევროპულ ენაზე, მათ შორის რუსულ ენაზე ე. კოსტროვის
მიერ¹⁴⁹ (ცალკეული სიმღერები თარგმნეს აგრეთვე კარამზინმა,
ი. ზახაროვმა)... და დიდი გავლენაც მოახდინა მთელს ევროპულ წინა-
რომანტიკულ მწერლობაზე: «Им увлекались все, начиная с Клоп-
штока, Гердера, Гете и кончая Суворовым и Наполеона», «...мо-
жет быть, не слишком смело сказать, что Оссиан является ис-
ходной точкой того романтически-национального направления
немецкой литературы, которое господствовало почти до поло-
вины нашего столетия»—წერდა გასულ საუკუნეში ე. ბალობანო-
ვა და დასძენდა, რომ ოსიანის გავლენის კვალი შეიმჩნევა თვით პუშკი-
ნამდელ რუსულ ლიტერატურაშიაცო¹⁵⁰.

¹⁴⁷ П. Берков, დასახ. ნაშრ., გვ. 259.

¹⁴⁸ ამის შესახებ იხ. *Encycl. Britannica*, 1959, ტ. 16, გვ. 752; *Der große Brockhaus*, Leipzig, 1932, გვ. 777; *Grand Larousse encycl.*, Paris, 1968, ტ. 8, გვ. 24; *Энци. Брокгауза и Эфрона*, т. 43, 317, БСЭ, М., 1974, т. 18, т. 15, გვ. 259.

¹⁴⁹ ოლონდ ე. კოსტროვმა თარგმნა ფრანგულიდან (მოსკოვი, 1792). ჩვენ ხელთ გვქონდა 1818 წლის გამოცემა: ოსიან, сын Фингалов, бард третьяго века, Галския стихотворения (иначе Эрския или Ирландския), переведены с Французскаго Е. Костровым, издание второе, СПб., 1818; არსებობს ოსიანის პოემათა (სულ 22) გვიანდელი სრული და ზუსტი რუსული თარგმანი, შესრულებული კემპბელის გამოცემიდან (ლონდონი, 1822წ.) ე. ბალობანოვას მიერ: *Поэмы Оссиана Джемса Макферсона*, исследование, перевод и примечания Е. В. Балобановой, СПб., 1890, უბრ. «Пантеон литературы»-ს გამოც.; იხ. აგრეთვე, *Поэмы Оссиана Джемса Макферсона*, перевод и примечания Е. В. Балобановой, издание И. Глазунова, СПб., 1897.

¹⁵⁰ *Поэмы Оссиана Джемса Макферсона*, исследование, перевод и примечания Е. В. Балобановой, СПб., 1890, გვ. 4 შმდ.

ახლა არიოსტოს შესახებ. აღორძინების ეპოქის დიდ იტალიურ ჰუმანისტ პოეტთან რუსთველის ბოლხოვიტინოვისეული პირველი შედარება ფრიად პერსპექტიული აღმოჩნდა რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში. „ვეფხისტყაოსანს“ და „შმაგ როლანდს“, კ. რდულ-ტოვსკის რომ თავი დავანებოთ, ერთმანეთს უდარებენ, მათ შორის პარალელებს ავლებენ და მათს მსგავსება-დაშორებაზე ლაპარაკობენ ე. კარსტი, ჰ. ჰუმბერტი, უ. მორფილი, ო. უორდროპი, რ. სტივენსონი, დ. ლანგი, მ. ბაურა, შ. ბერიძე, ზ. ავალიშვილი¹⁵¹. ასე რომ, გამართლებული არ ჩანს პ. ბერკოვის მიერ ე. ბოლხოვიტინოვისა და მისი კონსულტანტების მისამართით გამოთქმული საყვედური: «Трудно сказать, кому принадлежат характерные для литературных вкусов конца XVIII века сближения «Барсовой кожи» с «Нейстовым Роландом» и в особенности с поэмами Оссиана. Но сделаны ли они информаторами Евгения или им самим— по сути дела они являются свидетельством недооценки поэмы Руставели, ее оригинальности и художественной прелести»¹⁵².

ნათქვამი რომ შეეჯავბოთ, მაინცადამინც ისე გამოდის, რომ, ე. ბოლხოვიტინოვის განსაზღვრებით, ვეფხისტყაოსანი ჟანრობრივად სამიჯნურო-სატრფიალო (романическое) პოემაა, რომლის ცალკეული სცენები, ეპიზოდები ჩამოჰკავს საგმირო-სარაინდო პოემებს (არიოსტო, ოსიანი). მაშასადამე, რუსი სწავლულის აზრით, ვ ე ფ ხ ი ს ტ ყ ა ო ს ა ნ ი ს ა გ მ ი რ ო - ს ა მ ი ჯ ნ უ რ ო პ ო ე მ ა ყ ო ფ ი ლ ა .

ბოლოს და ბოლოს, ვეფხისტყაოსნის ჟანრობრივი რაობის განსაზღვრისას თანამედროვე რუსთველოლოგიურ მეცნიერებაშიც დაახლოებით ამგვარივე თვალსაზრისია განმტკიცებული¹⁵³. ის კი არა, კაცმა რომ თქვას, ვეფხისტყაოსნის მიმართ აღ. ცაგარლის შემთხვევით ნახმარ

¹⁵¹ დაწვრილებით იხ. რუსთველა მსოფლიო ლიტერატურაში, I (მთ. რედაქტორი ლ. მეჩაბდევ), თბ., 1976, გვ. 70, 213, 223, 235, 303, 312, 315, 327, 334, 361, 372, 373, 396, 454.

¹⁵² П. Берков, დასახ. ნაშრ., გვ. 259.

¹⁵³ შდრ. აღ. ბარამიძე, შოთა რუსთველა და მისი პოემა, თბ., 1966, გვ. 128; მისივე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 117; С. Цаишвили, Витязь в тигровой шкуре Шота Руставели, М., 1966, გვ. 78—85; დაწვრილებით იხ. აღ. ბარამიძე, ვეფხისტყაოსნის ჟანრის განსაზღვრისათვის, წიგნში: ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, V, თბ., 1971, გვ. 67—90, 87; მისივე, К определению жанра поэмы Руставели «Витязь в барсовой шкуре», იქვე, გვ. 91—96.

რომანტიკულს (გამოთქმაში «романтико-героническая поэма») ეგებ ე. ბოლხოვიტინოვის რომანическое (სატრფიალო-სამიჯნურო) კიდეც სჯობდეს და კიდეც უფრო ზუსტი იყოს, რადგან რომანტიკული მაინც უფრო გვიანდელი, სულ სხვა ისტორიულ-ლიტერატურული მნიშვნელობის გამომხატველი ტერმინია. ასეც რომ არ იყოს, ვეფხისტყაოსნის უანრული რაობის გამორკვევისას ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ ამ საკითხზე პირველად გამოთქმულ მოსაზრებას მეტი ანგარიში უნდა გაუწიოს.

§ 3. პოემის რუსულ ენაზე თარგმნის პირველი ცდა

ე. ბოლხოვიტინოვს ეკუთვნის ვეფხისტყაოსნის სათაურისა და რამდენიმე სტროფის პირველი რუსული თარგმანი, ყოველ შემთხვევაში, სწორედ მის წიგნში დასტურდება ამისი პირველი ცდა.

პოემის სათაურს ე. ბოლხოვიტინოვი არასწორად თარგმნის: «Вепхисткаосани т. е. Барсова кожа» (გვ. 86)¹⁵⁵, რომელსაც დიდხანს იმეორებდნენ რუსულად პოემის სხვა მთარგმნელებიც (დ. ჩუბინაშვილი, ი. ბარტდინსკი, ი. ევლახოვი, ა. აბაშიძე, ე. სტალინსკი, რ. შარტი); «ვეფხისტყაოსანი რუსულად Барсова кожа»—ასე აწერია აგრეთვე პოემის მეორე ბეჭდურ (1841 წ.) გამოცემასაც.

პირველად ნ. მარმა მოგვცა პოემის სათაურის სწორი რუსული თარგმანი: Витязь в барсовой коже, ТР, XII, СПб., 1910 და მისი გავლენით კ. ბალმონტმა: Носящий барсову шкуру, М., 1917, Париж; 1933, Тифлис, 1935 და სხვ., თუმცა, როგორც ირკვევა, ვეფხისტყაო-

¹⁵⁴ А. Цагарели, О грамматической литературе грузинского языка, СПб., 1873, გვ. 99.

¹⁵⁵ ტრ. რ უ ხ ა ძ ე ვეფხისტყაოსნის თემაზე გოდერძი ფირალიშვილის მიერ დაწერილი პიესის («ინდოეთის ტახტის მემკვიდრე და სიყვარული სამშობლოსადმი») შესახებ მსჯელობისას შენიშნავს: „საინტერესოა, რომ ეგვენი ბოლხოვიტინოვი თავის წიგნში («Историческое изображение Грузии...», СПб., 1802) „ვეფხისტყაოსანს“ ეწოდება (sic) «Наследник индийского престола» (გვ. 86). ხომ არ იცნობდა ეგვენი გოდერძის დრამას? ბატონიშვილებმა და საერთოდ იმ დროის ქართველთა ლიტერატურულმა წრეებმა კარგად იცოდნენ ამ პიესის ბედი, იცოდა ის ვარლამ ერისთავმა, მაგრამ რატომ არ გადასცა ცნობები ეგვენის?“ (ტრ. რ უ ხ ა ძ ე, ძველი ქართული თეატრი და დრამატურგია, თბ., 1949, გვ. 251). ამასთან დაკავშირებით უნდა შევნიშნოთ, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში „ვეფხისტყაოსანს“ არსად (და არც მითითებულ 86-ე გვერდზე) არ ეწოდება «Наследник индийского престола».

სნის სათაურის პირველი შედარებით სწორი რუსული თავგანთავსების თეიმურაზ ბაგრატიონს, რომელიც მას ჯერ კიდევ 1835 წლისთვის აქვს შესრულებული: „ვეფხისტყაოსანი რუსულად ასე უნდა ითქვას: «Барсовой кожанос» (კატალოგი, გვ. 47)¹⁵⁶, ხოლო ყურნალ «Телескоп»-ში 1833 წელს (№5) გამოქვეყნებული პოლონელი ავტორის კ. რდულ ტოვსკის შრომის დუბროვსკისეულ რუსულ თარგმანში ვეფხისტყაოსანს ეწოდება «Покрытый леопардовой кожей»¹⁵⁷, ი. ევლახოვმა კი, მართალია, „პოემის სათაურად «Барсова кожа» დატოვა, მაგრამ სქოლიოში შენიშნა, რომ რუსულად შეცდომით არის ნათარგმნი ვეფხისტყაოსანი «Барсова кожа»-დ. თვითონ კი გვთავაზობს სათაურის შემდეგ სიტყვასიტყვით თარგმანს: «Герой покрытый (одетый) барсовой кожей»¹⁵⁸.

მიუხედავად იმისა, რომ პოემის სათაურის ბოლხოვიტინოვისეული პირველი რუსული თარგმანი არაზუსტია, მას მაინც სწორად ესმის ამ სათაურში ჩაქსოვილი ღრმა მეტაფორული აზრი: «Барсовою кожею названа она потому, что Герой в ней прославляемый, Индейский царевич Тарнел, странствовавши по свету, одевался в барсову кожу» (გვ. 86)¹⁵⁹. აქვე შეიძლება ითქვას, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის თარგმანში ვეფხი სწორად არის თარგმნილი *барс*-ად და არა *тигр*-ად. ამას იმიტომ ვამბობთ, რომ რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში და პოემის სხვადასხვა რუსულ თარგმანებშიც დიდხანს, თითქმის უკანასკნელ დრომდე, ვეფხს ხან *барс*-ად თარგმნიდნენ, ხან კიდევ—

¹⁵⁶ გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი, II, თბ., 1974, გვ. 227—228.

¹⁵⁷ შდრ. გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგიური ლიტერატურა, 1957, გვ. 11; В. Шадури, დასახ. ნაშრ., 1966, გვ. 431.

¹⁵⁸ ლ. ანდლუღაძე, ვეფხისტყაოსნის რუსულ ენაზე მთარგმნელები, კრებ. „შოთა რუსთველი“, თბ., 1966, გვ. 284.

¹⁵⁹ უკვე ლ. ანდლუღაძემ შენიშნა, რომ „ვეფხისტყაოსნის თარგმანებს დიდხანს გაჰყვა ის სათაური, რომელიც პირველად ევგ. ბოლხოვიტინოვის წიგნში მიეკუთვნა. პოემის მეტაფორული სახელის თარგმნა, ჩანს, თავიდანვე სიძნელედ იქცა. ლაკონიური ფორმის ძიებამ სათაურში სულ სხვა საგანი ასახა, ვიდრე ეს დედნით იყო გათვალისწინებული. ბოლხოვიტინოვი წერს Барсова кожа-ს და დაზუსტების მიზნით იქვე დამატებით განმარტებას ურთავს. მის გავრცობილ განმარტებაში, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო, სათაური სხვა შინაარსს იძენს. მასში ყურადღება ვეფხის ტყავიდან გადატანილია გვირგვინზე, რომელიც ამ ტყავს ატარებს. აქაც თავს იჩენს ქართველი თანაავტორის ხელი“ (ლ. ანდლუღაძე, ვეფხისტყაოსნის რევოლუციამდელი რუსი მთარგმნელები, ძვ. ქართ. მწ. საკითხები, III, 1968, გვ. 111).

გიგრა-დ. ახლა უკვე საყოველთაოდ გაზიარებული ჩანს ვეფხის ბარდის
გაგება და თარგმნა¹⁶⁰.

თარგმნის სიძნელის მხრივ ე. ბოლხოვიტინოვი ერთმანეთს უდა-
რებს „თამარიანსა“ და „ვეფხისტყაოსანს“ და დასკვნის, რომ რუსულ
ენაზე რუსთველის თარგმნა, მართალია, არც ისე ახლო მომავლის,
მაგრამ მაინც უფრო იმედიანი საქმეა, ვინემ „თამარიანისაო“:
«Тамариани т. е хвала Тамаре... большую часть красот своих в
механизме стихов и в игре Грузинского языка заключающее,
никогда не может быть переведено ни на
какой язык с точностью. Напротив того Руста-
веля можно надеяться увидеть некогда
и на Российском языке, хотя и нескоро
(ხაზი ჩვენია—გ. შ.). Потому что высокий слог писателей Тама-
рина века вообще ныне труден стал и для Грузинов» (გვ. 87).

რუსთველის შაირზე მსჯელობისას სანიმუშოდ ე. ბოლხოვიტინოვს
თავის წიგნში მოჰყავს ვეფხისტყაოსნის პირველი სტროფი რუსული
ტრანსკრიფციით და იკვებ იძლევა მის სიტყვასიტყვით რუსულ თარგმან-
საც: «В пример сему вот самая первая строфа из Руставелевой
поэмы Вепхисткаосани:

Ромелман шекмна самкаро залита мит злиерита,
Зе гардмоарсни(!)* сулита квна зецит монаберита
Чвен кацта могвца квекана гваквс утвалави перита
Мисган арс ковли хелмцифе сахита мис мьерита.

Стихи сии значат по буквальному переводу:

Кто сотворил твердь силою своею крепкою,
И осуществав свыше душу, создал с небеси дуновением,
Дал челоекам (!) и землю неизчислимо оразноображенную,
От того суть цари и его суть образ» (გვ. 91).

სულ უკანასკნელ დროს კიევში ე. ბოლხოვიტინოვის არქივში
აღმოჩნდა ვეფხისტყაოსნის კიდევ ერთი სტროფის თარგმანი, რომელიც

¹⁶⁰ ამის შესახებ იხ. მ. შამუღაშვილი, აღ. ქუთათელაძე, ტერ-
მინი „ვეფხის“ სწორი გაგებისათვის, „ლიტ. საქართველო“, 20.VIII, 1965; დ.
კობიძე, რუსთველის „ვეფხის“ შესახებ, თსუ შრომები, ტ. 116, 1965; ს. ცა-
იშვილი, „ჩიქი“ და „ვეფხი“ რუსთაველის პოემაში, „კომუნისტი“, 29.XI-
1965; ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973 გვ. 157.
* ე. შადური Ze гардмоарсни-ს მაგიერად ბეჭდავს Ze гордмопрени (და-
სახ. ნაშრ., 1966, გვ. 420).

ე. ბოლხოვიტინოვის თავის წიგნში არ ჰქონია შეტანილი და ამდენად უცნობი იყო ჩვენთვის. ამის თაობაზე ს. ლეკიშვილი წერს: „...наиболее интересным документом архива является неопубликованный Болховитиновым перевод еще одной строфы из поэмы Руставели» და აქვე ბეჭდავს ამ უცნობ თარგმანს, რომელსაც წინ უძღვის ბოლხოვიტინოვის მცირე კომენტარი და დედნის ტექსტი რუსული ტრანსკრიფციით: «Из старинного грузинского стихотворца Руставели, писавшего четверослогом. Есть печатное гражданскими буквами при Вахтанге VI.

Вис хатад гвтисад гитквиан философоста* энани
 Шен мишвеле ра ткве*-кмнилса, чачвни* мабиан ркинани,
 Брол балахшиса мзებнелман*, сатни давкарген минани,
 Машин вер гавзел* снахле, ац сишореса винани.

* * *

Ты в ком образ божий, как говорит философский язык,
 Ты помоги пленному, цепьми скованному железными,
 Хрусталь и лали я искал, но стекло черное потерял и простое,
 Тогда не терпел я близко быть, а ныне каюсь, что удален»¹⁶¹.

როგორც ვხედავთ, ვეფხისტყაოსნის მოტანილი ორი სტროფის (1,827 საიუბ.) ბოლხოვიტინოვისეული თარგმანი არ არის მხატვრული თარგმანის ნიმუში, იგი ბწყარედული, სიტყვასიტყვითი თარგმანია, როგორც თვითონ ე. ბოლხოვიტინოვი უწოდებს, „буквальный перевод“ (გვ. 91). ამ მხრივ კი, შეიძლება თამამად ითქვას, ე. ბოლხოვიტინოვს კარგად გაურთმევია თავი დასახული მიზნისათვის, მისი სიტყვასიტყვითი თარგმანი საკმაოდ ზუსტია, ა. გაწერელისა შეფასებით, „იმ დროისთვის თითქმის ადექვატურია“¹⁶². შესაძარებლად მოვიყვანთ დასახელებული სტროფე-

¹⁶¹ С. Лекишвили, Первооткрыватели Руставели, Заря Востока, 25. VI. 1965, № 148; აქვეა დაბეჭდილი ამ დოკუმენტის ფოტოკოპირი, რომლის მიხედვითაც გავასწორეთ ტექსტში ვარსკვლავებით აღნიშნული სიტყვები, რომელიც მანამდე ასე იყო ამოკითხული და დაბეჭდილი: философоста, ттве, чачвни, мдзებнелман, гавдзел, ხოლო ლ. ან დ ლ უ ლ ა ძ ე ს, а ныне каюсь მაგიერად დაუბეჭდავს а не каюсь (ძვ. ქართ. მწ. საკ., III, 1968, გვ. 109), რაც აბსოლუტურად ცვლის დედნისეულ შინაარსს.

¹⁶² ა. გაწერელია, ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1974, გვ. 163.

ბის ს. იორდანიშვილისეულ ბწკარედულ თარგმანს, რომელმაც დღესდღეობით ყველაზე სანდო თარგმანად ითვლება:

1. Сотворивший Вселенную силой своей могучей,
Свыше, с неба, вдохнувший дух в существа,
Нам, людям, даровал мир, полный бесчисленных
(несметных) красок,

Всяк царь — от него, образом ему подобен.

827. Ты, которого прежние философы считали образом бога,

Помоги мне, пленнику, я скован железными цепями!

Я, искатель хрусталья-рубина, потерял гишер и эмаль.

Прежде я не стерпел вблизи от нее, ныне тоскую в разлуке¹⁶³.

ტექსტიდან გადახვევის ერთადერთ თვალმისაცემ მაგალითად შეიძლება იქნეს მოყვანილი „სათნი დავკარგენ მინანის“ ბოლხოვიტინოვისეული თარგმანი: «... стекло черное потерял и простое», სადაც რუს მთარგმნელს სათი მინის განსაზღვრებად გაუგია და თანაც უბრალო ქვა ჰგონია; სინამდვილეში, პოეტს სათი და მინა აქ ცალკე აქვს ნახმარი, თანაც ისინი ძვირფასი თვლებია. სხვა მხრივ, ბოლხოვიტინოვის ბწკარედს თითქოს წუნი არ დაედება, რაშიაც მისი ქართველი კონსულტანტების უდავო წვლილიცაა.

ახლა საინტერესოა ვიცოდეთ, საიდან მოჰყავს ე. ბოლხოვიტინოვს ვეფხისტყაოსნის დამოწმებული სტროფები, პოემის რომელიმე ხელნაწერი ნუსხიდან თუ ბეჭდური გამოცემიდან? ერთივე შეხედვით კაცი იფიქრებდა ვახტანგისეული გამოცემიდანო და აი რატომ: ამ დროისთვის (1802 წ.) პოემის ბეჭდური გამოცემებიდან მხოლოდ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი (1712 წ.) არსებობდა, ხოლო მას რომ ე. ბოლხოვიტინოვი კარგად იცნობდა, უკეთ, მისი არსებობის შესახებ რომ კარგად იცოდა, ეს ჩანს ჯერ მის წიგნში დაცული უნიკალური ცნობიდან: «Поэма (!) сня при царе Вахтанге V (!) была в Тифлисе напечатана, однакож вскоре истреблена (!) так, что ныне весьма (!) редко можно видеть печатные оной экземпляры» (გვ. 86. დაწვრილებით ამ ცნობის შესახებ ქვემოთ) და აგრეთვე ზემოთ მოყვანილ მის არქივში აღმოჩენილი ხელნაწერი ცნობიდან: «Есть печатное гражданскими буквами при Вахтанге VI»¹⁶⁴.

¹⁶³ Шота Руставели, Витязь в тигровой шкуре, подстрочный перевод с грузинского С. Иорданишвили, Тб., 1966, გვ. 5, 175.

¹⁶⁴ შესაძლებელია ე. ბოლხოვიტინოვის ხელნაწერში, ისე როგორც მის წიგნში, Вахтанг V ეწეროს, მაგრამ ს. ლეკიშვილი ასე აქვეყნებს ამ დოკუმენტს. შტრ. Заря Востока, 25. VI. 1965.

ამას გარდა, ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობით, „რომელმან უკვენა სამყარო...“ არისო: «...самая первая строфа из Руставелевой поэмы Вепхисткаосани». ეს სტროფი კი პოემის არც ერთ ხელნაწერ ნუსხაში არ არის რიგით პირველი¹⁶⁵. იგი პირველად მხოლოდ ვახტანგისეულ გამოცემაში გვხვდება ამ ადგილზე, მანამდე პოემის უძველეს და უკეთეს ხელნაწერულ მემკვიდრეობაში პირველ სტროფად მიდიოდა ჩანართი „პირველ თავი დასაწყისი ნათქვამია იგ სპარსულად“... რუსული ტრანსკრიფციით მოყვანილი ქართული ტექსტიც ვარიანტულად ვახტანგისეულს უდგება. ასე რომ, თითქოს არაფერი არ უნდა გვიშლიდეს ხელს დავასკვნათ, რომ ე. ბოლხოვიტინოვი, მისი ქართული კონსულტანტების დახმარებით, ჰომემას იცნობდა და თარგმნიდა ვახტანგისეული 1712 წლის ბეჭდური გამოცემის მიხედვით. მაგრამ ერთადერთი დაბრკოლება აქ არის, რომ ბოლხოვიტინოვის არქივში აღმოჩენილი 827-ე (საიუბ.) სტროფის პირველი სტრიქონი „ვის ხატად ღვთისად გიტყვიან ფილასოფოსთა ენანი“ ვარიანტულად ძლიერ განსხვავდება ვახტანგისეული გამოცემიდან, რომელშიც ეს სტრიქონი ასე იკითხება: „ვის ხატად ღვთისად გიტყვიან ფილასოფოსნი წინანი“. შეიძლება გვეფიქრა, ქართულის უცოდინარ რუს მთარგმნელს ქართული ტექსტის რუსულ ტრანსკრიფციაში კალმისმიერი შეცდომა მოსვლიათ, მაგრამ მის რუსულ თარგმანშიც იგივე აზრია გატარებული: «Ты в ком образ божий, как говорит философский язык». ეგებ პოემის ხელნაწერებში გვეპოვდეს ეს ვარიანტული წაკითხვა? მაგრამ არც ერთ ხელნაწერში, და არც ვახტანგისეულ გამოცემაში „ფილასოფოსთა ენანი“ არ დასტურდება, ყველგან გვაქვს „ფილასოფოსნი წინანი“¹⁶⁶. ყველაფრიდან ჩანს, რომ ეს ზეპირი ინფორმაციის ბრალია, რაც ხელს არ უნდა გვიშლიდეს იმ დასკვნის გამოტანაში, რომ ე. ბოლხოვიტინოვი, უფრო სწორად, მისი ქართული კონსულტან-

¹⁶⁵ შდრ. ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა ვარიანტები, ნაკვეთი პირველი, გამოსაცემად მოამზადა ს. ყუბანეიშვილმა, თბ., 1960, გვ. 2.

¹⁶⁶ შდრ. ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა ვარიანტები, ნაკვეთი მეორე, გამოსაცემად მოამზადა ლიანა ქეკელიძემ, თბ. 1961, გვ. 532; ვეფხისტყაოსანი, ა. შანიძისა და ა. ბარამიძის რედაქციით, თბ., 1966, გვ. 276; ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი, აღდგენილი ა. შანიძის მიერ, 1937, გვ. რძლ. სტროფი ყკზ.

ტები ვახტანგისეულ გამოცემას იცნობდნენ მისით სარგებლობდნენ რუს სწავლულთან ერთად რუსთველის პოემის რუსულ ენაზე ამეტიყველების პირველი ცდისას¹⁶⁷.

§ 4. როგორ უნდა გავიგოთ ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობა ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის განადგურების შესახებ

ჯერჯერობით ეგვენი ბოლხოვიტინოვს ეკუთვნის უძველესი ცნობა ვეფხისტყაოსნის, უკეთ, ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის ფიზიკური განადგურების ცდის შესახებ: «Поэма (!) сня при царе Вахтанге V (!)* была в Тифлисе напечатана, однакож вскоре изтреблена (!) так, что ныне весьма (!) редко можно видеть печатные оной экземпляры» (Ист. изобр, Грузии..., გვ. 86).

ე. ბოლხოვიტინოვის აღნიშნულ ცნობას პირველად ყურადღება მიაქცია ალ. ბარამიძემ¹⁶⁸, რითაც გაამაგრა ამავე საკითხზე პლ. იოსელიანის მიერ შედარებით გვიან მოწოდებული ცნობები.

¹⁶⁷ შეიძლება ვინმე შემოგვედავოს, ქართულის უცოდინარ ე. ბოლხოვიტინოვს როგორ შეეძლო ვეფხისტყაოსანი ეთარგმნაო და ამიტომ მის წიგნში შესული თარგმანი მხოლოდ ქართველი კონსულტანტების ნახელავად გამოაცხადოს, მაგრამ ეს არ იქნებოდა სწორი: ე. ბოლხოვიტინოვი, რასაკვირველია, სარგებლობდა ქართველი კონსულტანტების ზეპირი ინფორმაციით სათარგმნელი ტექსტის გასაგებად, მაგრამ წიგნში შესული ბჭკარედული თარგმანის საბოლოო რედაქცია და მისი, ასე ვთქვათ, წმინდა რუსულ ყაიდაზე გამართვა, თვითონ ე. ბოლხოვიტინოვს უნდა ეკუთვნოდა. ამაში საბოლოოდ გვარწმუნებს მის არქივში ს. ლეკიშვილის მიერ მოპოვებული „ვის ხატად ღმრთისად გიტყვიან“ სტროფის ბოლხოვიტინოვისეული რუსული თარგმანის ავტოგრაფი.

* აქ ე. ბოლხოვიტინოვს უზუსტობას ვერ დავწამებთ, რადგან, როგორც ა. შანიძე ამის გამო შენიშნავს, „ვეფხისტყაოსნის პირველი გამომცემელი ძველად ვახტანგ მეხუთის სახელით იყო ცნობილი; მაგ., „ქართლის ცხოვრების“ შესავალი იკითხება: „ხოლო მეხუთემან ვახტანგ, ძემან ლეონისამან და ძმისწულმან გიორგისამან, შეკრიბნა მეცნიერნი კაცნი“. დავით გურამიშვილი ამბობს: „ვახტანგ მეხუთე ქართველთა მეფედ მჯდარია“ („დავითიანი“ მე-5 გამოც., 1931, გვ. 42) და სხვ. (ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი, აღდგენილი ა. შანიძის მიერ ტფ., 1937, გვ. 396.).

¹⁶⁸ ალ. ბარამიძე, ერთი ფაქტიური ცნობა ვეფხისტყაოსნის დევნის ისტორიიდან. „ლიტ. საქართველო“, 1936, № 10, გვ. 6; ზოგიერთი ცვლილებით გადაბეჭდილია წიგნში: ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ის-

მაგრამ ე. ბოლხოვიტინოვი პირდაპირ არაფერს გვეუბნება. ვინ იყო, ა. შანიძის გამოთქმა რომ ვიხმაროთ, „ამ სამარცხვინო ამბის“ ჩამდენი!

ა. შანიძე ფიქრობს, „მიტროპოლიტს უხერხულად მიუჩნევია მოეხსენებინა, რომ გენიალური ქმნილების მომსპობი საქართველოს ეკლესიის საჭეთმპყრობელი იყო, მაგრამ ეჭვი არ არის, რომ იგი ამის ჩამდენად გულისხმობდა ანტონ I-ს, რომელიც თავის წყობილ სიტყვაობაში შოთას მელექსეობას იწონებს, „მაგრამ ამაოდ დაშტრა“-ო, მწუხარებით დასძენს თან“ (ხაზი ჩვენია. — გ. შ.)¹⁶⁹.

ამასვე წერდა უფრო ადრე ალ. ბარამიძე: „რაც არ უნდა იყოს, რუსი მიტროპოლიტისათვის უხერხული იქნებოდა ქართული ქრისტიანული ორტოდოქსების ნიღაბის ახსნა, ბოროტ მოქმედი გათალიკოსის პირადი მხილება“ (ხაზი ჩვენია. — გ. შ.)¹⁷⁰. დაახლოებით იგივე თვალსაზრისია გატარებული აღნიშნული ნარკვევის მეორე შევსებულ-გადამუშავებულ გამოცემაში (1946 წ.): „...ტიმოთე მთავარეპისკოპოსს მრავალი მიმდევარი ჰყოლია, დღიურ საკითხად ქცეულა გენიალური პოემის პირდაპირ ფიზიკური განადგურება... პლ. იოსელიანის საყურადღებო მოწმობები წყაროებით არ ყოფილა გამაგრებული. ამჟამად ჩვენ გვინდა მოვიტანოთ ერთი, ჯერჯერობით ყველაზე უფრო ძველი ცნობა, რომელიც დოკუმენტურად ადასტურებს „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტების, კერძოდ, ვახტანგისეული გამოცემის ტექსტის იძულებითი მოსპობის ფაქტს. ეს ცნობა ეკუთვნის თავისი

ტორიდან, I, თბ., 1945, გვ. 401—402 სათაურით: ერთი ცნობა ვეფხისტყაოსნის დევნის ისტორიიდან; იხ. აგრეთვე: მისივე: ბრძოლა რუსთაველის გარშემო XV—XVIII საუკუნეების ქართულ მწერლობაში, ნარკვევები, III, თბ., 1952, გვ. 14; მისივე, XVI—XVIII საუკუნეების მწერლობა, წიგნში: კ. კეკელიძე, ალ. ბარამიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, პირველი გამოცემა, თბ., 1954, გვ. 319; მეორე გამოცემა, თბ., 1969, გვ. 295; მისივე, შოთა რუსთველი, თბ., 1958, გვ. 375; მისივე, შოთა რუსთველი დამისი პოემა, თბ., 1966, გვ. 500; მისივე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 453.

¹⁶⁹ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი, აღდგენილი ა. შანიძის მიერ, ტფ., 1936, გვ. 296. ე. ბოლხოვიტინოვის აღნიშნული ცნობის შესახებ აქვე ა. შანიძე შენიშნავს: „ეს ცნობა პროფ. ა. ბარამიძემ მომაწოდა“-ო (გვ. 396, სქ. 2).

¹⁷⁰ ლიტ. საქართველო, 1936, № 10, გვ. 6.

დროისათვის გამოჩენილ სწავლულ ბერს, პეტერბურგის მიტროპოლიტ ევგენის და გამოქვეყნებულია 1802 წელს... მიტროპოლიტ ევგენის ციტირებული ტექსტი უდავოდ ცხადჰყოფს „ვეფხის-ტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემის შეგნებულ დევნისა და მოსპობის ფაქტს. სხვა საქმეა, თუ სახელდებით ვინ იყო პოემის მდევნელი. მიტროპოლიტი საკითხის ამ მხარეს არ ეხება (იქნებ, უხერხულობის თავიდან ასაცილებლად). მაგრამ არსებული სახითაც აღნიშნული მოწმობა მნიშვნელოვნად ამდიდრებს ჩვენ წარმოდგენას „ვეფხის-ტყაოსნის დევნის ისტორიაზე“ (დაყოფა ჩვენია. გ. შ.)¹⁷¹. თავისი მონოგრაფიული ნაშრომის „შოთა რუსთველის“ უკანასკნელ, მესამე გამოცემაში მეცნიერმა საბოლოოდ ასე ჩამოაყალიბა თავისი შეხედულება ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე: „მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში უცდიათ ვახტანგისეული ვეფხის-ტყაოსნის მოსპობა... პლატონ იოსელიანის ცნობას ვეფხისტყაოსნის ბეჭდური ცალების მოსპობაზე ადასტურებს მიტროპოლიტი ევგენი ბოლხოვიტინოვი... მაშასადამე, ცხადი ხდება, რომ მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში პრაქტიკულად შედგომიან ვეფხისტყაოსნის განადგურების ცდას. ჩვენთვის არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს იმას, საკუთრივ ვინ შეეცადა ვეფხისტყაოსნის მოსპობას, ანტონ კათალიკოსი თუ ვინმე სხვა... შესაძლებელია, ანტონი არ იყო ვეფხისტყაოსნის უშუალოდ ხელისმყოფელი, მაგრამ მისი ერთგვარი მორალური პასუხისმგებლობა მაინც უცილობელია... კათალიკოს ანტონ პირველს პერსონალურად უთუოდ ეკისრება ზნეობრივი პასუხისმგებლობა ვეფხისტყაოსნის დევნისათვის, თუ ის არ ყოფილა ამ დევნის უშუალო მონაწილე“¹⁷².

¹⁷¹ ალ. ბარამიძე, ერთი ცნობა ვეფხის-ტყაოსნის დევნის ისტორიიდან, იხ. ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I, მეორე შეგნებული და გადაუშვებელი გამოცემა, თბ., 1945, გვ. 401—402.

¹⁷² ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 453—454 (ხზგასმა-ჩვენია, გ. შ.).

მოჰყავს რა პლ. იოსელიანის ცნობები ანტონ I-ის მიერ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის განადგურებაზე, ტრ. რუხაძე 1936 წელს წერდა: „გამოურკვეველი იყო, თუ რით უნდა ეხელმძღვანელა პლატონ იოსელიანს, როცა ეს ცნობები შეადგინა. მაგრამ არის უფრო აღრიცხული ცნობა, სადაც პ. იოსელიანის აზრი დასტურდება, თუმცა არა ანტონის მისამართით. 1802 წელს მიტროპოლიტმა ევგენიმ გამოაქვეყნა შრომა: «Историческое изображение Грузии» (გამოცემულია СП-ს 1802 წ. ამ წიგნზე და ამ ცნობაზე ალ. ბარამიძემ მიმოითთა). ამ შრომაში ავტორი ეხება საქართველოს კულტურული-ლიტერატურულ ცხოვრებას, კარგად იცის ისტორიული მოვლენები, კრიტიკულად უდგება ამა თუ იმ ფაქტის გადმოცემას და სხვათა შორის მეტად საინტერესო ცნობას გვაწვდის „ვეფხისტყაოსანზე“. აი ეს ცნობაც... აქედან ჩანს, ყოფილა ცნობა იმის შესახებ, თუ რა ბედი ეწვია ვახტანგის გამოცემულ „ვეფხისტყაოსანს“. ალბათ, ამგვარივე რომელიღაც ცნობა გამოიყენა პლ. იოსელიანმა¹⁷³, ან კიდევ „ვეფხისტყაოსნის დაწვავა-განადგურებას ადასტურებს რუსი მიტროპოლიტი ევგენი. მას 1802 წელს დაუბეჭდია წიგნი „Историческое изображение Грузии“, სადაც ამბობს, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ ვახტანგ მეექვსემ დასტამბა, მაგრამ მალე განადგურეს, ასე რომ, — დაასკვნის ავტორი, — ეხლა იშვიათად იშოვება ეს გამოცემა“¹⁷⁴.

ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობა ვეფხისტყაოსნის ეკლესიურ დევნასთან დაკავშირებით დამოწმებული აქვს კ. დონაძეს¹⁷⁵, ხოლო 1940 წელს გ. იმედაშვილმა გამოაქვეყნა წერილი „ვეფხისტყაოსნის ეკლესიური დევნა“¹⁷⁶, რომელშიაც ამ საკითხთან დაკავშირებით შემდეგი

¹⁷³ ტრ. რუხაძე, „აღორძინების პერიოდის“ მწერლობის ცნობები შოთა რუსთველსა და „ვეფხისტყაოსანზე“, თსუ შრომები; III, 1936, გვ. 208.

¹⁷⁴ ტრ. რუხაძე, იდეური ბრძოლა ვეფხისტყაოსნის გარშემო, „მნათობი“, № 12, 1937, გვ. 193 (ზაზი ყველგან ჩვენია, გ. შ.). შდრ. მისივე, ვეფხისტყაოსნის წინააღმდეგ ბრძოლის სოციალურ-იდეური მოტივები, პუშკინის სახ. თბილისის სახელმწ. სამასწავლებლო ინსტიტუტის შრომები, I, თბ., 1941; მისივე, ვეფხისტყაოსნის გავლენა აღორძინების ხანის ლიტერატურაზე, კრებ. „შოთა რუსთაველი სკოლაში“, თბ., 1937, გვ. 97.

¹⁷⁵ კ. დონაძე, ვეფხისტყაოსანი და ეკლესია, გაზ. „კომუნისტური განათლება“, 12. IV. 1938, № 32 (454), გვ. 3.

¹⁷⁶ უტრნ. „მებრძოლი ათეისტი“, 1940, № 10, გვ. 10—18; № 11, გვ. 16—23.

აზრია გატარებული: „კულტურის დარბევას ვერც ვეფხისტყაოსნის
გადაურჩა. ეკლესია თავისი დაკარგული ჰეგემონიისათვის ბრძო-
ლაში ყოველგვარ ღონეს მიმართავდა. მან სცადა ვეფხისტყა-
ოსნის როგორც ფიზიკური განადგურება,
ისე მისი იდეოლოგიური გაყალბება. ასეთი
დაუნდობელი და უგუნური ბრძოლის ერთი მაგალითი დამოწმებულია
პლატონ იოსელიანის ცნობით ტიმოთე გაბაშვილის „მოხილვას“ გა-
მოცემაში, კათალიკოს ანტონ პირველის მიერ ვახტანგის 1712 წლის
ვეფხისტყაოსნის დაწვის შესახებ... დღემდე გამოურკვეველია, თუ რას
ემყარებოდა პლატონ იოსელიანი ამ ცნობაში და შესაძლოა თუ
არა მის წყაროდ დავსახოთ უფრო ადრინდელი
ანალოგიური მოწმობა ე. ბოლხოვიტინოვის
წიგნში: «Поэма сия при царе Вахтанге V(!) была в
Тифлисе напечатана, однакож вскоре истреблена так, что
ныне весьма редко можно видеть печатные оной экзем-
пляры» (Ист. изобр.). როგორც ჩანს, ეს ცნობები უნდა ჰქო-
ნოდა მხედველობაში პროფ. ა. ხახანაშვილსაც, როცა შენიშ-
ნავდა: «Достоверно известно, что в XVIII веке патриарх
Антоний I Просвещенный писатель предал сожжению не-
сколько экземпляров отпечатанной царем Вахтангом «Барсо-
вой кожи» (Груз. поэт XII века Шота Руставели и его
поэма «Барсова кожа», ЖМНП, 1895, XII, გვ. 206)¹⁷⁷.

როგორც ვხედავთ, წერილის ავტორის აზრით, ქართულ ეკლე-
სიას ვეფხისტყაოსნის იდეოლოგიურ გაყალბებასთან ერთად, მისი
ფიზიკური განადგურებაც უცდია, რის საბუთადაც
ჯერ მოყვანილია პლ. იოსელიანის ცნობა და მერე მისი უფრო
ადრინდელი ანალოგიური მოწმობა ე. ბოლ-
ხოვიტინოვის წიგნიდან, რაც საფუძვლად უნდა დას-
დებოდაო ალ. ხახანაშვილის განცხადებას ანტონ I-ის მიერ
მე-18 ს-ში ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის
ცალეზის დაწვის შესახებ. მაშასადამე, გ. იმედაშვი-
ლიც მაშინ ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში ანტონ I-ის მიერ ვახტან-
გისეული ვეფხისტყაოსნის ფიზიკური განადგურების შესახებ პლ.
იოსელიანის მიერ მოწოდებული ცნობის ანალოგიურ მოწ-

¹⁷⁷ გ. იმედაშვილი, ვეფხისტყაოსნის ეკლესიური დევნა, ქუთრნ. „მე-
ბრძოლი ათეისტი“, 1940, № 10, გვ. 14—15.

მობას ხედავდა. მაგრამ ამ ნარკვევის უფრო გვიანდელ ანტიკონსერვატიული ვკითხულობთ, თითქოს ავტორი იქ ასკვნიდეს, „რომ რუსთაველის დევნა საქართველოში ატარებდა უფრო მეტად მწიგნობრულ, კლერიკალური თვალსაზრისით პოეტის შემოქმედების კრიტიკის ხასიათს და თუ მას ფიზიკური გამოვლინებაც ჰქონდა ეს ჯერ არ მტკიცდება დოკუმენტალურად“¹⁷⁸. ეს უკვე ავტორის სრულიად ახალი თვალსაზრისი გახლდათ, რომელიც პრინციპულად განსხვავდება მისი ადრინდელი მტკიცებებისაგან.

ანტონ I-ისთვის წაყენებული ბრალდების მოხსნის მიზნით 1941 წელს კ. კეკელიძემ წამოაყენა ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის მოსპობის მიზეზის ახლებური ახსნა: „რომ ვეფხისტყაოსნის სდევნიდნენ, ის რომ, შესაძლოა დასწვეს კიდეც, ეს მოსალოდნელია და დამოწმებულიც არის, მაგრამ რატომ მაინცდამაინც ეს ამბავი ამ დროს 1712 წელს დაბეჭდილ ცალებს დაემართა და არა ხელნაწერებს მასობრივად? ვფიქრობთ, ასეთი რამ მოხდა ეკონომიურ ნიადაგზე იმ პირთა მიერ, რომელნიც წიგნების, კერძოდ „ვეფხისტყაოსნის“ გადაწერით ცხოვრების სახსარს პოულობდნენ, დაბეჭდილმა წიგნმა მათ ლუკმა პური გამოაცალა... ამ შემთხვევაში გამეორდა ის, რასაც ადგილი ჰქონდა ევროპაში, როდესაც მუშები ქარხანა-ფაბრიკებში მანქანებს ანადგურებდნენ“¹⁷⁹. მაგრამ უკვე ს. ყუბანეიშვილმა შეიტანა ამ შეხედულებაში სერიოზული დაეჭვება: „...ამ მიზნით რომ პოემა მოესპოთ, ის დამატებით შემოწმებას თხოულობს“¹⁸⁰.

სოლ. ყუბანეიშვილი თავის 1943 წელს გამოქვეყნებულ გამოკვლევაში „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემისადმი დამოკიდებულება XVIII—XIX სს-ში“ სხვა წყაროებთან ერთად ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობაზე დამყარებით იმ აზრს ავითარებს, რომ „ცნობა ვეფხისტყაოსნის „ფიზიკურად“ განადგურების შესახებ ეხება მხოლოდ ვახტანგისეულ გამოცემას და არა ხელნაწერ ცალებს“, რომ „ვეფხისტყაოსნის პირველი გამოცემის განადგურების

¹⁷⁸ გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგიური ლიტერატურა, თბ., 1957, გვ. 724.

¹⁷⁹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II², თბ., 1941, გვ. 127—128, შწმ; III³, თბ., 1952, გვ. 121, შწმ; IV⁴, თბ., 1958, გვ. 129, შწმ.

¹⁸⁰ ლიტ. ძიებანი, I, თბ., 1943, გვ. 113.

მიზეზი არის ვახტანგის კომენტარები და არა თვით პოემა, „ცუდი აზრები“¹⁸¹.

ამ შეხედულებას იზიარებს მ. გუგუშვილი: „ვეფხისტყაოსნის დევნისა და განადგურების ფაქტი შესაძლოა მართალი იყოს, მაგრამ ეს შეეხება მხოლოდ ვახტანგისეულ ვეფხისტყაოსანს... ჩვენ მართებულად მიგვაჩნია სოლ. ყუბანეიშვილის მოსაზრება, რომ ვეფხისტყაოსნის ფიზიკური განადგურების მიზეზი არის ვახტანგის მიერ პოემის „სალმრთოთ“ გამოცხადება. ამიტომ შესაძლებელია ის მართლაც არ მომხდარიყო ვახტანგის სიცოცხლეში“¹⁸².

ს. ყუბანეიშვილი და მ. გუგუშვილი, მართალია, გამორიცხავენ ამ საქმეში ანტონ პირველს¹⁸³, როგორც „თავისი დროის კულტურტრეგერს“ (ს. ყუბანეიშვილი), „ძალზე განათლებულ მეცნიერს, კულტურტრეგერს, უანგარო პატრიოტს და უაღრესად ლირიულ პიროვნებას“ (მ. გუგუშვილი), მაგრამ ვახტანგის კომენტარებიანი ვეფხისტყაოსნის ფიზიკური განადგურება მათაც დასაშვებად მიაჩნიათ, თანაც ეს უნდა მომხდარიყო არა ვახტანგის სიცოცხლეში, რადგან ამას სიცოცხლეში მას ვერ გაუბედავდნენო, არამედ მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში: „ეს ცნობა მომდინარეობს გიორგი მეფისაგან. რომელსაც იმ პერიოდში უხდებოდა ცხოვრება (1746—1802(!)წ.), როდესაც პოემის პირველი გამოცემის ცალები მოუხსნიათ. ამიტომ, გიორგი მეფის ცნობა ვეფხისტყაოსნის განადგურების შესახებ შეიძლება ჭეშმარიტებას მოკლებულიც არ იყოს... რა თქმა უნდა, პოემის განადგურება მისი დაბეჭდვის უმალ არ მოხდებოდა. ვახტანგის შრომას ავტორის სიცოცხლეში ასეთ რამეს ვერ გაუბედავდნენ; მეორე მხრით, მასზე უარყოფითი წარმოდგენა თან-

¹⁸¹ იქვე, გვ. 115, 116.

¹⁸² მ. გუგუშვილი, პოლემიკა რუსთველის ჯარშემო, თბ., 1966, გვ. 34.

¹⁸³ ერთი საზღვარგარეთელი რუსთველოლოგის მტკიცებითაც, „რასაკვირველია, ისეთი მაღალ-განათლებული კაცისათვის, როგორიც იყო ანტონ კათალიკოსი, საერო წიგნის ასეთი დევნა, დაწვა თუ წყალში გადაყრა, შეუწყნარებელი იქნებოდა, თორემ მას არ უბრძანებია და არც სხვა რომელიმე ბერს აზრადაც არ მოსვლია უფრო „ხორციელი“ რომანი „ვისრამიანი“ მოეგროვებინა და დაეწვა, ან მდინარეში ჩაეყარა“ (ვტ-ის ღმრთისმეტყველება, პარიზი, 1963, გვ. 16); თუმცა იგივე ავტორი იქვე წერდა: „პირველ ქართულ სტამბაში საერო წიგნის დაბეჭდვა, ცხადია, მონაზონთათვის აღსაშფოთებელი იყო. და საფიქრებელია ნათქვამიც იქნებოდა: ეს საერო წიგნი, ვეფხისტყაოსანი დასაწვავია, ან მდინარეში გადასაყრელიო. და სწორედ ეს ნათქვამი შემდეგ სინამდვილედ გაასაღეს, თითქო, ეს მართლა მომხდარიყოს“ (გვ. 16).

დათანობით უნდა მომწიფებულყო. ამიტომ შეუძლებელი პოემას დაგვიანებით განეცადა განადგურება“¹⁸⁴.

აქ ერთგვარი წინააღმდეგობაა: თუ დაეუშვებთ ვახტანგის კომენტარებიანი ვეფხისტყაოსნის ეკლესიური დევნისა და ფიზიკური განადგურების ფაქტს, და ისიც არა ვახტანგის სიცოცხლეში, არამედ იმ პერიოდში, როდესაც გიორგი XII-ს უხდებოდა ცხოვრება, ე. ი. მე-18 ს-ის II ნახევარში, მაშინ მართლაც, ალ. ბარამიძის გამოთქმა რომ ვიხმართ, ანტონ I კათალიკოსის „ერთგვარი მორალური პასუხისმგებლობა მაინც უცილობელია“, სულერთია იყო თუ არა იგი „ვეფხისტყაოსნის უშუალოდ ხელისმყოფელი... კათალიკოს ანტონ პირველს პერსონალურად უთუოდ ეკისრება ზნეობრივი პასუხისმგებლობა ვეფხისტყაოსნის დევნისათვის“, რადგან სწორედ ანტონ I იყო ამ პერიოდში საქართველოს ეკლესიის საქეთმპყრობელი!

როგორც ვხედავთ, ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ე. ბოლხოვიტინოვი ზოგჯერ დამოწმებულია ანტონ I-დმი პლ. იოსელიანის მიერ წაყენებული უმძიმესი ბრალდების პირველწყაროდ, ამ ბრალდების „წყაროებით გასამაგრებლად“, „დასტურად“, ხოლო ზოგჯერ კიდევ, საერთოდ ქართული ეკლესიისაგან, ქართველი სასულიერო პირებისაგან ვახტანგის კომენტარებიანი ვეფხისტყაოსნის ეკლესიური დევნისა და ფიზიკური განადგურების, მოსპობის საბუთად.

ასე ნელ-ნელა მოიკიდა ფეხი ჩვენს მეცნიერულ და საზოგადოებრივ ცნობიერებაში, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „ქართული ინკვიზიციის“ თეორიამ, რომლის ერთ-ერთ მთავარ პირველწყაროდ ეგვინი ბოლხოვიტინოვია გამოცხადებული!

* * *

დანამდვილებით არ ვიცით და ახლა ძნელია ასე დაბეჯითებით ვამტყიცოთ, მართლა მხოლოდ „უხერხულობის გამო“ მიაჩნდა ე. ბოლხოვიტინოვს ამ საქმეში ანტონ I-ის გარევა (ამის შესახებ ქვემოთ), მაგრამ ყოველ შემთხვევაში ფაქტია, რომ პლ. იოსელიანი დაჟინებით ორგან ამის ჩამდენად მართლაც ანტონ I-ს მიიჩნევს: კა-

¹⁸⁴ ს. ყ უ ბ ა ნ ე ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 115, 116, შნშ. 2.

თალიკოსმა ანტონ პირველმა „ვერ ჰსცნო ღირსება შოთასი, რაგანცა დღესა ერთსა 80 დაბეჭდილი წიგნი ვახტანგ მეფისავე დროსა შთააყრევინა მტკვარსა, ვითარცა წიგნი მავნებელი მკითხველთათვის, მომწამვლეელი ქრისტიანეთა გონებისა და გრძნობისა. [გიორგი XIII] დიდად ეკვირვებოდა ესრეთსა ბრძნისა კაცისაგან მოქმედებასა“¹⁸⁵, ან კიდევ, რუსთველის შესახებ ტიმოთე გაბაშვილის ცნობილი მტრული შეხედულების კომენტარში პლ. იოსელიანი კვლავ იმეორებს: „ამა ჰაზრისავე იყო თვთ კათალიკოსი ანტონი პირტჭლი, რომელმანცა მრავალნი დაბეჭდილნი მეფის ვახტანგისა დროსა 1710 (!) წელსა, ვეფხვს-ტყაოსანნი დაჰსწუნა და შთააყრევინა მტკუარში და აღუკრძალა კითხუა წიგნისა ამის ქართუჭლთა“¹⁸⁶. თუმცა ასე კატეგორიულად არა, მაგრამ ამის შემდეგ ერთ რუსულად გამოქვეყნებულ ნაშრომში პლ. იოსელიანი უკვე სხვა მიზეზით ადანაშაულებს ანტონ პირველს, თითქოს სპარსულ-მუსულმანური სახელმწიფო-სარწმუნოებრივი და კულტურული მოძალებისაგან თავდაღწევის მიზნით ანტონ I-მა, როგორც კათალიკოსმა და ქრისტიანული სარწმუნოებისა და ზნეობის დამცველმა, ქართველებს აუკრძალა ვეფხისტყაოსნის კითხვაო, თუმცა აქვე დასძენდა, რომ ანტონი თვითონ იყო პოეტი და ესმოდა ვეფხისტყაოსნის მნიშვნელობაო; როგორც პოეტს (და არა კათალიკოსს) რომ რუსთველი არ ჰყვარებოდა, ეს მას არ შეეძლო და ამიტომაც რუსთველის პოეზიის სიყვარულს იგი ზეპირად („передавал на словах“) გადასცემდა თავის თანამედროვეებს, რომელთაგან ზოგიერთს ჩემს ახალგაზრდობაში მეც შევხვედრივარო:

«От чего же Руставели гений поэзии заслужил гнев и укор другого гения духовнаго, великаго своими творениями, католикоса Антония, назвавшего его в своих эпиграммах ямбических всеу и тщетно потрудившимся?»

¹⁸⁵ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, ა. გაწერელიას რედ., ტფ., 1936, გვ. 181.

¹⁸⁶ მოხილუა წმინდათა და სხტათა აღმოსაელებთისა ადგილთა, ტიმოთესგან ქართლისა მთავარეპისკოპოსისა, თფ., 1852, გვ. 154, შნშ. 90.

* იგულისხმება ანტონ I-ის ცნობილი იამბიკოს ბოლო სტრიქონი:

„თვს შოთა რუსთაველისა
შოთა ბრძენ-იყო, სიბრძნის-მოყუარე ფრიად,
ფილოსოფოსი, მეტყუელი სპარსთა ენის,
თუ-სამ ჰსწადოდა, ღუთის-მეტყუელიცა მაღალ,
უცხო საკერულელ, პიტიკოს მესტიხე,

После шах Аббаса I, разорившего Грузию за сношения с православною Россией при Годунове, цари и народ грузинский являются ослабленными. В видах покорения царства, политика шаха имела целью уничтожить религию Христа и распространением исламизма приковать к Персии и царей и народ. Россия, не знавшая еще и дороги Закавказьем, не могла подать помощи царям, скорбевшим под инвеститурою персидскою. Цари принуждены были для блага народа возлагать на себя знаки инвеституры, как цепи рабства, принимая веру и имя магометанских властителей. Такое печальное состояние, продолжавшееся около 160 лет, довело народ до нравственного падения. Святители церкви, и только святители, как стражи церкви Христовой, защитили его от погибели. Потрясенная нравственность, как укоренившаяся болезнь, с трудом исправлялась. Обычаи, нравы, музыка персов, изгнавшая чистоту христианского учения, потребовала жертвы, и католикос Антоний в начале XVIII(!) века запретил чтение Руставели, увлекавшего народ к поэзии персидскою, тонам музыки лидийской. Народ искал в нем меду и находил отраву. Католикос, неоправдываемый многими, и не без основания, имел некоторое право, желая направить народ не к чтению забавных строф поэта, не в пору времени, а настроить внимание к вещаниям слов веры во Христа. Католикос Антоний сам был поэт и понимал его значение. Не любить Руставели за его поэзию—не мог. Он это передавал на словах и таким современникам своим, из уст которых я слышал во дни юности моей»¹⁸⁷.

მაგრა ამადო, დაჰმურა საჭუხარს ესე“

(წყობილ-სიტყუაობა, ქმნილი ანტონისაგან პირუშლისა კათოლიკოს-პატრიარხისა ყოვლისა საქართულოჲსა, თფილისს, 1853, პლ. იოსელიანის გამოცემა, გვ. 284; რ. ბარამიძის გამოცემა, თბ., 1972, გვ. 188).

¹⁸⁷ П. Иосселиани, Шота Руставели (1174—1212), газ. «Кавказ», 30 января (12 февраля), 1870, № 13, глава XVIII, гв. 3; არსებობს ცალკე ამონაბეჭდი: П. Иосселиани, Шота Руставели, 1870, გვ. 27.

როგორც ვხედავთ, ამ საკითხზე გამოქვეყნებულ თავის უკანასკნელ ნაშრომში პლ. იოსელიანი უკვე აღარ ლაპარაკობს ანტონ I-ის მიერ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის არც დაწვასა და არც მტკვარში ჩაყრაზე, არამედ სულ სხვა, პრინციპულად ახალ მოსაზრებას გვთავაზობს: ანტონ I-მა, როგორც კათალიკოსმა, აკრძალა ვეფხისტყაოსნის კითხვა, მაგრამ, როგორც პოეტმა, მისი ფასიციცოდა და მისი სიყვარულიც ჰქონდაო, რასაც იგი თავის თანამედროვეებსაც უმქლავებდა და რაც ზოგიერთი მათგანისაგან პირადადაც მომისმენიაო¹⁸⁸.

მაშასადამე, პლ. იოსელიანს საბოლოოდ თვითონ შეუცვლია თავისი კატეგორიული ცნობა ანტონ I კათალიკოსის მიერ ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის ფიზიკური განადგურებისა და მოსპობის მცდელობაზე; მიუხედავად ამისა, პლ. იოსელიანის ეს ადრინდელი ცნობა შემდეგში ზოგიერთებმა (ნ. ბერძენოვი, ზ. ჭიჭინაძე, დ. ბაქრაძე...) კიდევ უფრო გააღრმავეს და ხელი შეუწყვეს მის გავრცელებას¹⁸⁹.

* * *

ამჟამად ჩვენ აქ არ გამოვუდგებით სამეცნიერო ლიტერატურაში ამტყდარ კამათს ანტონ I-ის მისამართით წაყენებული ამ ბრალდების გამო. ზოგი, მაგალითად კ. კეკელიძე, მას ეჭვის თვალით უყურებს, არ სჯერათ სწავლული კათალიკოსის ასეთი მოქმედებისა; ზოგიც კიდევ, მაგალითად ივ. ჯავახიშვილი, მას სარწმუნოდ მიიჩნევს.

ივ. ჯავახიშვილის სიტყვებით, ვეფხისტყაოსნის „ანტონ კათალიკოსმა სიტყვიერი და წერილობითი პაექრობა არ აკმარა, არამედ

¹⁸⁸ ამის შესახებ იხ. მ. გუგუშვილი, პოლემიკა რუსთველის გარშემო, თბ., 1966, გვ. 31, 38.

¹⁸⁹ დაწვრილებით ამის შესახებ იხ.: ს. ყუბანეიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემისადმი დამოკიდებულება XVIII—XIX სს-ში, „ლიტ. ძიებანი“, 1, თბ., 1943, გვ. 110 შმდ.; მისივე, ვეფხისტყაოსნის ბექდვის ისტორიიდან (XVIII—XIX სს.), თბ., 1966, გვ. 20 შმდ.; მ. გუგუშვილი, პოლემიკა რუსთველის გარშემო, თბ., 1966, გვ. 31 შმდ.

თხზულების სრული მოსპობა და ცეცხლით დაწვა ამჯობინებდა. კიდევ: „მე-18 საუკუნეში... მის მეორე ნახევარში, როგორც ცნობილია, ანტონ კათალიკოსმა „ვეფხისტყაოსნის“ სრული მოსპობაც კი სცადა“, თუმცა, და რაც ყველაზე მეტად საინტერესოა, სახელოვანი ისტორიკოსი იქვე დასძენდა: „მაგრამ ეს საკითხი ჯერ-ჯერობით მონოგრაფიულად შესწავლილი არ არის და მას ისეთივე დიხჯი და გულდასმით შესწავლა და კვლევები სჭირდება, როგორც შოთას დიდებულ სახელს შეეფერება“¹⁹⁰.

კ. კეკელიძე კი პირდაპირ მოითხოვდა: „ამასთან დაკავშირებით, ვფიქრობთ, დროა გადაისინჯოს საკითხი იმ ბრალდების შესახებ, რომელსაც ანტონს უყენებენ, ვითომც მან დასწვა, თუ მტკვარში ჩაყარა, 1712 წელს დაბეჭდილი ცალები ვეფხისტყაოსნისა. ანტონი, რომელიც ასეთი მაღალი შეხედულების იყო რუსთაველზე... ამგვარ ბარბაროსობასა და ველურობას ვერ გამოიჩინდა... პირველი ასეთი ვერსიის შემქმნელი, შეიძლება, უკანასკნელი მეფე, გიორგიც იყო, რომელიც „სიყრმიდანვე არ სწყალობდა ანტონს, და ვითარცა კაცსა, პაპისაგან მისისა თეიმურაზისა შეძულებულსა, მოიხსენიებდა არა კეთილად (პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, 1936 წ., გვ. 181)“¹⁹¹.

მაგრამ ამჯერად ამ კამათს ვერ გამოვუდგებით, თუნდაც იმიტომ, რომ ივ. ჯავახიშვილისა და კ. კეკელიძისათვის პირველწყარო მაინც პლ. იოსელიანია, ე. ბოლხოვიტინოვი კი პირადად ანტონ I-ს არც ადანაშაულებს; აქ ვიტყვით მხოლოდ იმას, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ მოწოდებული ცნობა ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის განადგურებაზე სინამდვილეში მომხდარ რაღაც რეალურ ამბავს უნდა ემყარებოდეს და ამ მხრივაც იგი დღემდე უძველესი პირველწყაროს მნიშვნელობას ინარჩუნებს!

¹⁹⁰ ივ. ჯავახიშვილი, შოთა რუსთაველის დაბადების 750 წლისთავის ზეიმის გამო, კრებ. „ლიტერატურული მემკვიდრეობა“, წიგნი I, ტფილისი, 1935, გვ. 11—13 (ხაზგასმა ავტორისა); (ამ დროს (1935 წ.) ივ. ჯავახიშვილი ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობას არ იცნობდა!); გადაიბეჭდა კრებულში: ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, ილ. აბულაძისა და ალ. ბარამიძის რედაქციით, თბ., 1956, გვ. 6, 8.

¹⁹¹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ., 1958, გვ. 125—126, სქ. 4.

მაგრამ მაინც რას ნიშნავს ე. ბოლხოვიტინოვის „вскоре истреблена“? ალ. ბარამიძისა და ა. შანიძის მოსაზრებას თუ ვირწმუნებთ, ისე გამოდის, რომ ე. ბოლხოვიტინოვი „უხერხულობის გამო“ მოერიდა თავისი სულიერი მოძმის „დასახელებას“. „მხილებას“, თორემ ისე „ექვი არ არის, რომ იგი ამის ჩამდენად გულისხმობდა ანტონ I-ს“-ო!

ცნობილია, რომ ვახტანგ VI-მ თბილისში მის მიერვე დაარსებულ სტამბაში ვეფხისტყაოსანი 1712 წელს დაბეჭდა, ანტონ I კი კათალიკოსის ტახტზე პირველად 1744 წელს ავიდა (მეორედ—1764 წელს!) და უნდა ვივარაუდოთ, მაშინვე ვახტანგისეულ ვეფხისტყაოსანს არ ამოიღებდა მიზანში (თუკი ეს საერთოდ ჩაიღინა მან), აქ მას სხვა არანაკლებ დიდი საქმეები დახვდა მოსაგვარებელი¹⁹², ყოველ შემთხვევაში, პოემის ვახტანგისეული გამოცემიდან სამ ათეულ წელზე მეტი იყო გასული და დროის ეს მონაკვეთი მაინცდამინც მთლად «вскоре» არ უნდა იყოს¹⁹³. ხოლო თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ მკვლევრებს ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის მოსპობის ცდა მე-18 ს. მეორე ნახევარში გადმოაქვთ, მაშინ უფრო ნათლად იჩენს თავს ეს წინააღმდეგობა. სხვათა შორის, ალბათ ამით აიხსნება, რომ უკანასკნელ ხანს ალ. ბარამიძეს ე. ბოლხოვიტინოვის ეს ციტატი შეკუმშულად მოაქვს: «Поэма сия... истреблена так, что ныне весьма редко можно видеть печатные оной экземпляры»; ან კიდევ: «поэма сия нынче истреблена»¹⁹⁴. ე. ბოლხოვიტინოვის ციტატიდან «вскоре»-ს ამოღება მეცნიერულ ღირებულებას უკარგავს მას! დედნისეული ტექსტის ეს ნიუანსი გამორჩენილია შმიდტისეულ გერმანულ თარგმანშიაც¹⁹⁵.

¹⁹² ანტონ I-ის მოღვაწეობის შესახებ იხ. კ. კ ე ე ლ ი ძ ე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1960, გვ. 372—385. ალ. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე, ნიშნის ფიცი, თბ. 1977.

¹⁹³ ამ მომენტისთვის ყურადღება მიუქცევია აგრეთვე შ. ო ნ ი ა ნ ს ე რ თ თავის დაუბეჭდავ ნაშრომში: «ვეფხისტყაოსნის წინააღმდეგ იდეური ბრძოლის ერთი ეპიზოდი XVIII საუკუნეში და კათალიკოსი ანტონ I».

¹⁹⁴ ალ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, შოთა რუსთველი და მისი პოემა, თბ., 1966, გვ. 500, 501; მ ი ს ი ე ვ ე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 453, 455; შდრ. მ ი ს ი ე ვ ე, შოთა რუსთველი, თბ., 1958, გვ. 375.

¹⁹⁵ შდრ.: «Unter dem Zaren Wachtang V. wurde dieses Gedicht in Tifflis gedruckt; aber so geschwind vergrissen, daß man heut zu Tage sehr selten gedruckte exemplare zu sehen bekommt (Georgien..., 1804, გვ. 141).

ვეფხისტყაოსნის 1841 წლის გამოცემისათვის მ. ბროსეს, და ბინაშვილისა და ზ. ფალანდიშვილის მიერ შედგენილ პროგრამაში ვახტანგისეულ გამოცემასთან დაკავშირებით ნათქვამია: „გამოცემა ესე სრულებით განიყიდა. ამისავე მრავალნი წიგნნი დაიკარგნენ ჟამსა ტფილისის აღებისა და დაწვისა ჩ ლ ქ ე (1795) წელსა ზოგა აღამაჰმად ხანისაგან“¹⁹⁶. ამ ცნობაზე დამყარებით, ი. მეგრელიძე 1964 წელს წერდა: «Это сообщение опровергает предание, которое и без того вызвало сомнение, якобы католикос Грузии Антоний I (1719-1778 (!) (о нем известно как о человеке, высоко ценившим поэтическое дарование Руставели) был причастен к уничтожению его книги»¹⁹⁷, რამაც 1966 წელს გამოიწვია ალ. ბარამიძის შენიშვნა: „ვეფქრობთ, დასკვნა არ გამომდინარეობს ციტირებული ტექსტიდან. აღამაჰმად ხანის შემოსევისა და თბილისის გადაწვის შედეგად რომ ბევრი წიგნი, მათ შორის ვეფხისტყაოსნის წიგნი დაიღუპებოდა, ამას მტკიცება არ უნდა, ისედაც ცნობილი ამბავია. პროგრამაში ნათქვამია, ვეფხისტყაოსნის „მრავალი წიგნნი დაიკარგნენო“. პლატონ იოსელიანი კი მოგვითხრობს პოემის შეგნებული მოსპობის ცდაზე. ამასვე ადასტურებს ევგენი ბოლხოვიტინოვი («поэма сия была истреблена»). დაკარგვა ერთია და მოსპობა, განადგურება კი სხვა“¹⁹⁸. ამის შემდეგ (1970) გამოქვეყნდა ი. მეგრელიძის წიგნი „რუს-

¹⁹⁶ პროგრამის ტექსტი გამოაქვეყნა ი. მეგრელიძემ: И. Мегрелидзе. Из истории Руставелологии, «Литературная Грузия», 1964, № 12; მისივე, ვეფხისტყაოსნის მეორე გამოცემის პროგრამა, „ლიტერატურული საქართველო“, 1965, 20. VIII; ამ პროგრამის შესახებ ცნობა იხ. ელ. მეტრეველი, გ. ავალიშვილი — ბიბლიოფილი და კოლექციონერი, კ. ჯეკელიძის საიუბილეო კრებული, თბ., 1959, გვ. 248—249, სქ. 1; მისივე, გ. ავალიშვილის „მგზავრობა“, თბ., 1967, გვ. 015.

¹⁹⁷ Лит. Грузия, 1954, № 12, გვ. 69—70.

¹⁹⁸ ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთველა და მასა პოემა, თბ., 1966, გვ. 501. სხვათა შორის, ალ. ბარამიძის ამ შენიშვნას გამოთავის ნაბეჭდ ნაშრომთა სიაში ი. მეგრელიძე წერდა: «В русском тексте «Программы» (см. № 168) читаем: «Множество экземпляров (издания поэмы Руставели 1712 г.; И. М.) сделалось жертвою пламени, объяв.цего столицу Грузии. в 1795 г.» В грузинском же тексте (№ 180) сказано: დაიკარგნენ (пропали). Однако автор одной известной монографии о Руставели, ссылаясь на оба эти издания, безосновательно заявляет: დაკარგვა არ ნიშნავს მოსპობას. — „დაკარგვა ერთია და მოსპობა, განადგურება კი სხვა“. Пропали не значит были уничтожены... «потеря — одно, а уничтожение другое». На деле рукописи сгорели, т. е. были уничтожены» (ი. მეგრელიძის ნაბეჭდ ნაშრომთა სია, კრებ. „ქველი ქართული მწერლობისა და რუსთველოლოგიის საკითხები“, IV, თბ., 1973, გვ. 172, სქ. 1.).

თველოლოგები“, რომელშიაც ავტორი უკვე ლაპარაკობს ვახტანგის
სეული ვეფხისტყაოსნის ფიზიკური განადგურების მიზეზებზე¹⁹⁹, რა-
საც მოჰყვა ალ. ბარამიძის ახალი შენიშვნა: „ეტყობა, ამ შენიშვნამ
გაჭრა. თავის ახალ ნაშრომში (რუსთველოლოგები, თბ., 1970, გვ.
18-19) ი. მეგრელიძე უკვე აღიარებს ვეფხისტყაოსნის „ფიზიკური გან-
ადგურების“ ფაქტს“²⁰⁰.

ასე იყო თუ ისე, ი. მეგრელიძის აზრით, ვახტანგისეული ვეფხის-
ტყაოსნის „ფიზიკური განადგურების“ ერთ-ერთი მიზეზი, სხვა მიზე-
ზებთან ერთად, მაინც „1895 (უნდა იყოს: 1795. გ. შ.) წელს თბილისის
დაწვა“ (იქვე, გვ. 19), რასაც ე. ბოლხოვიტინოვის «вскоре изстреб-
лена», რასაკვირველია, არ გულისხმობს, რადგან ვეფხისტყაოსნის ვა-
ხტანგისეული გამოცემიდან (1712 წ.) ალა-მაჰმად ხანის შემოსევიდან
(1795 წ.) რვა ათეულ წელზე მეტი იყო გასული. ჩვენს მიზანს კი სწო-
რედ ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობის რეალური მნიშვნელობის გამორკვევა
წარმოადგენს, ხოლო ე. ბოლხოვიტინოვი კი პირდაპირ წერს: «Поэма(!)
сня при царе Вахтанге V была в Тифлисе напечатана, однакож
вскоре изстреблена»-ო. მაშასადამე, პოემის დაბეჭდი ცალეების განა-
დგურება მალე, პოემის გამოცემისთანავე, ე. ი. 1712 წლის მახლო-
ბელ ხანებში მოხდაო!

* * *

ჯერ ვიკითხოთ, როგორც ამას ზოგიერთი ფიქრობს, ხომ არ
არის აქ პირველი ყრუ გამოძახილი იმ ცნობისა, თითქოსდა სწორედ
ამ დროს ვახტანგისეულ ვეფხისტყაოსანს კათალიკოსი დომენტი
მესამე (1704—1724, 1738—1742) დევნიდაო, რომელმაც შემდეგში
თ. ჟორდანიას ნაშრომებში გამოჟონა: „ჩვენამდე მოღწეულის ცნო-
ბებით, — წერდა თ. ჟორდანიას 1884 წელს, — ამ წიგნის დაბეჭდვამ
დაჰბადა ცილობა მაშინდელი კათალიკოსის
დომენტი მესამის და ვახტანგის შორის და ამ
ცილობამ ორად გაჰყო მაშინდელი საზოგადოება. ერთი ნაწილი, რო-
მლის მოთავე იყო ასკეტური შეხედულებისა და წმინდის ცხოვრე-
ბის მიმდევარი კათალიკოსი, უწოდდა ამ წიგნსა ჯოჯოხეთის კარად,

¹⁹⁹ ი. მეგრელიძე, რუსთველოლოგები, თბ., 1970, გვ. 18—19. შტრ.
მისივე, ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი ქართული კულტურის შესახებ, „მაცნე“. № 4,
1977, გვ. 73, 82—83.

²⁰⁰ ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 455.

გამხრწნელად ზნეობისა, თესლად უსჯულოებისა და თვით რუსთაველს — მქადაგებლად და მოციქულად ეშმაკისა, რომლისა გამო ს დ ე ვ ნ ი დ ნ ე ნ და ბ ე ჯ დ ი ლ ს შ ო თ ა ს წ ი გ ნ ს, ხ ე ვ დ ე ნ და ს წ ვ ა ვ დ ე ნ; (ხაზი ყველგან ჩვენია. — გ. შ.) მაგრამ მეორე უმრავლესი ნაწილი საზოგადოებისა, რომელსაც ეკუთვნოდა თვითონ მეფე, წინააღმდეგ ამისა, ღირსეულად აფასებდა პოეტს და მისს ნაწერს და იმ ნაწილებს მის ნაწერისას, რომლებზედაც მოწინააღმდეგენი უთითებდნენ, ალეგორიულად ხსნიდნენ²⁰¹. ამავე ცნობას იმეორებს თ. ჟორდანი 1885 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომშია²⁰², მართალია, აქაც წყაროს დაუსახელებლად, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ამას წერს თ. ჟორდანი — ჩინებული წყაროთმცოდნე და ძველი ქართული მწერლობის პირველხარისხოვანი მკვლევარი, თანაც უთითებს, „ჩვენამდე მოღწეულის ცნობებითო“, არ შეიძლება მას ანგარიში არ გაეწიოს, ყოველ შემთხვევაში, არა გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რატომ უნდა ყოფილიყო იძულებული თ. ჟორდანი, რომ ასეთი პიროვნების დამკინებელი და თან უდიდესი მნიშვნელობის მქონე კულტურულ-ისტორიული ამბავი, და ისიც ასე დეტალებში, შეგნებულად და წინასწარ განზრახვით მოეგონებინა²⁰³, ამისი მაგალითი თ. ჟორდანიასთან სხვა შემთხვევაში ჩვენ არ გვგვულება, მისი მეცნიერული რეპუტაცია ამ მხრივ დღემდე შეუზღალავია²⁰⁴. ყოველ შემთხვევაში, თუკი შეიძლება დაბეჯითებით იმის მტკიცება, რომ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის მდევნელად ე. ბოლხოვიტინოვი უეჭველად ანტონ I კათალიკოსს გულისხმობდაო, თუმცა, როგორც ვნახეთ,

²⁰¹ თ. ჟორდანი, მთავარ-ეპისკოპოსი იოსებ სამებელი და ქართული სტამბის საქმე მე-XVIII საუკუნეში, ჟ. „ივერია“, 1884, № 2, თებერვალი, გვ. 48.

²⁰² თ. ჟორდანი, მოკლე ისტორიული გამოკვლევა ქართული სტამბის დაარსებისა და მოქმედებისა მე-XVIII საუკუნეში და მე-XIX საუკუნის პირველ წელთ განმავლობაში, ჟ. „ივერია“, 1885, № 10, ოქტომბერი, გვ. 109—110.

²⁰³ სულ სხვაა ამ მხრივ ზ. ჭიჭინაძე, რომელსაც იგივე ცნობები გადმოუცია, ამ შემთხვევაში, ალბათ, თ. ჟორდანიასზე დამყარებით. იხ. ზ. მთაწმიდელი [ჭიჭინაძე], შოთა რუსთაველი (სურათით) 1172—1216, 1884, გვ. 50; მისივე, ვეფხისტყაოსნის ცენზორი და მისი დევნა, ჟ. „რუსთაველი“, 1918, № 1, გვ. 9.

²⁰⁴ შდრ. მ. გუგუშვილის სიტყვებს: „ეს ცნობები საუკუნენახევარზე მეტი ხნით არის დაცობილი დომენტის ეპოქას და მათი უტყუარობა, რასაკვირველია, დაუჩერებელია“ (დას. ნაშრ., გვ. 29). თუკი თ. ჟორდანიას ცნობა რაიმე წყაროს ემყარება, როგორც ის თვითონ წერს, მაშინ საუკუნენახევარი მას ვერაფერს დააკლებს, ხოლო თუ იგი ნატყუარია, მას ვერც საუკუნენახევარი მიუმატებს რამეს.

ამის მამხილებელი არავითარი პირდაპირი საბუთი არ არსებობს. მაშინ მეტი წარმატებითა და საბუთიანობით შეიძლებოდა გვემოციკებინა, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის „вскоре изтреблена“ 1712 წლის მახლობელ ხანას გულისხმობს და იგი სწორედ ამ დროს „ვახტანგ VI-სა და კათალიკოსს დომენტი მესამეს შორის ამტყდარი ცილობის“ შორეული გამოძახილი უფროაო, თუკი საერთოდ დავუშვებდით, რომ დომენტი ან ანტონ კათალიკოსმა მართლა ჩაიღინეს „ასეთი სამარცხვინო ამბავი“. მაგრამ გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ე. ბოლხოვიტინოვი ამის ჩამდენად არც დომენტი კათალიკოსს გულისხმობდა და არც, მით უმეტეს, ანტონ I კათალიკოსს და აი რატომ:

ე. ბოლხოვიტინოვის ასგვერდიან წიგნაკში ძალზე ხშირად გვხვდება კათალიკოს ანტონ I-ის სახელი. უფრო მეტიც, დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ არც ერთ ქართველ მწერალს არ ღირსებია ამ წიგნში იმდენი ადგილი, რამდენიც ანტონ I-ს (გვ. გვ. 70, 73, 76, 79, 80, 81, 83, 85, 89, 90). აქ მოთხრობილია, და საკმაოდ ზუსტადაც²⁰⁵, ანტონის ბიოგრაფიული საკითხები, კათოლიკე მისიონერებთან ურთიერთობა, რუსეთში მისი გადასახლების, იქ მოღვაწეობისა და უკან დაბრუნების ამბავი, დაწვრილებითაა მიმოხილული ანტონის სამწერლო-შემოქმედებითი მემკვიდრეობა, მისი როგორც ნათარგმნი ძეგლები (ბაუმეისტერი, ვოლფი, არისტოტელე, მხითარ სევასტიელი, კვინტოს კურციოსი...), ისე ორიგინალური ნაწერები (მზამეტყველება, წყობილსიტყვაობა, ღვთისმეტყველება 4 წიგნად, მარტირია, ქართული გრამატიკა, შესხმანი...), საუბრობს ანტონის კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობაზე (სკოლების გახსნა, ქართულ ანბანში ახალი ასოს გამოგონება-ჩამატება²⁰⁶ და სხვ.), კოლექციონერობაზე: «Покойный Преосв. Католикос Антоний старался, сколько мог, по всей Грузии отыскать и собрать все то что писано на Грузинском языке. «Я, говорит он между прочим в своей Грамматике, не жалел всего своего имения на то, чтобы доставать всякия Грузинския

²⁰⁵ ოღონდ ანტონის გარდაცვალების თარიღში დაშვებულია უზუსტობა: 1788 წლის მაგივრად წერია 1790 (გვ. 80).

²⁰⁶ «Католикос Грузинский Антоний изобрел и присовокупил к азбуке еще одну новую букву, но она не вошла еще в повсемственное употребление» (გვ. 70); იგულისხმება გ ასო. ამის შესახებ იხ. ა. შ ა ნ ი ძ ე, ანტონი I-ის გავლენა სალიტერატურო ქართულზე, თსუ, 1964, გვ. 9.

книги, покупая иные из них дорогою ценою, а списывая». Сия драгоценная коллекция книг по кончине его досталась нынешнему Преосвященному Католикосу Антонию, и при его доме находится» (გვ. 83). ყოველივე ზემოთ ჩამოთვლილი ე. ბოლხოვიტინოვს აძლევს უფლებას ხმამაღლა განაცხადოს: «Эпоху возстановления, или основательнаго паки введения наук в Грузию можно полагать с половины прошедшаго столетия; и сею щастливою эпохою одолжена Грузия царю Ираклию и покойному Преосвященному Католикосу Антонию. Первый был Августом, а последний Меценатом и Поллионом своего века. Преосвященный Антоний от природы имел страстную склонность к наукам наипаче словесным, и любил особенно свою национальную Литературу» (გვ. 73).

როგორც ვხედავთ, ე. ბოლხოვიტინოვი ერეკლე II-ისა და ანტონ I-ის ერთობლივი შემოქმედებითი თანამშრომლობისა და მოღვაწეობის პერიოდს საქართველოს ისტორიის ბედნიერ ეპოქას უწოდებს და მათ ადარებს ძველი რომის უბრწყინვალეს მოღვაწეებს ავგუსტ კეისარს, მეცენატსა და პოლიონს, რომლებმაც შესანიშნავი ფურცლები ჩაწერეს საკაცობრიო ცივილიზაციის ისტორიაში. ცხადია, ანტონ I-ზე ასეთი მაღალი შეხედულების შემუშავებაში ე. ბოლხოვიტინოვს ხელი შეუწყო მისმა ერთ-ერთმა მთავარმა კონსულტანტმა ვარლამ არქიეპისკოპოსმა (ქსნის ერისთავის დავითის ძემ), რომელიც, როგორც ცნობილია, ანტონ I-ის უერთგულესი მოწაფე და მისი მეცნიერულ-ლიტერატურული ტრადიციების გულმოდგინე გამტარებელი იყო²⁰⁷. ე. ბოლხოვიტინოვს თითქოს მისგან გადასდებიაო ანტონ I-დმი უდიდესი თაყვანისცემისა და მოკრძალების გრძნობა. მოვიგონოთ რას წერდა ანტონის შესახებ ვარლამ არქიეპისკოპოსი მოსკოვში 1805 წელს დაბეჭდილი „სადღესასწაულოს“ წინასიტყვაობაში: „... უწმიდესმან კათოლიკოსმან საქართველოსამან ანტონი, მეფის იესეს ძემან, მრავლითა ღვწითა და გულს-მოდგინებითა ისწრაფა განჰშვენება ენათა საქართველომსათა, და მრავალნი წიგნნი ფრიად სახმარ-სასარგებლონი თვით-ჰქმნნა და მრავლნივე წიგნნი საძილოსოქონი, საღმრთისმეტყველონი და სა-

²⁰⁷ ქ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1960, გვ. 385; ა. შანიძე, ანტონი I-ის გავლენა სალიტერატურო ქართულზე, 1964, გვ. 7.

ეკლესიონი სხუათაგან ენათა ქართულსა ენასა ზედა გარდმოსწავლილ ბულ ჰყო ფრიადითა კეთილ-შეწყობილებითა“. ამასვე იმეორებს ვარლამი მის მიერ შედგენილ ანტონის ეპიტაფიაში (წყობილსიტყუაობა, 1853, გვ. XVI)²⁰⁸.

ძნელი წარმოსადგენია, ამ სიტყვების პატრონს ე. ბოლხოვიტინოვისათვის თავისი დიდი მასწავლებლის შესახებ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის ასეთი ველური მოსპობის ცნობა მიეწოდებინოს, ამ უკანასკნელს კი იგი მაინც თავისი დროის მეცენატად და პოლიონად²⁰⁹ გამოეცხადებინოს, ხოლო თუ დაუმალა, მაშინ საიდან უნდა გაეგო რუს მეცნიერს ეს ფაქტი, რომ ამ „სამარცხვინო ამბის“ ჩამდენად მას მაინცდამაინც ანტონ I ეგულისხმა? მაგრამ, ბოლოს და ბოლოს, შეიძლება გვითხრან, ეს მაინც არაა საბუთა, ეგებ ორივე სასულიერო პირმა ამ შემთხვევაში მართლაც შეკრა პირი? ამიტომ უმთავრეს საბუთად ჩვენ მაინც სხვა რამ გვეგულება. აი ისიც:

საქმე ისაა, რომ ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის ერთ ადგილს (გვ. 61), რომელიც წინ უსწრებს ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის განადგურების შესახებ მის მიერ მოწოდებულ ცნობას (გვ. 86). ამ წიგნის III თავში «О богослужении и церковных книгах Грузинских и о их Церковной типографии» ე. ბოლხოვიტინოვი წერს: «...Вахтанг Леонович, царь Карталинский, дабы сохранить впредь священное писание от порчи переписок, предпринял напечатать оное. Для сего призвал он из Валахии типографщика и употребил великое иждивение для заведения Грузинской типографии в Тифлисе. Типография была заведена; но он успел напечатать только некоторые пророческия книги, и еще для церквей Евангелие, Апостол, Псалтирь, Служебник, Требник, Молитвенник и Часослов; а за сим вскоре напали на Грузию Персиане и при опустошении все сие заведение его истребили. Едва несколько печатных экзампляров спа-

²⁰⁸ შდრ. ა. შ ა ნ ი ძ ე, დას. ნაშრ., გვ. 8, 76.

²⁰⁹ მეცენატზე რომ არაფერი ვთქვათ, პოლიონი (75 წ. ძვ. წ.— 4 წ. ახ. წ.) გამოჩენილი რომაელი ორატორი, პოეტი და ისტორიკოსი, ცნობილი სახელმწიფო და პოლიტიკური მოღვაწეა, რომელმაც რომში დააარსა პირველი საჯარო ბიბლიოთეკა და სახელი გაითქვა მეცნიერებისა და ხელოვნების მფარველობით.

сено от погибели. Сам царь Вахтанг и знатнейшие дворянские оставя все, с 1724 года переехали в Москву под защиту России»²¹⁰ (გვ. 61, იხ. სურ. 15).

ხაზგასმული სტრიქონები²¹¹ ფრაზის გასაოცარი მსგავსებით, თითქოს მისი ბუნებრივი გაგრძელებააო, გვაგონებს წიგნის 86-ე გვერდზე ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის მოსპობის შესახებ მოწოდებულ ცნობას. შევუღაროთ: «Поэма сия при царе Вахтанге V была в Тифлисе напечатана, однако ж вскоре истреблена так, что ныне весьма редко можно видеть печатные оной экземпляры» (იხ. სურ. 16).

აქ შეიძლება გვკითხონ, თუკი ე. ბოლხოვიტინოვი ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის განადგურების მიზეზადაც ამავე ამბავს გულისხმობდა, რატომ იქვე 61-ე გვერდზე არ ჩაწერა პოემის ვახტანგისეული გამოცემის მოსპობის ცნობაც, რაღა 86-ე გვერდისათვის შემოინახა და იქ გადაიტანა იგიო, ან სხვანაირად რომ ვთქვათ, რატომ დააშორა ასე ეს ორი ცნობა ერთმანეთსო? მაგრამ საქმე ისაა, რომ 61-ე გვერდზე ე. ბოლხოვიტინოვი საუბრობს ვახტანგის სტამბაში დაბეჭდილი ქართული სასულიერო ხასიათის წიგნების განადგურებაზე და წიგნის შესაბამის თავსაც ასე ჰქვია: «О богослужении и церковных книгах Грузинских и о их Церковной типографии» და, ბუნებრივია, ვეფხისტყაოსნის რუსი სწავლული ბერი ღვთისმსახურებასა და სასულიერო წიგნებს შორის ვერ მოაქცევდა. ამიტომაც ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული ბეჭდური გამოცემის განადგურების შესახებ იგი გვი-

²¹⁰ ამის შემდეგ ე. ბოლხოვიტინოვი რამდენჯერმე კვლავ უბრუნდება ვახტანგისეული სტამბის საკითხს: «Ныне находится в Тифлисе и Церковная и Гражданская типография, оставшаяся от заведенной там покойным царем Ираклием. Но первое (წიგნში კორექტურული შეცდომით ნერვო წერია) заведение той и другой было еще при царе Вахтанге V, которой в обеих напечатал по несколько книг» (გვ. 71); «Есть у них и на собственном их языке сочиненныя многиа светскія книги, из коих несколько и напечатано гражданскими буквами частью еще при царе Вахтанге, а частью при царе Ираклие» (გვ. 81).

²¹¹ შლრ. შმიდტისეულ გერმანულ თარგმანს: „...als plötzlich die Perser in Grusien einsielen, und da sie alles um sich her verheerten, auch diese Buchdruckeren zerstörten—kaum einige gedruckte exemplare wurden vom untergange getet. Selbst Zar Wachtang und die vornehmsten Geistlichen verliessen alles und begaben sich im Jahre 1724 nach Moskwa unter den Schutz Rußlands» (Georgien..., 1804, გვ. 99—100).

III.

О богослуженіи и церковныхъ книгахъ Грузинскихъ и о ихъ церковной типографіи.

Вахтангъ

Леоновичъ, царь Карталинскій, дабы сохранишь впредь священное писаніе оныхъ порчи переписокъ, предпріялъ напечатать оное. Для сего призвалъ онъ изъ Валахіи типографщика и употребилъ великое иждивеніе для заведенія Грузинской типографіи въ Тифлисъ. Типографія была заведена; но онъ успѣлъ напечатать только нѣкопорыя пророческія книги, и еще для церквей Евангеліе, Апостоль, Псалмьрь, Служебникъ, Трєбникъ, Молишвенникъ и Часословъ; а за симъ вскорѣ напали на Грузію Персіане и при опуспощеніи все сіе заведеніе его испребовали. Едва нѣсколько печатныхъ экземпляровъ спасено оныхъ погибели. Самъ царь *Вахтангъ* и знаннѣйшіе духовные, оставя все, съ 1724 года переѣхали въ Москву подъ защиту Россіи.

სურ. 15. ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობა ვანტანგისეული სტამბის წიგნის განადგურებაზე 1723 წელს (Ист. изобр., თავი III, გვ. 61)

VII.

О Грузинскомъ стихотворствѣ и музыкѣ.

Поѣма сія при царѣ *Вахтангъ II*. была въ Тифлисъ напечатана, однакожь вскорѣ изпреблена такъ, что нынѣ весьма рѣдко можно видѣшь печатные оной экземпляры.

სურ. 16. ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობა ვანტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ განადგურებაზე (Ист. изобр., თავი VII, გვ. 86)

7. გურამ შარაძე

ამბობს წიგნის შემდგომ შესაფერის თავში, რომელსაც ჰქვია «Описание зинском стихотворстве и музыке».

როგორც ვხედავთ, ე. ბოლხოვიტინოვი ვახტანგისეულ სტამბაში დაბეჭდილი სასულიერო შინაარსის წიგნებისა და ვეფხისტყაოსნის განადგურების მიზეზს ერთ შემთხვევაში თბილისში ვახტანგის მიერ სტამბის გამართვიდან (1709 წ.), ხოლო მეორე შემთხვევაში, ამავე სტამბაში ვეფხისტყაოსნის დაბეჭდვიდან (1712 წ.) მალე მომხდარ კატასტროფას უკავშირებს, რის გამოც 1724 წელს ვახტანგი თავისი დიდი ამალით რუსეთს გადავიდაო. მაშასადამე, უკვე ზუსტად გარკვეულია ამ ისტორიული კატასტროფის ქრონოლოგიური ჩარჩო, ესაა 1709 // 1712 — 1724 წლები. ყველა ნიშნით აქ იგულისხმება შინაური აშლილობის ხელისშეწყობით გარეშე აგრესორული ძალების მიერ 1723 წელს თბილისზე თავდასხმა, დედაქალაქის აოხრება და ვახტანგისეული სტამბის ნანგრევებად ქცევა, მისი მიწასთან გასწორება და, ბუნებრივია, ვახტანგისეული ნაბეჭდი წიგნების განადგურებაც. აი, რას წერს ამ რეალური ისტორიული ფაქტის შესახებ ქართული სტამბის მეისტორიე ქრ. შარაშიძე (თავს ნებას ვაძლევთ მოვიყვანოთ ვრცელი ამონაწერი):

„1722 წ. გაშლილი პოლიტიკური ამბები სწრაფი ტემპით ვითარდებოდა და აღმოსავლეთ საქართველოსათვის სულ უფრო კატასტროფულ ფორმებში ყალიბდებოდა. ქართლ-კახეთის შინაურმა ქიშპობამ მწვავე შეტაკებებისა და სისხლისმღვრელი ომის სახე მიიღო. კახთ მეფემ განჯის ხანი, ერევნის ჯარი და ლეკები მოიშველია; ვახტანგმა — რაჭველ-იმერელნი. ქართლის მეფის მდგომარეობას ერისთავთა მოღალატეობა ართულებდა. იმ დროს, როდესაც თბილისის ბედი ბეწვზე ეკადა, ვახტანგს ხაფანგს უგებდნენ საკუთარი ძმებიც — იესე და სვიმონი. ასეთ ვითარებაში კახთა მეფემ კონსტანტინე-მაჰმად-ყული-ხანმა დაიპყრო ქართლი, რომელსაც მიესიენ ლეკები, „იავარ-ჰყვენეს და მრავალნი ტყვეჰყვეს“ (ვახუშტი).

ქართლის აყვავებულ დედაქალაქს და მთელი საქართველოს კულტურული ცხოვრების ცენტრს — თბილისს უსაშინელესი ბედი ეწია. როცა თბილისში ლეკები შეიჭრნენ, თბილისის ციხის მცველი ყიზილბაში თათრები თავიანთი სიმაგრიდან გამოვიდნენ და, უპირველეს ყოვლისა, სიონის ტაძარს მიესიენ, დასწვეს იგი და დაამსხვრიეს ღვთისმშობლის ძველი ხატი. ამის შემდეგ მთელი თბილი-

სის მოსახლეობა უსასტიკესი ძალადობისა და სისხლისღვრის რეზად გადაიქცა:

„ჰოი, რაოდენნი ქალწულნი განიხრწნენ და ჭეშმარიტნი დედანი და მოწესენი ბოროტებითა, და სისხლი მართალთა დაითხიხ უსჯულოთაგან (ქს ჩღკგ, ქრ. უია)“, ამბობს ვახუშტი [საქართველოს ცხოვრება, თბ., 1913] (გვ. 130).

ხსენებული ამბები მოხდა 1723 წლის მაისში, როცა თითქმის 4 თვის ცვალებადი წარმატებით წარმოებული ბრძოლის შედეგად თბილისი მტერს დანებდა. მაგრამ ეს მხოლოდ დასაწყისი იყო იმ ენით გამოუთქმელ უბედურებათა და ნამდვილი სისხლის წვიმებისა, რომელიც ოსმალთა მოსვლას და 12 წლით აღმოსავლეთ საქართველოში თარეშს მოჰყვა.

1724 წელს ვახტანგი თავისი ქვეყნის ცეცხლმოდებულ მიწა-წყალს გაეცალა. „მას ქართლში არ ედგომებოდა და არც რუსეთს წასვლის გარდა სხვა გზა გააჩნდა (თურქეთის ბატონობის სფეროში მყოფ იმერეთში მას არავინ დააყენებდა). 1724 წლის 15 ივლისს იგი შვილებით, ძმით, უახლოესი თანამოდგაწეებითა და დიდი ამალით რაჭის გზით რუსეთს წავიდა“ (საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, 1946, გვ. 372).

1723 — 1744 წწ. აღმოსავლეთ საქართველოში თითქმის შეუწყვეტლად მძვინვარებდა დამპყრობელთა აუტანელი ძალადობა. მთელი მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში ვახტანგის სტამბა ნანგრევებში იყო დამარხული (ხაზი ჩვენია.— გ. შ.).

მხოლოდ 1748 წელს, სამკედრო-სასიცოცხლო გმირული ბრძოლების შედეგად, ქართლ-კახეთის ხალხმა კვლავ გადაჭრით იწყო ანარქიისა და დეზორგანიზაციის მდგომარეობიდან გამოსვლა. ერეკლე II და ანტონ I კათალიკოსი შეერთებული ძალით შეუდგნენ მოშლილი ეროვნული და მოქალაქეობრივი ცხოვრების აღდგენას. მთელ რიგ სხვა სასწრაფო ღონისძიებებთან ერთად მათ, უპირველეს ყოვლისა, ვახტანგის სტამბის აღდგენა გადასწყვიტეს. აი, როგორ გადმოგვცემს ამ ამბავს ისტორიკოსი პაპუნა ორბელიანი: „ესეცა შესძინეს-გამოიძიეს დიდის ცდით და გამოიღეს სტამბა, რომელ პირველ მეფეს ვახტანგს მიეღო ვლახეთით და მის მეფობას აქეთ ქართლში აღარსად იყო. ანტონი ბატონიშვილმა, პატრიარქმა კეთილმან... იგულსმოდგინა ფრიად. შემეწე ექმნა მეფე ერეკლე და გამოიღეს სტამბა და აღავსეს

წიგნითა ქართლი (პაპუნა ორბელიანი, გვ. 417 (ქართლის ცხოვრება, II, სპბ, დ. ჩუბინაშვილის გამოცემა, 1854)²¹².

იგივე ავტორი გვამცნობს: „ვახტანგმა თავის სტამბას საგანგებოდ აუგო სახლი, რომელსაც მე-18 ს. 48-50 წწ. რამდენიმე საბუთი იხსენიებს (თ. ყორდანი, ქართლ-კახეთის მონასტრებისა და ეკლესიების ისტორიული საბუთები, ფოთი, 1903, გვ. 98-99, 103). „სტამბის სახლები“ აგებულნი ყოფილა მეფის სასახლის ახლოს, მტკვრის მარჯვენა ნაპირას, ანჩისხატისა და სიონის ტაძრის შუა მდებარე ფართობზე. პლ. იოსელიანის ერთი ცნობით, ეს სახლი 10 ოთახიან შენობას წარმოადგენდა (Пл. Иоселиани, Описание древностей г. Тифлиса, თბ., 1866, გვ. 247). ვახტანგის სტამბის სახლებს თბილისთან ერთად სრული განადგურება ხვდა წილად“²¹³

დავით გურამიშვილმა დაგვიხატა ამ დროს თბილისში დატრიალებული ტრაგედიის შემზარავი სურათი:

„...დანამარცხეს ქართველთ ჯარი
ვახტანგ მეფე გააქცივეს.
თე თ რ ს ა მ ტ კ ვ ა რ ს ა შ ი თ ლ ა დ ლ ე ბ დ ა
რ ა ც მ ა თ ს ი ს ხ ლ ი დ ა ა ქ ც ი ვ ე ს !
...ოსმალო თიფლის შევიდა,
კარები დახვდათ ღია რა,
...ვახტანგ რუსეთსა წაბძანდა,
რაჭაზედ გარდაიარა“²¹⁴.

მაშასადამე, თბილისზე თავდასხმის შედეგად ვახტანგისეული სტამბისა და ამ სტამბაში დაბეჭდილი წიგნების, მათ შორის, ვეფხისტყაოსნის ფიზიკური განადგურების შესახებ ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ მოწოდებული ცნობები ისტორიული ფაქტებითა და წყაროებით დასტურდება. ეს უნდა მომხდარიყო 1723 წელს!

ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობაში შეიძლება მთლად ზუსტი არ იყოს მომხვდურ მტრად მხოლოდ სპარსელების გამოცხადება («...а за сим вскоре напали на Грузию Персиане» შმიდტისეული თარგმანით: «...als plötzlich die Perser in Grusieneinsielen.., გვ. 99), ყიზილბაში თათრები ამ დროს თბილისის ციხეში იყვნენ ჩაყენებულნი, ხოლო თბილისის გარედან ჯერ კონსტანტინე ერეკლეს ძე კახთ ბატონ-

²¹² ქრ. შ ა რ ა შ ი ძ ე, პირველი სტამბა საქართველოში (1709—1722); თბ., 1955, გვ. 75.
²¹³ იქვე, გვ. 94—95.
²¹⁴ დ ა ვ ი თ გ უ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, დავითიანი, თბ., 1955, გვ. 90—92.

ნის (მამადყულობანის) მიერ დაქირავებული ლეკები დაესხნენ და მერე ოსმალთა ჯარი²¹⁵, მაგრამ მთავარი აქ მინცისაა, რომ ამ ბარბაროსული აქტის, გნებავთ, „სამარცხვინო ამბის“ ჩამდენად ე. ბოლხოვიტიჩოვი ანტონ I კათალიკოსს კი არ გულისხმობს (მოვიგონოთ, რომ ანტონი 1720 წელს დაიბადა და ამ დროისთვის სამიოდე წლის ჩვილი თუ იქნებოდა მხოლოდ!), არამედ მოძალადე მტრებს, დამპყრობ აგრესორებს; ამ ცნობაში რუსი სწავლული საქართველოს დედაქალაქში 1723 წელს დატრიალებულ საშინელ ეროვნულ ტრაგედიაზე მიგვანიშნებს, ამ დროს თბილისის დაწვასა და აოხრებასთან ერთად მიწასთან გასწორებული ვახტანგის სტამბისა და ამ სტამბიდან გამოსული ჯერ სასულიერო შინაარსის წიგნების («...он успел напечатать только некоторые пророческия книги, и еще для церквей Евангелие, Апостол, Пластирь, Служебник, Требник, Молитвенник и Часослов») განადგურებაზე მოგვითხრობს: «... при опустошении все сие заведение его истребили. Едва несколько печатных экземпляров спасено от погибели» (Ист. изобр. Грузии..., გვ. 61), ხოლო შემდეგ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის მოსპობის ამბავს გადმოგვცემს: პოემა დაბეჭდვიდან «...скорее истреблена так, что ныне весьма редко можно видеть печатные оной экземпляры», (იქვე, გვ. 86).

ე. ბოლხოვიტიჩოვი აქ გასაოცარი სიზუსტით ჩამოთვლის ვახტანგის სტამბაში დაბეჭდილ ბიბლიური და საეკლესიო შინაარსის წიგნებს: სახარება (1709 წ.), დავითნი (1709, 1711, 1712, 1716 წწ.), სამოციქულო (1709 წ.), კონდაკი (1710 წ.), ლოცვანი (1710, 1717 წწ.), კურთხევანი (1713 წ.), ჟამნი (1710, 1717, 1722 წწ.); რომელთა ცალები განადგურებულა 1723 წლის ისტორიული კატასტროფის დროს²¹⁶. ე. ბოლხოვიტიჩოვის მოწმობით, ასეთივე ბე-

²¹⁵ შდრ. საქართველოს ცხოვრება, ბატონიშვილის ვახუშტის მიერ, მეორე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძის აგან, თბ., 1913, გვ. 130 შმდ; საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, ს. ჯანაშიას რედაქციით, თბ., 1948, გვ. 372. ქრ. შარაშიძე, პირველი სტამბა საქართველოში, თბ., 1955, გვ. 75. იხ. აგრეთვე გ. პაიჭაძე, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის (XVIII ს. I მეოთხედი), თბ., 1960, გვ. 114—120. აქვეა გამოქვეყნებული „ვახტანგ VI-ის ამაღის 1724 წლის ნუსხა“, გვ. 206—233.

²¹⁶ ამ წიგნთა ჩვენამდე მოღწეული ცალების აღწერილობა იხ. ქართული წიგნი, ბიბლიოგრაფია, ტ. I, თბ., 1941, გვ. 9—32; ქრ. შარაშიძე, პირველი სტამბა საქართველოში (1709—1722), თბ., 1955, გვ. 130 შმდ.

დი წვევია ვახტანგის სტამბაში 1712 წელს დაბეჭდილ ვეფხისტყაოსნის
ოსანს²¹⁷.

ე. ბოლხოვიტინოვი აქვე ხაზს უსვამს „ვეფხისტყაოსნისა“ და „თამარიანისადმი“ ქართველთა განსაკუთრებულ სიყვარულს, იმდენად, რომ მიუხედავად დამპყრობელთა მიერ საუკუნეების მანძილზე მოყენებული ბევრი ტანჯვა-ვაებისა, დამონების ცდისა, ქვეყნის მრავალგზის აოხრებისა და ამასთან, სულიერი კულტურის უამრავი ძეგლის მოსპობა-განადგურებისა (მათ შორის უნდა ვიგულისხმოთ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანიც), მათ მაინც ვერ მოახერხეს ქართველთა მეხსიერებიდან ამ ორი უძველესი ქართული პოემის ამოშლა, რომლებმაც ჩვენამდე მთლიანად მოაღწიესო: «Обе у Грузинов сохранены доныне в целости, и чрез столько веков различных угнетений, порабощений, опустошений их отечества, истребивших многие их памятники, не могли изгладиться из их памяти» (გვ. 86).

მაშასადამე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის ნაბეჭდ ცალთა განადგურების მიზეზი, ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობით, ყოფილა მომხვედური მტერი, ბარბაროსი აგრესორები და არა საქართველოს ეკლესიის საჭეთმპყრობელი, ე. ბოლხოვიტინოვის გამოთქმით, «Меценат и Поллион своего века», ანტონ I კათალიკოსი²¹⁸.

ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობის სხვაგვარი გაგება ნაძალადევა და ხელოვნური, იგი „ქართული ინკვიზიციისა“ თუ „აუტოდაფეს“

²¹⁷ ჩვენამდე მოუღწევია ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის 20-მდე ცალს. მათ შესახებ იხ. ე. თაყაიშვილი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები და ოცი ქართული საიდუმლო დამწერლობის ნიმუში, პარიზი, 1933, გვ. 44—45; ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი, აღდგენილი ა. შანიძის მიერ, ტფ., 1937, გვ. 395—403; ქრ. შარაშიძე, პირველი სტამბა საქართველოში, თბ., 1955, გვ. 143 შმდ; ა. აბრამიშვილი, ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის მე-19 ცალი და გრიგოლ ბატონიშვილის მარგინალები, წიგნში: ა. აბრამიშვილი, ლიტერატურული წერილები, თბ., 1968, გვ. 8 შმდ; გ. შარაძე, თ. ბაგრატიონის ერთი გამოუქვეყნებელი რუსთველოლოგიური ნაშრომი, კრებ. „შოთა რუსთველი“, თბ., 1966, გვ. 409—410; მისივე, ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი რუსთველის კაბინეტში, წიგნში: გ. შარაძე, არქეოგრაფიული ძეგლები, თბ., 1973, გვ. 101—103.

²¹⁸ იხ. გ. შარაძე, რამდენიმე საკითხი ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომის გარშემო, ლიტერატურათმცოდნეობის რესპუბლიკური საკოორდინაციო საბჭოს X სამეცნიერო სესია (23—28. XII. 1976), მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1976, გვ. 17—18.

პირველწყაროდ არ გამოდგება. ამასთან უნდა გვახსოვდეს, ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის ფიზიკური განადგურების საკითხი არასგზით არ უნდა გავაიგიოთ ვეფხისტყაოსნის გარშემო ძველ საქართველოში, კერძოდ XV—XVIII საუკუნეებში, მიმდინარე მწვავე იდეოლოგიურ ბრძოლასთან, რომელიც, რა თქმა უნდა, უეჭველად დადასტურებული ფაქტია²¹⁹.

§ 5. ე. ბოლხოვიტინოვი რუსთველური ლექსის შესახებ

ჩვენ აქ არ შევუდგებით ქართული ვერსიფიკაციის კვლევის ისტორიაში ევგ. ბოლხოვიტინოვის როლისა და დამსახურების დახასიათებასა თუ საერთო შეფასებას. ამაზე საკმაო სპეციალური ლიტერატურაა შექმნილი²²⁰. ვიტყვით მხოლოდ, რომ ევგ. ბოლხოვიტინოვის ვერსიფიკაციულ შეხედულებებს ქართული ლექსის ბუნების დასადგენად საკმაო გავლენა მოუხდენია მის შემდეგდროინდელ ავტორებზე, ხოლო ზოგიერთთან უცვლელადაც კი მეორდება მისი ძირითადი დე-

²¹⁹ დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 450 შმდ.; მ. გუგუშვილი, პოლემიკა რუსთველის გარშემო, თბ., 1966.

²²⁰ ე. დოდაშვილი, ქართული ლექსწყობა, „ივერია“, 1890, № 209, № 210, № 270, № 272, ვადაბეჭდილია: ძველი ქართული პოეტიკის ქრესტომათია (XVIII—XIX სს.), გ. მიქაძის რედ., თბ., 1954, გვ. 99—133; А. Х а х а н о в, Очерки, вып. III, М., 1901, გვ. 224; გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგია, თბ., 1941, გვ. 47, 175—176; ა. გაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, თბ., 1953, გვ. 50—54, 292—293; შდრ. მისივე, რჩეული ნაწერები, II, 1965. გ. მიქაძე, ქრესტომათია..., თბ., 1954, გვ. 24—27, 216; მისივე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, თბ., 1974, გვ. 4—9; გ. გაჩეჩილაძე, ქართული ლექსი ინგლისურთან შეპირისპირებით, „მნათობი“, № 10, 1967, გვ. 152. გ. წერეთელი, მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში, თბ., 1973, გვ. 91—92; 108—109; ა. გაწერელია, ქართული ვერსიფიკაცია და რუსთველის ლექსი, „ლიტ. საქართველო“, № 15, 14. IV. 1972; მისივე, ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1974, გვ. 162—169. ა. ხინთიბიძე, ქართული ლექსის ბუნებისათვის, თბ., 1976, გვ. 8. მხედველობაშია მისაღები ს. გორგაძის განცხადება: „...ვევენი მიტროპოლიტი... პირველად შეხებია კლასიკური მეტრიკის თვალსაზრისით ქართულ ლექსს. სამწუხაროდ, იმ ნაშრომს ჩვენ ხელი ვერ მიგვიწვდა“ (ს. გორგაძე, ქართული ლექსი, ტფ., 1930, გვ. 137, შნშ. 4).

ბულებები²²¹, იმდენად, რომ ერთი ასეთი შემთხვევის გამო დაშვილი შენიშნავდა: „...რუსულს სამეცნიერო ლიტერატურაში მოიპოვება ერთი პაწაწა წიგნაკი, რომელსაც ეწოდება სახელად «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ея состоянии» (ამ მიტროპოლიტის ევგენის წიგნაკს ბროსსე ქებით იხსენიებს). ამ წიგნაკის ავტორი თავის დროის დიდად ცნობილი მეცნიერი, მიტროპოლიტი ევგენი, ორიოდ სიტყვით ჩვენს ლექსწყობასაც შეეხება. მართალი უნდა სთქვას კაცმა და დიდს გონების გამჭრიახობას, საგნის ღრმად ცოდნას იჩენს პატივცემული ავტორი. მისმა დაკვირვებამა და იშვიათმა სმენამ, სწორედ გითხრათ, დიდი სარგებლობა მოგვითანა ჩვენ. ნეტარხსენებულ მიტროპოლიტის სიტყვები განმეორებით არს გადაბეჭდილი პატარა წიგნაკში—«Шота Руставели, грузинский народный поэт», რომელიც აგრეთვე რუსულად ტფილისში არის დაბეჭდილი (ვგონებ, ბ-ნ სტალინსკის მიერ, „კავკასის“ ნარედაქტორალისა). ბოდიშს ვიხდი ამ წიგნაკის ავტორის წინაშე, ვინც უნდა იყოს იგი. მაგრამ უნდა კი ვაღიარო, რომ საოცრად მიმაჩნია ამ ვაჟბატონის საქციელი. მას სიტყვასიტყვით გადმოუღია თავის წიგნაკში მიტროპოლიტის წიგნაკი დამყოველის ფერი, რაც კი შეეხებოდა ქართულს ლექსთწყობას, ასე გასინჯეთ, მაგალითებიც კი ისევ ისინი აქვს მოყვანილი და ერთის სიტყვითაც კი არ იხსენიებს იმ შესანიშნავს კაცს, რომელსაც ასეთი დიდი ღვაწლი მიუძღვის ამ საგნის შემუშავებაში“ (დაყოფა და ხაზგასმა ჩვენია—გ. შ.)²²².

ა. გაწერელია ქართული მეცნიერული ვერსიფიკაციის სათავესთან ე. ბოლხოვიტინოვს ხედავს²²³, ან უფრო ზუსტად, მისივე სიტ-

²²¹ მაგალითად, Д. Чубинов, О Грузинской поэме Вепхис-Ткаосани или Барсова кожа, ვაზ. «Закавказский Вестник», 1850, № 41—42; Е. Сталинский, Шота Руставели — грузинский народный поэт, Тифлис, 1885; ამის შესახებ იხ. გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგია, თბ., 1941, გვ. 176; ა. ვაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, თბ., 1953, გვ. 59—61.

²²² ქართული პოეტიკის ქრესტომათია..., გვ. 108—109.

²²³ შდრ. „...ჩვენ ერთგული ვრჩებით ქართული ვერსიფიკაციის იმ გენერალური და თანაც ტრადიციული ხაზისა, რომლის დასაწყისში ე. ბოლხოვიტინოვი დგას და რომლის წიგნი 1802 წელს დაიბეჭდა. ქართულ მეცნიერულ ვერსიფიკაციას 170 წლის ისტორია აქვს“ (ა. ვაწერელია, ქართული ვერსიფიკაცია და რუსთველის ლექსი, „ლიტ. საქართველო“, № 15, 1972).

ყვებით, „...XIX ს-ის ქართული ვერსიფიკაცია, როგორც მეცნიერული დისციპლინა იწყება ე. ბოლხოვიტინოვით“²²⁴. ე. ბოლხოვიტინოვის ნარკვევით, ამბობს მკვლევარი, „დიდხანს ითვლებოდა ავტორიტეტულ წყაროდ მათთვის, ვინც ქართული ვერსიფიკაციის საკითხებით დაინტერესდებოდა. 80-იან წლებამდე არც ერთ სხვა ავტორს არ უთქვამს პრინციპულად ახალი რამ: პირიქით, XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ბოლხოვიტინოვთან შედარებით შემდგომი ავტორები უფრო პრიმიტიულ და მცდარ შეხედულებებს გამოთქვამდნენ“²²⁵, ხოლო ა. ხინთიბიძის შენიშვნით, „ქართულ ლექსის ს ი ლ ა ბ უ რ - ტ რ ა უ რ ო ბ ი ს თ ე ო რ ი ა პ ი რ ვ ე ლ ა დ, მამუკა ბარათაშვილის ტრაქტატის დაწერიდან 70 წლის შემდეგ წამოაყენა ქართულის არმცოდნე პირმა, თუმცა განსწავლულმა სასულიერო მოღვაწემ ევგენი ბოლხოვიტინოვმა. შემდეგ იგი განავითარეს ნ. გულაკმა, კოტე დოდაშვილმა, სერგი გორგაძემ და სხვ.“²²⁶.

ე. ბოლხოვიტინოვის აზრით, «просодия Грузинской Поэзии вся тоническая, на подобие Греческой и Латинской», რადგან ქართული ენა მდიდარია მრავალმარცვლიანი სიტყვებით და მახვილიც მრავალნაირი აქვსო. მასში მეტწილად იხმარება პირიხო-დაქტილური მეტრი (— — — —), თუმცა ძველი ბერძნული პოეზიის ყველა დანარჩენი მეტრიც ენათესავება მას. იგი ქართულ ლექსებში ამჩნევს ც ე ზ უ რ ა ს ა ც. ბერძნულისაგან განსხვავებით, ქართულში არის რ ი თ მ ა (აქ ლექს იგი ბოლოში ეკვრის როგორც ევროპულ ენებში), რომლის ხმარება ქართველებმა სპარსელებისაგან ისწავლესო. ამას გარდა, ე. ბოლხოვიტინოვის შენიშვნით, ქართულ ლექსსა და ძველ რუსულ პოეზიას შორის მეტრების მხრივ მ ს გ ა ვ ს ე ბ ა ა ო.

ე. ბოლხოვიტინოვს განხილული აქვს ქართული ლექსის. მისი სიტყვებით, „ყველაზე გავრცელებული“ 9 სახეობა, აქედან ერთი — სასულიეროა (ი ა მ ბ ი კ ო), დანარჩენი რვა — საერო (შ ა ი რ ი, ჩ ა ხ რ უ ხ ა უ ლ ი, რ უ ლ ი²²⁷, ძ ა გ ნ ა კ ო რ უ ლ ი, წ ყ ო ბ ი

²²⁴ ა. გაწერელია, ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1974, გვ. 163.

²²⁵ ა. გაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, თბ., 1953, გვ. 50.

²²⁶ ა. ხინთიბიძე, ქართული ლექსის ბუნებისათვის, თბ., 1976, გვ. 8.

²²⁷ ა. გაწერელიას შენიშვნით, უნდა იყოს რვეული (ქართ. კლასიკური ლექსი, გვ. 52).

ლი, ფისტიკაური, ლექსი, ტაეპი). ამით გარდა, სული პოეზიისგან ქართულში ნასესხებ „ძალიან ბევრი ახალი გვარის ლექსების“ ერთ ნიმუშად მას მოაქვს „ერთი ექვსტაეპიანი სიმღერა“ „რა ია გამიწყრა...“, რომელიც არის „ბესიკის სტროფა ლექსიდან „სევდის ბაღს შეველ შენაღონები“; ე. ბოლხოვიტინოვი „სიმღერის“ ავტორს არ ასახელებს“²²⁸.

ე. ბოლხოვიტინოვი მის მიერ განხილულ ქართული ლექსის ცხრავე სახეობას ურთავს მეტრულ სქემებს და ნიმუშებს, რომლებიც მოყვანილია ჯერ ქართულად (რუსული ტრანსკრიპციით) და შემდეგ მოსდევს მათი ბწყარედული რუსული თარგმანები. ნიმუშებად დამოწმებულია ანტონ I კათალიკოსი, რუსთველი, ჩახრუხაძე...²²⁹

ე. ბოლხოვიტინოვის „იშვიათი სმენა“ (კ. დოდაშვილი), ან კიდევ, ა. გაწერელიას გამოთქმით, „სუფთა სმენა“²³⁰ რუსთველის შაირსაც მისწვდენია. მისი ცნობით, ძველ ქართულ საერო ლექსებს შორის «Первый род, самый древний и употребительнейший, называется Шаири. Он состоит из четверостиший, имеющих на конце каждого стиха одинакую рифму- Метр его есть следующий:

და საილუსტრაციოდ მოყვანილია „რომელმან შექმნა სამყარო...“ ჯერ ქართულად (რუსულ ტრანსკრიპციით) და მერე ბწყარედული რუსული თარგმანი (გვ. 90—91), შესრულებული „იმ დროისთვის თითქმის ადეკვატურად“²³¹.

ე. ბოლხოვიტინოვის შრომის ვერსიფიკაციული ნაწილი პირველად დაიწუნა თეიმურაზ ბაგრატიონმა და თან ეს ნაკლი მის ქართველ კონსულტანტებს გადააბრალა: „კვალად გეკითხათ ესეცა არხიმანდრიტისა ევგენიოსისა მცირესა აღწერილსა წიგნსა შინა მოხსენებული პოემისათვის ქართულისა გვართა ანუ ზომათათვის ლექსათსა. მე ეგრე ვგონებ, არა ზედ-მიწევნიოთ გა-

²²⁸ იქვე, გვ. 53.

²²⁹ Е. Болховитинов, Историческое изображение Грузии..., VII—О Грузинском стихотворстве и музыке, გვ. 84—96. შდრ. მისი ქართული თარგმანები: ა. გაწერელია, ქართ. კლ. ლექსი, თბ., 1953, გვ. 51—53. გ. მიქაძე, ქართ. პოეტიკის ქრესტ., თბ., 1954, გვ. 24—27.

²³⁰ ა. გაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, თბ., 1953, გვ. 53.

²³¹ ა. გაწერელია, ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1974, გვ. 163.

მოდებულ იყოს, ვინაიდან უფალმან ეგვიპტეში
 ნოზ თვით არა უწყოდა ქართული ენა და ოსტატი-
 ცა მისი, რომელიცა ქართულისა ენისა პომისა თვისებისა იყო მოძ-
 ღვარი, მსწავლელი და მაჩვენებელი, რომელთამე კანონთა მისა,
 მე ვგონებ და იკვნივ ვარ, რომელ არა იყო იგი ზედ-
 მიწევნით მეცნიერ ქართულისა ენისა და
 წერილთა შინა გამოცდილი და ამისთვის ეგვიპტეში
 ვერა ეგრეთ გულის-ხმა ჰყო და აჩვენა წესი, ვითარცა არს გვარი
 ზომისა ქართულთა სტიხთა“, — წერდა თეიმურაზი მ. ბროსეს
 1832 წელს (ლენ. E-53), ან კიდევ, მისივე სიტყვებით: „ვგონებ ეგ-
 ვენიოსმან... არა უწყოდა და არცა სმენოდა ოდესმე ვნა ქართული-
 სა გალობისა, ღიღინისა ანუ სიმღერისა. ეგ გენოზ ამას ში-
 ნა არა არს დამნაშავე, არამედ გზისა მაჩვენ-
 ებელი მისი“ (იქვე)²³².

კ. დოდაშვილმა 1890 წელს მუხლებრივ გაარჩია ე. ბოლხოვი-
 ტინოვის წიგნში განხილული ქართული ლექსის სახეობები და მა-
 თი მეტრული სქემები, კერძოდ. რუსთველური შაირი თავისი მეტ-
 რული სქემით, რის გამოც შენიშნავდა: „აუცილებლად საჭიროა
 მრჩობლედისა და შაირის გარჩევა, რადგანაც ორივეს სულ სხვადა-
 სხვა წყობილება აქვს. ავტორი წიგნაკისა არათუ მარტო ვერ არჩევს
 მრჩობლედს შაირისაგან, არამედ არც კი იცის მრჩობლედი არსე-
 ბობს ჩვენს ლექსწყობაში თუ არა. ამის გამო, გვინიშნავს მრჩობ-
 ლედსა და ლაპარაკობს კი შაირზე.“

აი შაირის მაგალითი და წყობილება:

განგებასა სად წაუხვალ, მივირს, რადმცა ერიდები?
 „მოთმენა ხამს განსაცდელთა“, — ამას ხმოზენ ერი, დები,
 მოდი, ყოლე ნუ გეშინის, ქალთა ნუ გთნავს ე რიდები,
 და ვერ გაეჭვე მოსავალსა, ოდენ მანდაც ვერ იდები!
 (სულხ. ორბელ. ლექსი: 422, „ქ. და დ.“)

შოთასაც, ჩახრუხადესაცა და ბევრს სხვასაც აქვს ამ ხალხუ-
 რის კილოთი დაწერილი ლექსი.

²³² შდრ. გ. იმედაშვილი, თეიმურაზ ბაგრატიონის შრომა ქართული ვერ-
 სიფიციკის საჭიოხებზე, „ლიტ. ძიებანი“, IV, თბ., 1948, გვ. 253; გ. წიერე-
 თელი, მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში, თბ., 1973, გვ. 92; გ. შარაძე,
 თეიმურაზ ბაგრატიონი, II, შემოქმედება, თბ., 1974, გვ. 135—136.

მრჩობლედის წყობილება:

წესად გაგებით დაუსხამთ წორფელთა გზაზედა მავალთა,
ვინც მოქენოხს ცას ქვეშე მას სათხოველსა მრავალთა.

რომელი მიზეზს მოიხვამს, მას ვერ მიხვდები შენაო,
ამად გსურს ესე სოფელი, არ ძალ-გიცს ხილვად ზენაო.
(423, „ქ. და დ.“)

◡◡◡—◡◡◡|—◡◡◡|◡◡◡—◡◡◡|—◡◡◡²³³

რუსთველური შაირის ბოლხოვიტინოვისეულ მეტრულ სქემას არასწორად თვლის ა. გაწერელია: „ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ ჩამოთვლილი საზომები, რასაკვირველია, არ ამოსწურავენ ქართული კლასიკური პოეზიის მეტრებს, არ არის სწორი ბევრი მათგანის გრაფიკული სქემაც (ასე, მაგ., დაბალ შაირში ბოლხოვიტინოვი პირიბ-დაქტილისა და დაქტილის კომბინაციას ხედავს), მაგრამ თვითონ საზომების დაქტილური ბუნება კარგად აქვს შენიშნული, რაც ავტორის სუფთა სმენას მოწმობს“²³⁴.

ე. ბოლხოვიტინოვი არ ასხვავებს რუსთველური ლექსის ორ სახეობას — მაღალსა და დაბალ შაირს. მის მიერ მოყვანილი „რომელმან შექმნა სამყარო...“ მხოლოდ დაბალი შაირის მაგალითია²³⁵.

მიუხედავად აღნიშნული ნაკლოვანი მხარეებისა, ვერ გავიზიარებთ ე. ბოლხოვიტინოვის ვერსიფიკაციული შეხედულებების ასეთ შეფასებას: „ყველაზე საკვირველი კი ის არის, რომ ეს ცნობილი მკვლევარი, როგორც თვითონვე აცხადებს, ყოველივე ამას წერდა ისე, რომ ერთი ქართული სიტყვაც არ იცოდა და საქართველო თავის სიცოცხლეში არ ენახა. არის კი საჭირო კომენტარი ასეთ პირობებში აღმოცენებული აზრებისათვის?“²³⁶ მკვლევარი არსებითად გულისხმობდა ე. ბოლხოვიტინოვის განცხადებას «просодия грузинской поэзии вся тоническая, на подобие греческой и латинской», რის მიხედვითაც, მისი წინამორბედი ქართველი ავტორის მამუკა ბარათაშვილის შეხე-

²³³ ქ. დოდაშვილი, ქართული ლექსწყობა, „ქრესტომათია...“, გვ. 110—211.

²³⁴ ა. გაწერელია, ქართ. კლ. ლექსი, გვ. 53.

²³⁵ შდრ. ა. გაწერელიას სიტყვებს: „1802 წელს ე. ბოლხოვიტინოვი წერდა (არსებითად დაბალი შაირის გამო)...“ („ლიტ. საქართველო“, № 15, 1972).

²³⁶ გ. გაჩეჩილაძე, ქართული ლექსი ინგლისურთან შეპირისპირებით, „მნათობი“, 1967, № 10, გვ. 152.

დულების (სილაბურობის) საწინააღმდეგოდ, ქართული ლექსი სილაბურ-ტონურად ცხადდებოდა. გ. გაჩეჩილაძე, რომელიც ქართული ლექსის სილაბურობას იცავდა, ამის გამო შენიშნავდა: „პირველი ბურუსი ამ საკმაოდ ნათელ საკითხში შემოიტანა, როგორც ჩანს, ცნობილმა რუსმა ისტორიკოსმა ეფიმ (sic) (ეგვენი) ალექსანდრეს ძე (sic) ბოლხოვიტინოვმა (1765 (sic)—1837)»²³⁷. ასევე, ჩვენის აზრით, ერთგვარად მკაცრად არის შეფასებული ე. ბოლხოვიტინოვის ვერსიფიკაციული შეხედულებები გ. წერეთლის ნაშრომში²³⁸.

შეიძლება კაცი დაეთანხმოს ან არ დაეთანხმოს ე. ბოლხოვიტინოვის თვალსაზრისს ქართული ლექსის ბუნებაზე, მაგრამ თავისი დროისათვის ქართული მეცნიერული ვერსიფიკაციის ისტორიაში ამ წიგნის მნიშვნელობის უარყოფა შეუძლებელია.

---

²³⁷ „მნათობი“, 1967, № 10, გვ. 152. აქ დაშვებულია რამდენიმე უზუსტობა: ეფიმ, უნდა იყოს — ეფთვიმე // ექვთიმე; ალექსანდრეს ძე, უნდა იყოს — ალექსის ძე, ხოლო ე. ბოლხოვიტინოვის დაბადების წელია არა 1765, არამედ 1767 წელი.

²³⁸ გ. წერეთელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 92.

დასკვნა

1. რუსთველოლოგიის ისტორია XIX საუკუნეში იწყება ევგენი ბოლხოვიტინოვის წიგნით: «Историческое изображение Грузии в политическом церковном и учебном ея состоянии», რომელიც გამოიცა სანკტ-პეტერბურგში 1802 წელს, საქართველოს რუსეთთან შეერთების პირველ წლისთავზე.

ევგენი (ერისკაცობაში — ექვთიმე) ალექსის ძე ბოლხოვიტინოვი (1767—1837), მიტროპოლიტი კიევისა, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიისა და რამდენიმე სამეცნიერო საზოგადოების წევრი, თავისი დროისათვის ცნობილი მეცნიერი და კულტურის მოღვაწე იყო. მრავალფეროვანია მისი მეცნიერული მემკვიდრეობა, რომელიც მოიცავს ისტორიის, ფილოსოფიის, მუსიკის, არქეოგრაფია-არქეოლოგიის, ბიბლიოგრაფიის, ღვთისმეტყველებისა თუ ეკლესიის ისტორიის საკითხებს.

2. ე. ბოლხოვიტინოვი წარმოშობით ვორონეჟელი სასულიერო პირი იყო. მას მოღვაწეობა მოუხდა პეტერბურგში, ნოვგოროდში, ვოლოგდაში, კალუგაში, ფსკოვსა და კიევში.

ე. ბოლხოვიტინოვის პეტერბურგში მოღვაწეობის პერიოდი (1800—1804) დაემთხვა დიდი ისტორიული მნიშვნელობის მოვლენას — საქართველოს (ქართლ-კახეთის სამეფოს) რუსეთთან შეერთებას (1801 წ.). ახლადშემოერთებული ქვეყნით, მისი წარსულითა და კულტურის ისტორიით, ბუნებრივია, დაინტერესდნენ რუსეთის მეცნიერული წრეები და საერთოდ, რუსი მკითხველი საზოგადოებრიობა, რამაც განსაზღვრა ე. ბოლხოვიტინოვის მეცნიერული ინტერესების შემობრუნება.

3. მართლაც, სულ მალე, საქართველოს რუსეთთან შეერთების პირველსავე წლისთავზე, 1802 წლის ზაფხულში, პეტერბურგში გამოიცა ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი: «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ея состоянии», რომელიც რუს სწავლულს დაუწერია, როგორც ის თავისი წიგნის წინასიტყვაო-

ბასა და კერძო წერილებში აცხადებს, უმთავრესად ქართველი კონსულტანტების—ამ დროს პერტერბურგში მყოფი ქართველი სასულიერო პირის ვარლამ ერისთავისა და აგრეთვე ქართველი ელჩებისა და დეპუტატების (როგორც ჩანს, გ. ავალიშვილი და სხვ.) დახმარებით; რადგან ე. ბოლხოვიტინოვს ქართული ენა არ სცოდნია, ამიტომ ქართულ ენაზე არსებულ მასალებს, ბუნებრივია, იგი დამოუკიდებლად ვერ გაეცნობოდა. რაც შეეხება საქართველოს შესახებ უცხოურ და რუსულ ისტორიულ-ლიტერატურულ თუ საარქივო დოკუმენტურ პირველწყაროებს, მათ ე. ბოლხოვიტინოვი, ეტყობა, თვითონ უყრიდა თავს. გარკვეული ხელშეწყობა ამ საქმეში მისთვის გაუწევია მოსკოველ ისტორიკოსს ნ. ნ. ბანტიშ-კამენსკის (1737—1814,) ხოლო ქართველი ბატონიშვილების—ბაგრატ, იოანე და მიხეილ ბაგრატიონების მონაწილეობა ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის მომზადებაში საბოლოოდ არ დასტურდება.

4. ე. ბოლხოვიტინოვის შრომა მაშინვე ითარგმნა გერმანულ ენაზე ფ. შმიდტის მიერ (რიგა-ლაიფციგი, 1804 წ.), ხოლო შლეცერმა (1803 წ.) და მალტ-ბრენმა (1810 წ.) მას გერმანულ და ფრანგულ ენებზე ვრცელი რეცენზია-ანოტაციები მიუძღვნეს, რამაც საბოლოოდ ხელი შეუწყო საქართველოს ისტორიისა და კულტურის საკითხების ევროპაში გატანისა და პოპულარიზაციის საქმეს, იმდენად, რომ აკად. მ. ბროსეს, მაშინ პარიზში მოღვაწე ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა ორიენტალისტი, ქართველოლოგიური ინტერესები სწორედ ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომის გაცნობამ გაუღვიძა. გარდა შმიდტისეული გერმანული თარგმანისა, არსებულია ე. ბოლხოვიტინოვის შრომის ფრაგმენტული ქართული თარგმანიც, ხოლო ფრანგული და ინგლისური თარგმანების საკითხი უნდა მოიხსნას.

5. ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში სხვა საკითხებთან ერთად რუსულ ენაზე პირველადაა აღძრული რუსთველოლოგიური პრობლემატიკა.

რუსთველოლოგიური ხასიათის ცნობები თუ შენიშვნები ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში გაფანტულია კვლევის მიზანდასახულებისდა მიხედვით (გვ. 15—17, 72, 86—87, 90—91). ისინი შეიძლება რამდენიმე ჯგუფად დავყოთ: 1. ისტორიულ-ლიტერატურული ცნობები ვეფხისტყაოსანსა და მის ავტორზე. 2. ვეფხისტყაოსნის ქანობრივი რაობისა და მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში მისი ადგილის განსაზღვრის ცდა. 3. ვეფხისტყაოსნის რუსულ ენაზე გადათარგმნის პირველი ცდა. 4. როგორ უნდა გავიგოთ ე. ბოლხო-

ვიტინოვის ცნობა ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის განადგურების შესახებ. 5. ე. ბოლხოვიტინოვი რუსთველური ლექსის შესახებ.

ზოგიერთი ფაქტიური ხასიათის შეცდომათა მიუხედავად, ე. ბოლხოვიტინოვი ძირითადად სწორ ისტორიულ-ლიტერატურულ ცნობებს ვეაწვდის ვეფხისტყაოსანსა და მის ავტორზე: ვეფხისტყაოსანი დაწერილია თამარის მეფობის დროს, ასე ვთქვათ, მისი შთავგონებით. რუსთველი თამართან დაახლოებული პირი ყოფილა, თანაც დიდებული (ე. ბოლხოვიტინოვი წერს ბოიარს).

ე. ბოლხოვიტინოვმა ერთ-ერთმა პირველმა სცადა ვეფხისტყაოსნის ჟანრობრივი თავისებურების გარკვევა და მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში მისი კუთვნილი ადგილის განსაზღვრა. ამისთვის მან ვეფხისტყაოსანი რუსთველოლოგიის ისტორიაში პირველად შეუპირისპირა არიოსტოსა და ოსიანის ჰუმანისტურ, საგმირო-სარაინდო პოემებს. ე. ბოლხოვიტინოვის დახასიათებით, ვეფხისტყაოსანი სატრფიალო-სამიჯნურო (романическое) შინაარსის პოემაა, ამასთან, ზოგიერთი მისი ეპიზოდი აშკარად საგმირო-სარაინდო პოემებს ჩამოჰგავსო, ამიტომ, ნათქვამს თუ შევჯამებთ, რუსი სწავლულის აზრით, ვეფხისტყაოსანი საგმირო-სამიჯნურო პოემა ყოფილა, რაც არსებითად რუსთველის ქმნილების ჟანრობრივი რაობის სწორი განსაზღვრა ჩანს.

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში დადასტურებულია ვეფხისტყაოსნის სათაურისა და ერთი სტროფის („რომელმან შექმნა სამყარო...“) პირველი ბწკარედული რუსული თარგმანი. ზომის სათაურს ე. ბოლხოვიტინოვი თარგმნის „Барсова кожа“-დ, რომელსაც დიდხანს იმეორებდნენ რუსულად პოემის სხვა მთარგმნელებიც. უკანასკნელ ხანს მოპოვებულ იქნა პოემის კიდევ ერთი სტროფის („ვის ხატად ღმრთისად გიტყვიან...“) ბოლხოვიტინოვისეული რუსული თარგმანი. ე. ბოლხოვიტინოვს, როგორც ქართული ენის არმცოდნეს, რასაკვირველია, დამოუკიდებლად არ შეეძლო პოემის დასახელებული სტროფების თარგმნა, აქაც მისთვის არსებითი დახმარების გაწევა ისევ ქართველ კონსულტანტებს შეეძლოთ. მაგრამ დაუსაბუთებელი იქნებოდა იმის მტკიცება, თითქოს პოემის რუსულ ენაზე გადათარგმნის პირველი ცდა პირწმინდად მხოლოდ ქართველი კონსულტანტების ნახელავიყო. ვეფხისტყაოსნის აღნიშნული სტროფების პირველი რუსული ბწკარედული თარგმანის რედაქცია და რუსულ ენაზე საბოლოოდ გაჩაღება თვითონ ე. ბოლხოვიტინოვს უნდა ეკუთვნოდეს.

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში დაცულია ცნობა მე-18 საუკუნეში ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის განადგურების შესახებ, რომელსაც სამეცნიერო ლიტერატურაში იყენებენ პლ. იოსელიანის მიერ ამავე საკითხზე მოწოდებული შედარებით უფრო გვიანდელი ცნობის გასამაგრებლად. ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომის ყოველმხრივი ანალიზი ცხადყოფს, რომ იგი ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის ცალების მოსპობის მიზეზად უნდა გულისხმობდეს არა ანტონ I კათალიკოსს, არამედ რეალურ ისტორიულ კატასტროფას — 1723 წელს მომხდური მტრის თბილისზე თავდასხმას და ამ დროს ვახტანგისეული სტამბის წიგნების განადგურებას.

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნში აღძრულია ქართული ვერსიფიკაციის საკითხები. ქართული ლექსის სილაბურ-ტონურობის თეორია პირველად ე. ბოლხოვიტინოვმა წამოაყენა. ე. ბოლხოვიტინოვის ვერსიფიკაციულ შეხედულებებს საკმაო გავლენა მოუხდენია მის შემდეგდროინდელ ავტორებზე, რომლებიც ქართული ლექსის ბუნებას იკვლევდნენ. ე. ბოლხოვიტინოვი იხილავს ქართული ლექსის, მისივე სიტყვებით, „ყველაზე გავრცელებულ“ ცხრა სახეობას, მათ შორის, რუსთველურ შაირს. მისი ცნობით, ძველ ქართულ საერო ლექსებს შორის შაირი ყველაზე უძველესია. მას მოცემული აქვს შაირის მეტრული სქემა და საილუსტრაციოდ მოყვანილია „რომელმან შექმნა სამყარო...“ ჯერ ქართულად (რუსული ტრანსკრიფციით), მერე მისი ბწკარედული რუსული თარგმანი. რუსთველურ შაირის ბოლხოვიტინოვისეული მეტრული სქემა არაზუსტია, ამასთან, იგი არ ასხვავებს რუსთველური ლექსის ორ სახეობას — მაღალსა და დაბალ შაირს. მიუხედავად ამისა, ქართული მეცნიერული ვერსიფიკაციის ისტორიაში ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის მნიშვნელობის უარყოფა შეუძლებელია.

ЕВГЕНИЙ БОЛХОВИТИНОВ — ПЕРВЫЙ РУССКИЙ РУСТВЕЛОЛОГ

Резюме

1. История руствелологии в России начинается книгой Евгения Болховитинова «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ее состоянии», изданной в Санкт-Петербурге в 1802 году, — в первую же годовщину присоединения Грузии к России.

Евгений (в миру — Евфимий) Алексеевич Болховитинов (1767—1837), митрополит Киевский, член Российской Академии наук и ряда научных обществ, был известным ученым и деятелем культуры своего времени.

Многообразно его научное наследие, охватывающее вопросы истории, философии, археографии, археологии, библиографии, богословия и истории церкви.

2. Деятельность Е. Болховитинова протекала в Воронеже, Петербурге, Новгороде, Вологде, Калуге, Пскове и Киеве.

Петербургский период его деятельности (1800—1804) совпал с событием большого исторического значения — присоединением Грузии (Картл-Кахетинского царства) к России (1801 г.). Это предопределило заинтересованность русского ученого вопросами грузинской культуры.

3. И действительно, летом 1802 года в Петербурге была издана книга Е. Болховитинова «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ее состоянии», которую русский ученый написал, по собственному же его признанию в предисловии книги и частных письмах, преимущественно с помощью грузинских консультантов, — находящегося в это время в Петербурге грузинского архиепископа Варлама Эристави, а также грузинских посланников и депутатов (как видно, Г. Авалишвили и др.). Не владея грузинским языком, автор книги, естественно не мог непосредственно ознакомиться с имеющимися на грузинском языке материалами. Что же касается иностранных и русских

историко-литературных и архивных источников, то Е. Болховитинов, по-видимому, собирал сам. Определенное содействие в этом деле ему оказал московский историк Н. Н. Бантыш-Каменский (1737—1814); участие же грузинских царевичей — Баграта, Иоанна и Михаила Багратиони в подготовке книги русского ученого, отмечавшееся многими исследователями, не подтверждается.

4. Книга Е. Болховитинова сразу же по выходе в свет была переведена на немецкий язык Ф. Шмидтом (Рига—Лейпциг, 1804 г.), а Шлецер (1803 г.) и Мальт-Брён (1810 г.) посвятили ей обширные рецензии-аннотации на немецком и французском языках, что, разумеется, способствовало делу популяризации грузинской истории и культуры в Европе. Именно эта книга заинтересовала акад. М. Броссе, тогда еще молодого ориенталиста, жившего в Париже, вопросами картвелологии. Помимо немецкого, существовал и грузинский (правда, фрагментарный) перевод, выполненный анонимным автором. Что же касается французского и английского переводов книги Е. Болховитинова, то они, вопреки мнению некоторых исследователей, осуществлены не были.

5. В книге Е. Болховитинова, наряду с различными вопросами грузинской истории и культуры, впервые в русской научной литературе затрагивается руствелологическая проблематика.

Фрагментарные сведения и замечания руствелологического характера, встречающиеся в этой книге (сс. 15, 17, 72, 86—87, 90—91), можно разделить на следующие группы: 1. Историко-литературные сведения о «Вепхисткаосани» и его авторе. 2. Определение жанровой специфики «Вепхисткаосани» и его места в истории мировой литературы. 3. Опыт первого перевода фрагментов «Вепхисткаосани» на русский язык. 4. Сведение Е. Болховитинова об уничтожении Вахтанговского издания «Вепхисткаосани» 1712 года в XVIII веке. 5. Е. Болховитинов о стихе Руставели.

Несмотря на некоторые фактические неточности, Е. Болховитинов приводит в основном правильные историко-литературные сведения о Вепхисткаосани и его авторе: поэма написана в период царствования Тамар и, так сказать, вдохновлена ею; Руставели, представитель грузинской феодальной аристократии, был одним из приближенных царицы.

Е. Болховитинов явился первым руствелологом, сопоставившим «Вепхисткаосани» с героико-рыцарскими поэмами Ариосто и Оссиана. Автор характеризует «Вепхисткаосани» как романтическую по своему содержанию поэму и подчеркивает явное сходство некоторых ее эпизодов с героико-

рыцарскими поэмами. В целом, судя по высказываниям русского ученого, «Вепхисткаосани» является героико-романтической поэмой, что по существу следует считать правильным определением жанровой специфики творения Руставели.

В книге Е. Болховитинова приведен первый русский подстрочный перевод одной строфы («Кто сотворил твердь силою...») и названия поэмы Руставели «Вепхисткаосани», которое автор неточно переводит как «Барсова кожа» (такой перевод названия долгое время повторяли и другие русские переводчики поэмы). В последнее время обнаружен перевод еще одной строфы «Вепхисткаосани» («Ты в ком образ божий...»), принадлежащий Е. Болховитинову. Разумеется, автор, не владеющий грузинским языком, не мог самостоятельно перевести названные строфы поэмы; здесь существенную помощь опять-таки ему должны были оказать грузинские консультанты. Однако, нет никаких оснований утверждать, что первая попытка русского перевода осуществлена только грузинскими консультантами.

В книге сообщается об уничтожении в XVIII веке значительной части тиража Вахтанговского издания «Вепхисткаосани». Всесторонний анализ показал, что причиной уничтожения экземпляров Вахтанговского издания поэмы Руставели автор считал не каталикоса Антона I, а взятие и разорение города Тбилиси иноземными завоевателями в 1723 году.

В книге Е. Болховитинова затронут вопрос о грузинской версификации. Автор впервые выдвинул силлабо-тоническую теорию грузинского стиха. Эта теория, как известно, оказала существенное влияние на последующих авторов. Е. Болховитинов рассматривает девять, по его словам, «наиболее распространенных» видов грузинского стиха, и среди них — руставелевский «шаири», который он считает древнейшим размером грузинского светского стиха. Автор приводит метрическую схему шаири. Хотя эта схема не совсем точна, да к тому же и не проводит различия между двумя видами руставелевского шаири, все таки было бы несправедливо отрицать значение книги Е. Болховитинова в истории научного изучения грузинского стиха.

პირთა საძიებელი

ბ

- აბაშიძე ა. 71
 აბაშიძე ი. 62
 აბრამიშვილი ა. 102
 აბულაძე ილ. 73, 88
 ავალიშვილი გ., Авалишвили Г. 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 41, 90, 111, 114
 ავალიშვილი ზ. 70
 ავალიშვილი ივანე (იაია) 31, 32
 ავეუსტ კეისარი 94
 აზადოვსკი მ., Азадовский М. 60
 ალექსანდრე I, Александр I 17, 19, 31—37
 ალექსანდრე II 36
 Александр Великий 67
 ალექსანდრე ნეველი 12, 14
 ამბროსი არქიეპისკოპოსი 12, 36
 ანდრია პირველწოდებული 14
 ანდრონიკაშვილი ზაზა 33
 ანდრონიკაშვილი ზაქარია 32
 ანდრონიკაშვილი ქეთევან 26
 ანდლულაძე ლ. 6, 8, 14, 18, 19, 27, 29, 44, 48
 ანტონ I, Антоний I 6, 64, 65, 79, 80, 81—95, 99, 102, 106, 113, 116
 არისტო, Ариосто 60, 66, 68, 70, 115
 არისტოტელე 93
 ალა-მაჰმად ხანი 90
- ბ**
 Бабаян А. М. 48
 ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) ბაგრატ, Баграт (Бограт) 22—24, 26—28, 30, 32—34, 111, 115
 ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) გაიანე 31
 ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) დავით 27
 ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) ვახტანგ 27
 ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) თეიმურაზ 6—8, 25, 26, 42, 72, 106, 107
 ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) იოანე 22, 23, 24—28, 30—33, 111, 115
 ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) მირიან 26, 27, 33
 ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) მიხეილ 22—24, 26—28, 30, 33, 111, 115
 ბალმონტი კ. 71
 ბალობანოვა ე., Балобанова Е. В. 69
 ბანტიშ-კამენსკი ნ. ნ., Бантыш-Каменский Н. Н. 10, 12, 18, 21, 36, 37, 39, 41, 57, 111, 115
 ბარათაშვილი მამუკა 105, 108
 ბარაშიძე ალ. 6, 8, 13, 26, 66—68, 70, 76—79, 84, 89—91, 103
 ბარაშიძე რ. 86
 ბარბიე ანტუან-ალექსანდრ, Barbier 51, 55
 ბარსკი ვ. გ., Барский В. Г. 39, 40
 ბარსუკოვი ნ. 40
 ბარტიდისკი ი. 6, 71
 ბარტენევი პ., Бартенев П. 10, 18
 ბაუმესტერი 93
 ბაურა მ. 70
 ბაქრაძე დ. 87
 ბებუთოვი აბესალომ 31, 32
 ბერძე შ. 70
 ბერკოვი პ., Берков П. 6, 29, 46, 51, 55, 66, 67, 69, 70
 ბერძენოვი ნ. 87
 ბესიკი 57
 Боало 59
 ბოლხოვიტინოვი ალექსი 11
 ბოლხოვიტინოვი ევგენი, Болховитинов Е. А., Eugenius 5 შპდ.
 ბოციანოვსკი ვ. 10, 23, 24
 ბროკჰაუზი, Брокгауз, Brockhaus 23, 40, 51, 69
 ბროსე მ. 5—8, 25, 48, 90, 104, 111, 115
 Бычков А. 15

ბ

გაბაშვილი ტიმოთე 78, 81, 85
გაჩეჩილაძე გ. 8, 11, 103, 108
გაწერელია ა. 8, 24, 26, 31, 43, 44, 58,
66, 68, 74, 103—105, 108
Гердер 69
Гете 69
გიორგი XI 77
გიორგი XII (XIII) 26, 31, 35, 83—85,
88
გიორგი-ლაშა 63
გიორგი სარდალი 32
Глазунов И. 69
Годунов 86
Горацио 59
გორგაძე ს. 103, 105
გორგიძე შ., Горгидзе М. 19, 29, 30,
45
გოროდჩანიძე 15
გროტი ი., Грот Я. 22, 23
გუგუშვილი მ. 8, 83, 87, 92, 103
გულაკი ნ. 105
კურამიშვილი დ. 100

დ

დავით სოსლანი 63, 66
დავით ულუ 63
დერჯავინი გ. 42
დოდაშვილი გ. 8, 103, 104, 105—108
დოდაშვილი რ. 8, 13
დოდაშვილი ს. 6
დომენტი III კათალიკოსი 91, 93
დონაძე კ. 80
დოლონაძე რ. 8, 42
დუბროვსკი პ. 68, 72

ე

ეკლახოვი ი. 71, 72
ენაქოლოფაშვილი (ენაქოლოფოვი) ივ. 8,
24, 25, 48
ენდრონიკოვი ზაზა (ზაალის ძე) 32
ერეკლე II, царь Ираклий 35, 94, 96,
99
ერისთავი ვარლამ, Варлам Эристави
18, 19, 21, 23, 25, 28—30, 33, 36, 65,
71, 94, 95, 111

ერისთავიშვილი (ერისთავი) გიორგი
ძე 32
ეფრონი, Эфрон 32, 40, 51, 69

ვ

ვახტანგ VI (V), Вахтанг VI (V), Wa-
chtang 6, 74, 75, 77, 80—96, 98, 99,
101
ვახვახიშვილი დიმიტრი 32
ვახუშტი 6, 99, 101
ვანნაძე გლაზა 31
ვეიდენბაუმი ე. 18
Венгеров С. А. 10
Вольтер 59
ვოლფი 93
ვოსტოკოვი ა. 14

ზ

ზავადსკი 17
ზანდუკელი დავით 31
ზასსი, Zacc, Zass 5, 51, 55
ზახაროვი ი. 69

თ

თამარ მეფე, царица Тамара 63—65,
112, 115
თაყაიშვილი ე. 102
თმოგველი სარგის, Тмогвели С. 64
თუმანიშვილი გიორგი 31, 32, 34
თუმანიშვილი ეგნატი 31

ი

იმედაშვილი გ. 5, 8, 25, 43, 44, 48, 62,
66, 68, 72, 81, 82, 103, 107
იორდანიშვილი ს., Иорданишвили С. 6,
75
იოსელიანი პლ., Иоселиани П. 6, 26,
31, 32, 34—36, 77—81, 84—88, 90,
100, 113
იუჟაკოვი ე. ნ., Южаков Е. Н. 10, 23

კ

კალანდაძე აღ. 89
კალიდოვიჩი კ. 14

კარაშხინი ნ. პ. 63, 69

კარტი ე. 70

Кауфман И. М. 13

კეკელიძე კ. 8, 26, 34, 58, 82, 87—90,
94

კეკელიძე ლ. 76

კეპანტირაძე ფ. 55

კვინტოს კურციოსი 93

Клопшток 69

Корнель 59

კობიძე დ. 73

კონსტანტინე ერეკლეს ძე 98, 100

კოსტროვი ე., Костров Е. 69

ლ

Лазарев В. Н. 13

ლანგენი ი., Ланген Я. 5, 46, 48, 51

ლანგი დ. 70

ლეკიშვილი ს., Лекишвили С. 8, 9, 11,
21, 40, 41, 57, 59, 64, 68, 74, 75, 77

მ

მალტ-ბრენი, Мальт-Брэн, Malte-Brun
М. 5, 7, 111, 115

მაკედონეცი ვ. ე., Македонец В. И. 14,
17—21, 23, 24, 35—37, 56

მაკფერსონი ჯეიმს, Макферсон Джеймс
69

მამულაშვილი მ. 73

მარი ნ. 6, 67, 71

მალალაშვილი ივანე (იოანე მალალოვი)
31, 32

მაჭავარიანი თ. 8, 18, 21, 24, 29, 43,
58

მაზათაძე ნ. 8, 26, 27, 29, 35

მეგრელიძე ი., Мегрелидзе И. 8, 9, 90,
91

მენაბდე ლ. 6—8, 48, 51, 68, 70

მეტრეველი ელ. 34, 35, 90

მეფარიშვილი ლ. 26, 32, 33, 35

მეცენატი, Меченат 94, 95

მიქაძე გ. 8, 11, 24, 26, 34, 42, 43, 51,
103

მორფილი უ. 70

მურავიოვი ა. 5

ნ

ნათაძე ნ. 62, 66

Наполеон 69

ნოვიკოვი ნ. 11, 12

ო

ონიანი შ. 8, 89

ონიკაშვილი ნიკოლოზ (ნიკოლოზ ონი-
კოვი) 26, 31—34

ორბელიანი პაპუნა 99, 100

ორბელიანი სულხან-საბა, Сулхан-Саба
64, 107

ორლოვი ი. 5

ოსიანი, Оссиан 60, 66—70, 115

ოქროშქედლიშვილი გიორგი 31

პ

პავსი გერასიმე 36

პავლე I 17, 26, 30, 32, 35, 36

პაიჭაძე გ. 101

პლატონი 36

Погодин М. 15

პოლიონი, Поллион 94, 95

პუშკინი ა., Пушкин А. С. 59, 60

ჟ

ჯარი დე მანსი ა. 5

ჯორდანია თ. 91, 92, 100

რ

რასტორგუევა ანა 12

Расин 59

რატისხილი გაბრიელ 26, 31, 32, 33, 34,
36, 37

რდულტოვსკი კ. 5, 6, 66, 68, 70, 72

რუხანი ვ. გ., Рубан В. Г. 40

Руссо 59

რუსთაველი შ., Руставели Ш. 6 შმდ.

რუსუდანი 63

რუმინცოვი ნ. პ. 14

Руффин 38, 89

რუხაძე ტრ. 8, 34, 40, 51, 71, 80

ს

სამებელი იოსებ 92
 სევასტიელი მხითარ 93
 სევერნი ნ., Северный Н. 15, 19, 22—
 26, 45, 56, 57
 სენ-მარტენი 7
 Снегирев 42
 Срезневский И. И. 14, 15
 სტალინსკი ე. 71, 104
 სტივენსონი რ. 70
 სტროევი პ. 14
 სუმბათაშვილი ლუარსაბ 32
 Суханов А. 39

უ

უორდრობი თ. 70

ფ

ფალავანდიშვილი ელ. 29, 31, 32—34
 ფალავანდიშვილი ზ. 90
 ფანჩულიძე დ. 48
 ფარულავა გ. 8, 64
 ფენელონი 12
 ფორაქიშვილი ნ., Пиракишвили Н. 8,
 24, 36, 44

ქ

ქობულიშვილი ივანე (იოანე ქობულოვი)
 32, 33
 ქობულიშვილი ოთარ 31, 32
 ქუთათელაძე ალ. 73

ყ

ყუბანეიშვილი ს. 8, 76, 82—84, 87

შ

შადური ვ., Шадури В. 6, 8, 18, 19, 32,
 34, 44, 60, 63, 66, 72, 73
 შანიძე ა. 8, 65, 67, 76—78, 89, 93—95,
 102
 შარაძე გ. 25—27, 72, 102, 107
 შარაშიძე ქრ. 8, 24, 98, 100—102
 შარდენი 57
 შარტი რ. 71
 შიშკოვი ა. ა., Шишков А. А. 60, 63

შლეცერი, Шлецер 5, 7, 45, 115
 შმიდტი ფრიდრიხ, Шмидт Ф., Schmidt
 Fr. 30, 31, 41, 44, 45, 46, 89, 96, 111,
 115
 შმურლო ე., Шмурло Е. 8—12, 15, 17,
 19, 23—29, 39, 40, 45, 46, 56—60, 68
 Шнор 19

ჩ

ჩახრუხაძე, Чахрухадзе 64, 65, 106, 107
 ჩოლაყოვი (ჩოლოყაშვილი) იოსებ 32
 ჩუბინაშვილი დ., Чубинов Д. 6—8, 71,
 90, 100, 104

ც

ცაგარელი ალ., Цагарели А. 35, 70, 71
 ცაიშვილი ს., Цайшвили С. 8, 62, 66,
 70, 73
 ციციშვილი მარიამ 26
 ციციანოვი გიორგი 32
 ციციანოვი პ. 27

წ

წერეთელი გ. 8, 25, 56, 59, 104, 107,
 109
 წინამძღვრიშვილი პავლე 31, 32

ჭ

ჭაკვაძე გარსევან, Чавчавадзе Г. 27,
 29, 30, 32—36
 ჭიქინაძე (მთაწმიდელი) ზაქარია 87, 92,
 101

ხ

ხანთაძე შ. 8
 ხახანაშვილი ალ., Хаханов А. 8, 81,
 103
 ხინთიბიძე ა. 8, 104, 105
 ხონელი მოსე, М. Хонели 64
 ხოძკო ა. 68

ჯ

ჯავახიშვილი ივ. 87, 88
 ჯანაშია ს. 101

ჰ

ჰუპერტი პ. 70

ИСТОРИЧЕСКОЕ ИЗОБРАЖЕНІЕ

Г Р У З І И

въ политическомъ, церковномъ и учебномъ
ея состояніи.

Сочинено въ Александрo-Невской
Академіи.

Въ САНКТПЕТЕРБУРГЪ
съ дозволенія Указнаго, печашано въ
шипографіи Шнора, 1802 года.

ЧИТАТЕЛЯМЪ.

Желаніе участвовать въ безопасности и благополучіи Россійскихъ подданныхъ давно уже привлекаетъ окрестные народы въ покровительство Всероссійскому престолу, и Россія со времени сверженія съ себя ига Татарской власти съ немногимъ чрезъ три ста лѣтъ узрѣла въ предѣлахъ своихъ владѣній болѣе племень и языковъ, нежели сколько оныхъ древній Римъ покорилъ въ тысячу лѣтъ своей силы и славы. Истекшее наипаче столѣтіе славно для Россіи распространеніемъ ея предѣловъ и обладанія. Наконецъ въ наши дни и Грузія, еще за 215 лѣтъ предъ симъ предавшаяся въ покровительство Россійскихъ монарховъ, вступила въ совершенное и непосредственное подданство Всероссійскому престолу. По сему теперъ столькожъ любопытно и нужно для насъ имѣть обсто-

ЯТЕЛЬНОЕ ПОНЯТИЕ О СЕЙ СООТЕЧЕСТВЕННОЙ
УЖЕ НАМЪ НАЦІИ, СКОЛЬКО И О ДРУГИХЪ, ДАВНО
БЛАГОДЕНСТВУЮЩИХЪ СЪ НАМИ ПОДЪ ОБЩИМЪ
МУДРЫМЪ ПРАВЛЕНІЕМЪ НАШИХЪ МОНАРХОВЪ.
Всѣ извѣстія о Грузіи до сего изданныя
БОЛЬШЕЮ ЧАСТІЮ ПИСАНЫ ФРАНЦУЗСКИМИ ПУ-
ТЕШЕСТВЕННИКАМИ, ЧАСТО ОПИСЫВАЮЩИМИ
ЗЕМЛИ БЕЗЪ ПОЗНАНІЯ ОНЫХЪ. Основатель-
НЪЕ ДРУГИХЪ ВООБЩЕ ДОНЫНѢ ПОЧИТАЛСЯ
ИЗВѢСТІЯ О НЕЙ ШАРДЕНОВЫ, ТАВЕРНИЕ-
РОВЫ, ТУРНЕФОРТОВЫ И ЛА-МОТРЕ-
ЕВЫ. Но и въ ихъ описаніяхъ очень часто
Грузія представляется такою, какою она
ДАВНО УЖЕ ПЕРЕСТАЛА БЫТЬ; А ВЪ ИНЫХЪ
ТАКОЮ, КАКОЮ ОНА НИКОГДА НЕБЫВАЛА.
САМЫЯ ЛАНДКАРТЫ Грузіи до нынѣ издан-
НЫЯ, (ВЫКЛЮЧАЯ РАЗВѢ ОТЧАСТИ ШРЕМБЛЕ-
ВУ, ИЗДАННУЮ ВЪ ВѢНѢ 1800 ГОДА *im allge-
meiner grofser Atlas*) ДОКАЗЫВАЮТЪ, ЧТО ЕВ-
РОПЕЙЦЫ ОЧЕНЬ ХУДО ПОНИМАЛИ ДАЖЕ МЪ-
СТОПОЛОЖЕНІЕ, ОБЛАСТИ И ГРАНИЦЫ СЕЙ ЗЕМЛИ.
И ТАКЪ ЧУЖЕСТРАННЫЯ ИЗВѢСТІЯ О Грузіи

НЕ МОГУТЪ БЫТЬ ДЛѢ НАСЪ РУКОВОДСТВОМЪ
КЪ ПОЗНАНІЮ ЕЯ. НАДОВНО ОЖИДАТЬ, ЧТОБЫ
ПОСЕЛЯЮЩЕСЯ ТАМЪ НЫНЬ СООТЕЧЕСТВЕН-
НИКИ НАШИ ДАЛИ НЕ ТОЛЬКО НАМЪ, НО И
ПРОЧИМЪ ЕВРОПЕЙЦАМЪ ОСНОВАТЕЛЬНОЕ И
ДОСТОВѢРНѢЙШЕЕ О НЕЙ ПОНЯТІЕ. А МЕЖДУ
ТѢМЪ ВЪ ОЖИДАНІИ ОНЫХЪ НЕНЕПРІЯТНО, КА-
ЖЕТСЯ, БУДЕТЬ ЛЮБОПЫТСТВУЮЩИМЪ РОССІА-
НАМЪ ИЗДАВАЕМОЕ ТЕПЕРЬ ИСТОРИЧЕСКОЕ
ИЗОБРАЖЕНІЕ ГРУЗІИ ВЪ ПОЛИТИЧЕ-
СКОМЪ, ЦЕРКОВНОМЪ И УЧЕБНОМЪ ЕЯ
СОСТОЯНІИ. ОНО ПОЧЕРПНУТО НЕ ИЗЪ ИНО-
СТРАННЫХЪ ЕВРОПЕЙСКИХЪ ПУТЕШЕСТВОВАТЕ-
ЛЕЙ, НО ИЗЪ ОРИГИНАЛЬНЫХЪ ИСТОЧНИКОВЪ,
БОЛЬШЕЮ ЧАСТІЮ СООБЩЕННЫХЪ ОТЪ ПРЕБЫ-
ВАЮЩИХЪ НЫНЬ ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГЪ ГРУЗИН-
СКИХЪ ПОСЛАНИКОВЪ И ДЕПУТАТОВЪ.

СОДЕРЖАНІЕ ГЛАВЪ.

	Стран.
Глава 1. О древностяхъ Грузинскаго народа и знашнѣйшихъ въ немъ произшешствіяхъ - - - -	1.
Глава 2. О просвѣщеніи Грузіи Христіанскою вѣрою и о соспоянніи Церкви Грузинской - - - -	46.
Глава 3. О Богослуженіи и церковныхъ книгахъ Грузинскихъ и о ихъ церковной шипографіи - - - -	60.
Глава 4. О языкѣ и писменахъ Грузинскихъ	65.
Глава 5. О учебномъ соспоянніи Грузіи, ея школахъ и классическихъ книгахъ	71.
Глава 6. О Грузинскихъ лѣшописяхъ и другихъ, въ народѣ обращающихся, книгахъ - - - -	79.
Глава 7. О Грузинскомъ спихопворепіи и музыкѣ - - - -	83.
Записка объ упомянутыхъ въ сей книгѣ Ордынскихъ народахъ, окружающихъ Грузію - - - -	97.
Родословныя Грузинскихъ царей	101.

О древностяхъ Грузинскаго народа и знашнѣйшихъ въ немъ произшесствіяхъ.

Грузинская земля въ самой глубокой древности была знаменита многими въ Европу выпущенными изъ себя селеніями. Она воспѣта еще древними Греческими стихотворцами въ славныхъ басняхъ о *Прометѣѣ*, прикованномъ, по выраженію *Виргиліеву*, къ угрюмому и недоступному Кавказу; а еще болѣе прославлена у Грековъ походомъ къ ней *Аргонавтовъ* и повѣстьми о *золотомъ рунѣ*, о *Язонѣ*, о знаменитыхъ спутникахъ его, о чародѣйствующей *Медѣ* и неусыпаемомъ *Драконѣ*. Древніе раздѣляли ее на *Албанію* и *Колхиду*. *Страбонъ* говоритъ, что въ древней *Албаніи* было двадцать шесть языковъ, и столько же царей. Выходцы отъ нихъ населили и Греческую *Албанію*: а *Колхидцы*, по мнѣнію *Геродота* и *Діодора Сицилійскаго* были сами выходцы изъ древняго Египта. Обѣ сіи земли мало помалу еще задолго до Рождества Христова заняты однимъ многочисленнымъ народомъ,

поселившимся въ промежуткѣ ихъ, и именуемымъ у древнихъ Географовъ *Ивирами, Иверами, и Иберами*, по мнѣнію Плинія и Спрабона, опъ рѣки *Ивера*, пропекающей изъ Кавказскихъ горъ въ рѣку *Куръ*. Изъ сего по народа одна знапная колонія, прошедши сквозъ Европу, поселилась въ Испаніи прежде нежели еще пришли туда Римляне, какъ свидѣтельствуетъ Варронъ у Плинія; и по сему по самая Испанія древле именовалась *Иверією*. Новѣйшіе Греки, да и сами Грузины въ лѣтописяхъ своихъ до нынѣ всѣ свои земли вообще называютъ также *Иверією*, и раздѣляютъ на *верхнюю* и *нижнюю*. Подъ именемъ первой разумѣютъ собственно такъ называемую *Грузію*, или нынѣшнюю *Карталинію* и *Кахетію* съ частію обласпи *Саатабаго*; а подъ именемъ второй, западная оной земли до Чернаго моря, ш. е. *Имеретію*, *Мингрелію*, *Гурію* и остальную часть *Саатабаго* или *Ахалциха*. Европейскіе географы называютъ всю сію спрану вообще *Георгією*, Россіане *Грузією*, Турки и Персіане *Гюрджистаномъ*; а сами Грузины именуютъ себя по провинціямъ *Картвелями, Кахетами* и проч. по именамъ Князей, въ сихъ обласпяхъ царствовавшихъ.

О причинахъ сихъ наименованія мнѣнія несогласны. Нѣкоторые, да и многіе изъ самихъ Грузиновъ, думаютъ, что *Георгіанами* они названы отъ того, что у нихъ болѣе другихъ святыхъ почиается память св. *Георгія Побѣдоносца*. Въ самомъ дѣлѣ изображеніе сего Святаго составляетъ древній государственный гербъ ихъ, и пишется до нынѣ на военныхъ знаменахъ. И такъ сіе мнѣніе можнобы было принять безпрекословно, естлибы опчасти не наводило сомнѣнія то, что Помпоній-Мела и Плиній упоминаютъ о нѣкоторыхъ въ сихъ странахъ обитавшихъ уже народахъ *Георгахъ*, прежде нежели еще Грузины обратились въ Христианство, да и прежде еще вѣка св. *Георгія*. Съ другой стороны сами Грузины никогда не называютъ себя *Георгіанами*. По сему изъ нихъ же иные думаютъ, что *Георгіею* земля ихъ названа отъ земледѣльческаго промысла населявшихъ издревле сію землю народовъ. Ибо *Георгія* на Греческомъ значить *земледѣліе*. Что касается до Турецкаго названія *Гюрджистанъ*, то оно именно значить *Георгіеву* землю; а Россійское *Грузія* конечно испорчено изъ Турецкаго *Гюрджи*, что значить *Георгій* или *Юрій*. Въ прочемъ

надобно замѣтить, что въ старинныхъ Дипломатическихъ Актахъ Россійскихъ подъ именемъ *Грузіи* особенно разумѣвалась *Кахетія*.

Иверы, предки нынѣшнихъ *Грузиновъ*, съ самаго появленія своего прославились по воспоку отличною храбростию и завоеваніями. Они долго боролись со всѣми окрестными народами, и при томъ, по свидѣтельству Плушарха, не уступали самымъ ратоборнѣйшимъ націямъ, каковы были Меды и Персы. Древніе Римляне могли завладѣть *Колхидою* и нѣкоторыми южными частями *Иверіи*, гдѣ нынѣ *малая Арменія*; но при всѣхъ своихъ усиліяхъ, никогда не могли пройти внутрь Кавказскихъ хребтовъ, ш. е. въ подлинную *Иверію*.

О храбрости предковъ сего народа часто упоминають древніе писатели. *Виргилій*, *Горацій*, *Луканъ* говорятъ въ пѣсняхъ своихъ о семъ народѣ, какъ о ратоборнѣйшемъ и грозномъ для враговъ (*). *Полибій* пишетъ, что *Иверы* по древнему своему обыкновенію выѣзжали на

(*) *Виргилій* о нихъ говоритъ *Georg. III. v. 408.*

Impacatos a tergo horrebis Iberos.

Горацій од. IV. 14. 50.

Durae tellus Iberiae.

Луканъ VI. 258.

Si tibi durus Iber, etc.

сраженіе въ красныхъ кафпанахъ и были ужасны. Въ продолженіе многихъ вѣковъ они беспрестанную войну вели по съ Персіанами, по съ Греками, по съ Римлянами, а наконецъ съ Татарами и Сарацинами, у которыхъ они неоднократно завоевывали даже Іерусалимъ, и съ Vго еще вѣка имѣють памъ свой монастырь, именуемый *Иверскій*, копорой, по свидѣтельству Прокопія (въ книгѣ о зданіяхъ, кн. V. гл. 9.), между прочими возобновленъ памъ былъ Императоромъ Іустиніаномъ въ VIмъ вѣкѣ. Напоследокъ древніе *Иверы* владѣнія свои распространили было по всему пространству между Каспійскимъ и Чернымъ моремъ отъ Персидскаго города *Тавериса* и Турецкаго *Ерзерума* до успья рѣки *Дона*. Всѣ почти народы, населяющіе Кавказскія горы и *Кабарда* были у нихъ въ подданствѣ.

Грузинскія лѣтописи производящъ начало своего народа, такъ же какъ всѣ лѣтописи прочихъ народовъ, прямо отъ Ноя, перваго Патріарха по попопѣ. Вопъ вкратцѣ содержаніе сихъ лѣтописей, съ дополненіемъ по мѣстамъ изъ другихъ современныхъ историковъ и на конецъ изъ Россійской Дипломатической исторіи: — Ной раздѣлилъ шремъ сы-

намъ своимъ всю землю и между прочими странами *Грузія* доспалась спаршему его сыну *Симу*, а по мнѣнiю другихъ меньшему его сыну *Авету*, отъ *Авета* сыну его *Иовану*, отъ *Иовани* сыну *Фарсису*, а отъ *Фарсиса* также сыну его *Таргамосу*, которъй былъ, по лѣтописямъ Грузинскимъ и Армянскимъ, послѣднiй общiй родоначальникъ *Армяновъ*, *Грузиновъ*, *Ранновъ* или *Гринновъ*, *Мовоканцевъ*, *Херетовъ*, *Лесгинцевъ*, *Колхидцевъ* или *Мингреловъ*, и *Кавказцевъ*. Онъ полагается жившимъ во время смѣшенiя языковъ, и послѣ онаго поселился между горами *Араратскими* и *Масiйскими*. Отъ имени его долго всѣ сiя племена прозывались общимъ именемъ *Таргамосiановъ*, и жили вмѣстѣ шестъ сотъ лѣтъ. *Таргамосъ* имѣлъ восемь сыновъ, и при смерти своей раздѣлилъ имъ свои владѣнiя; спаршему *Хаосу* далъ цѣлую половину оныхъ, и сей *Хаосъ* былъ родоначальникомъ Армянскихъ царей. Вспорому сыну *Картлосу* *Таргамосъ* далъ въ удѣлъ Грузинскiй народъ и по его-то имени Грузины собствено именующъ себя *Картвелями*. Прочимъ шести сынамъ *Таргамосовымъ* доспались другiя *Таргамосiанскiя* племена, окружающiя нынѣшнюю Грузiю. Впро-

чемъ всѣ братья повиновались спаршему Хаосу, а всѣ вообще были данники Немроду, первому въ свѣтѣ царю Вавилонскому. Наконецъ опложились они опъ Немрода и не спали плапипь ему дани. Немродѣ для приведенія ихъ въ послушаніе послалъ на нихъ сильное войско, копорое однакожь Хаосѣ совокупно съ братьями разбилъ въ ущеліяхъ горъ Масійскихъ, и однихъ полководцевъ Немродовыхъ убито было бо человекъ. Послѣ сего Немродѣ пришелъ самъ съ многочисленнѣйшимъ войскомъ на Хаоса и брашьевъ его. Но Хаосѣ убилъ изъ лука спрѣлою самага Немрода и прогналъ его войско. Свободя такимъ образомъ племена свои опъ ига Вавилонскаго, Хаосѣ содѣлался самъ царемъ надъ брашьями и многими другими окреспными народами, что было, по лѣтописямъ Грузинскимъ, въ 1850 году опъ сотворенія міра, или, по сравненію съ хронологіею обыкновеннаго Еврейскаго текспа, почти за 2200 лѣтъ до Рождества Христова. Однакожь имя царя погда не извѣспно еще было въ Грузіи, а князья назывались владѣтелями. Грузинскій владѣпельный князь Картлосѣ поспроилъ потомъ на горѣ во имя свое споличный себѣ городъ и крѣпость Картли, копорой въ послѣдствіи

времени давно уже разоренъ и нынѣ не
 существуетъ. Владѣніе его простира-
 лось опъ *Гатехилахидской* крѣпости
 до самаго *Чернаго моря*. По кончинѣ въ
 столицѣ своей онъ и погребенъ на горѣ.
 Гробъ его въ попомствѣ долго былъ свя-
 щилищемъ для націи Грузинской, и цари
 ея при вступленіи на пресполъ давали
 присягу у сего гроба. По смерти *Карт-
 лоса* княгиня, супруга его, раздѣлила
 Грузію пяперымъ сыновьямъ своимъ
*Михетосу, Гардабаносу, Кахосу, Кухо-
 су и Гагиносу*. *Михетоса*, яко старѣй-
 шаго, поспавила она начальникомъ надъ
 прочими и наименовала *отцемъ дома*
Каршлосова. Онъ поспроилъ себѣ но-
 вую столицу, наименовавъ ее по имени
 своему *Михети*, при всѣхъ разореніяхъ
 опчасти уцѣлѣвшую еще до нынѣ, и съ
 пѣхъ поръ всегда именовавшуюся *ма-
 терію городовъ*; а князья Мцхетійскіе
 всегда назывались *Мама-Сахлыси* п. е.
отцами дома, и были первыми князьями
 и судіями въ Грузинскихъ князьяхъ. Но
 безпрекословное опъ всѣхъ имъ повино-
 веніе кончилось почти со смертію *Михе-
 тоса*. Ибо изъ прехъ сыновей его стар-
 шій *Улосъ*, получившій въ наслѣдство
 Мцхетійское княжесство, уже не былъ
 такъ уважаемъ опъ удѣльныхъ князей,

какъ отецъ его; да и многіе уже князья начали присвоять себѣ титулъ *Мама-Сахлыси*. При семъ по несогласіи *Козары*, народъ издревле славный по лѣтописямъ восточнымъ и нашимъ Россійскимъ, напали съ сѣверной стороны на сосѣднія себѣ племена Грузинскія, *Лезгинцевъ* и *Кавказцевъ*. Успѣшеніе ихъ возродило папріотизмъ въ прочихъ шестиплеменахъ Таргамосіанскихъ, и они совокупясь перешли Кавказскія горы, разорили пограничныя Козарскія городища, и на оныхъ построивъ свою крѣпость, возвратились въ опечество. Но *Козары*, вскорѣ послѣ того избравъ себѣ царя, усилились и напавъ съ Каспійскаго моря чрезъ Дербенскій проходъ на Таргамосскія земли, разорили всѣ города Арааратскіе и Масійскіе; однакожь до Карпалосовыхъ владѣній не доходили. *Козары* попомъ удалились въ свои земли, и *Грузія* оставалась спокойною. Но когда Персіяне, опложась опъ Ассирійскаго государства, составили особенное свое, и начали избирать себѣ царей (что случилось слишкомъ за 7 вѣковъ до Рождества Христова); то при распространеніи своихъ завоеваній до Сиріи и многихъ другихъ Греческихъ провинцій, съ другою стороны покорили они себѣ и

Грузію, копорая по сему и соспояла въ зависимости ихъ до *Александра Великаго* ш. е. около 400 лѣтъ. *Александръ* по завоеваніи Персіи покоришь также большую часть сей земли; и въ оной оставиль намѣспникомъ своимъ одмого вельмѣжу, именовемъ *Азона*. Но по смерти Александровой вскорѣ намѣспникъ сей былъ убитъ нѣкимъ родспвенникомъ царя *Дарія*, вельможею *Фарнабазомъ*, копорой попомъ самъ содѣлался верховнымъ обладапелемъ и первымъ Грузинскимъ царемъ. Начало царспвопванія его по Грузинскому лѣтопчисленію полагапается въ 3627 году опъ сопворенія міра, что приходишь почти за 327 лѣтъ до Рождеспва Христова. Сей первый царъ раздѣлишь всю Грузію на восемь губернаторспствъ или намѣспничеспствъ. Народъ Грузинскій тогда былъ еще въ идолопоклонспвѣ и *Фарнабазъ* поставиль для поклоненія на горѣ *Карпловѣ* идола во имя свое; а по кончинѣ прошивъ сего идола своего онъ и погребень. Послѣ сего царя въ Грузіи по Карпалинской родословной до нынѣ царспвовало сряду 90 царей. Они раздѣляются на 4 поколѣнія 1) *Фарнабазово*, 2) *Аршакуніаново*, 3) *Хосроево*, и 4) *Багратіоново*. Истопрія ихъ въ Грузинскихъ лѣтописяхъ про-

странна; но здѣсь довольно упомянувши
 нѣчто только о знаменитѣйшихъ изъ нихъ.
 Линія ихъ не всегда проспиралась отъ
 опцовъ къ сынамъ, но часто переходила
 въ побочную къ братьямъ и другимъ
 низходящимъ попомкамъ. Иногда вмѣ-
 сто царей управляли только регенты.
 Часто также, когда цари умирали безъ
 попомства, призываемы были на цар-
 ство *Ассирійскіе, Армянскіе и Персид-
 скіе* князья. При Персидскомъ князѣ
Миріанѣ, царствовавшемъ въ Грузіи въ
 началѣ IV. вѣка, обратился Грузинскій
 народъ въ Христіанскую вѣру. По семь
 царѣ знаменитѣе всѣхъ былъ въ полови-
 нѣ пятаго столѣтія Грузинскій царь
Вахтангъ I. прозванный *Гургасланѣ*, цар-
 ствовавшій съ 446 года по Рожд. Христп.
 Онъ имѣлъ весьма щасливую войны съ
 Индѣйцами, Персіанами и Греками и отъ
 всѣхъ ихъ бралъ дани, а Кавказскій на-
 родъ совершенно покорилъ себѣ. Сей по
 царь построилъ нынѣшній столицный
 городъ *Тифлисѣ* и перенесъ въ оной изъ
Михети царскій престолъ въ 469 году.
 Съ VI вѣка (по свидѣтельствву Прокопія,
 Греческаго историка и современника то-
 му, въ 1^й его книгѣ о войнѣ Персидской)
 начались паки отъ Персіанъ угнетенія
 Грузіи. Персидскій царь *Кавадѣ*, гово-

ришь Прокопій, началъ принуждать *Иверовъ*, т. е. *Грузиновъ*, къ принятію Персидской религіи. Въ сихъ обстоятельствахъ *Иверскій* царь *Гургенъ* предался въ покровишельство *Константинопольскому* Императору *Иустину I.* которой прислалъ къ нему въ защиту охотничье войско нанятое изъ *Гуновъ*; но оно не въ силахъ было защищать *Грузію* отъ разореній. Посему-то многіе изъ *Грузинскаго* дворянства оставили свое отечество и переселились было въ *Константинополь*. Однакожь по замиреніи *Грековъ* съ новымъ *Персидскимъ* царемъ *Хозроемъ* начали паки возвращаться; а нѣкоторые на всегда оспались у *Грековъ*. *Прокопій* замѣчаетъ, что съ тѣхъ поръ опята у *Иверовъ* древнее самовластное ихъ право избирать себѣ царей. Ибо де въ выборъ ихъ мѣшались спали *Персидскіе* цари и частыя случались междуцарствія. Онъ также присовокупляетъ, что въ его уже время между самыми *Иверами* оказывался начала взаимная другъ къ другу недовѣрчивость и несогласіе. Сему безъ сомнѣнія споспѣшествовало то, что *Грузинскій* царь *Бакуръ III.*, царствовавшій съ 557 по 568 годъ отъ Рожд. Хр., превратилъ всѣ губернаторства *Грузинскія*, учрежденныя еще пер-

вымъ царемъ *Фарнабазомъ*, въ наслѣдственные удѣлы и какъ бы въ воѣчины нѣкоторымъ боярскимъ фамиліямъ. Сіе учрежденіе его подтвердилъ Персидскій царь *Касріанъ-Барнесъ* (котораго Европейскіе историки называютъ *Хозроемъ Первисомъ*) и Конспаншиноподскій Императоръ *Маврикій*, бравшіе тогда согласное участіе въ Грузинскихъ дѣлахъ. Опъ сего по родилось попомъ непрерывъ власпоначаліе въ Губернаторахъ и произошло наконецъ множество мѣлкихъ владѣній, ослабившихъ всеобщую связь и единство государства. Многіе бояре, коимъ не доспавалось удѣловъ, вступали въ иносстранную службу, а особливо къ Греческимъ Императорамъ, копорымъ оказывали они значныя услуги. Достоинъ наипаче памяти примѣръ таковой услуги, въ десятомъ вѣкѣ оказанный Конспаншинопольской Имперіи опъ одного Грузинскаго князя, именемъ *Горникія*, копорой со славою проводивъ нѣсколько лѣтъ въ Греческой службѣ, расположился было съ другими двумя Грузинскими же князьями окончить въ монашество жизнь свою на Аѳонской горѣ во время на св. *Аѳанасія Аѳонскаго*. Въ то время по смерти Греческаго Императора *Романа III*, Персіане, напавъ на Грече-

скія сосѣднія провинціи, опустошали онѣя. Вдовствующая Императрица Зоя при семъ нечаянномъ нападеніи, разсуждая, кому лучше препоручишь армію для отвращенія Персидскихъ набѣговъ, наконецъ рѣшилась призвать упомянутого князя *Торникія*, копорой былъ уже монахомъ. Сей князь на первое приглашеніе опрехся; однакожь послѣ убѣжденъ будучи увѣщаніями св. *Аѳанасія*, сложилъ на время монашеское одѣяніе и принялъ команду. Походъ его былъ щасливъ. Онъ, прогнавъ Персіанъ, возвратился въ Константинополь, здалъ команду и вмѣсто всякаго возмездія предлагаемаго ему, испросилъ только у Императрицы сумму на успроеніе новой въ Аѳонской горѣ обители подъ названіемъ *Иверскаго монастыря*, сущесвующаго тамъ съ того времени и донинѣ. Императрица, сверхъ достапочнаго количесва пожалованныхъ денегъ, повелѣла его поставитъ Архимандритомъ сей обители, въ копорую онъ съ шѣмъ саномъ и возвратился паки. Въ лѣпописи сего *Иверскаго монастыря* описаны всѣ помянутыя произшествія и въ ризницѣ онаго, въ память сему герою и основателю своему, до нинѣ сохраняющія удивительныя по тяжести и драгоцѣнному украшенію пред-

водительскіе доспѣхи его. Россійскій нашъ путешественникъ *Василій Григоровичъ* оныя видѣлъ и испорію сію записалъ въ книгу своего *путешествія ко св. мѣстамъ* на сшран. 580 и слѣд.

Между тѣмъ опъ времени до времени *Грузія* имѣла славныхъ и достопамятныхъ у себя царей. Таковъ былъ *Давидъ III*. прозванный *возобновителемъ*, царствовавшій съ 1089 года, возобновившій всѣ разоренные города Грузинскіе и завоевавшій нѣсколько областей у Персіанъ. По немъ царь *Георгій III* съ 1150 года прославился также многими побѣдами надъ Персіанами и Турками и многія завоевавшій области.

Престоль *Грузинскаго* царства наслѣдственъ бывалъ и женскому поколѣнію царей. Въ лѣтописяхъ Грузинскихъ славны наипаче двѣ царицы, *Тамаръ* и дочь ея *Рус-Уданъ*. *Тамаръ* царствовала въ 1171 по 1198й годъ (*), и прославилась знашными побѣдами надъ Персіа-

---

(*) Въ Грузинскихъ лѣтописяхъ повѣспвуется, что Тамаръ была въ супружествѣ съ однимъ Россійскимъ княземъ, о коего имени однакожь не упоминають. Вошь вкратцѣ обстоятельство сего супружества: Тамаръ была единственная наслѣдница престола по смерти родителя своего царя *Георгія III*. Духовенство

нами, Турками и многими окресіпными народами. Она завоевала многіе города и земли у Персіанъ и Турокъ до Анаполіи. Царствованіе ея припомъ замъчательно самыми превосходнѣйшими произведеніями Грузинской Липтерапуры. По смерти ея съ 1198 царствовалъ до 1211 года сынъ ея *Георгій Лаша*, а по немъ сестра его *Рус-Уданъ*, при которой случились двѣ несчастныя Епохи Грузинскаго царства, п. е. внѣшнее

и бояре Грузинскіе желали ей избрать супруга. Многіе изъ князей разныхъ народовъ искали руки ея. Но одинъ Тифлійскій вельможа, именемъ Абуласанъ, предложилъ собранію, что онъ знаетъ одного молодого и храбраго Россійскаго князя, который де сынъ великаго князя Андрѣя (Боголюбскаго), оспался послѣ отца въ малолѣпствѣ, дядею Всеволодомъ изгнанъ и започенъ въ Савалшу, но ошпуда де ушѣлъ къ Кипчашскому Хану въ городъ Свинчъ. Духовенство и Вельможи по сему предложенію согласились призвать его; послали за нимъ къ Кипчашскому Хану, и когда князь пріѣхалъ, то Тамарь, повинуюсь всеобщему избранію, вступила съ нимъ въ супружество. Князь сей съ начала жилъ порядочно, и часто съ Грузинскими войсками ошправляясь на границы, дѣлалъ во всѣхъ краяхъ государства знашныя завоеванія. Наконецъ началъ жить худо, до того что духовенство и бояре, не стерпѣвъ его послупковъ, опредѣлили уничтожить его бракъ съ своею царицею. Тамарь, повинуюсь сему всеобщему опредѣленію, разрушила брачный союзъ, но щедро наградила по-

разореніе и внутреннее раздѣленіе. Первое произошло опть нашествія на Грузію славнаго воспочнаго завоевателя *Чингис-Хана*, копорой въ одно царствованіе *Рус-Уданы* три раза разоряль *Грузію*; а второе опть самое же царицы, которая раздѣлила *Грузію* по половинѣ на два княжества, изъ коихъ одно опдала она племяннику своему *Давиду Сослану*, а другое сыну своему *Давиду Нарину*, положившему съ шѣхъ поръ основаніе *Имеретинскаго царства*. Правда, раздѣленіе сіе не предполагало еще взаим-

---

дарками своего супруга и оппустила. Князь опсправился въ Поникскія области и пошомъ въ Конспаншинополь. Опшуда чрезъ нѣсколь-ко времени возвращаясь наки въ Грузію, склонилъ на свою сторону многія Грузинскія провинціи, копорыя ему и присягнули. Собралъ изъ нихъ войско, пошелъ онъ на Тифлисъ; но былъ побѣжденъ. Не смотря на сіе онъ оплучился и въ другой разъ; однакожь былъ совершенно разбитъ Тифлійскимъ войскомъ подъ предводительствомъ самой Тамари. Послѣ сего опшложилась опть негѣ всѣ его войска, и онъ просилъ Тамарь о позволеніи безопасно выхашъ изъ Грузіи. Тамарь велѣла съ честію его проводить. Больше сего о немъ ничего не упоминается. — Поедику у великаго князя Андрея Юрьевича Боголюбскаго было шестъ сыновъ, шо любителямъ Россійской Исторіи оспашется изслѣдовать, кто былъ сии князь сынъ Андрѣевъ, супругъ Тамари? —

ной независимости князей; потому что Карпалинскій удерживаль право спаршинства и шипло царя. Да и вскорѣ за симъ соединены были паки оба царства. Но оно содѣлалось въ послѣдствіи сѣменемъ раздоровъ. Къ сему присокуплялись безпреспанныя почти нападенія со спороны Персіанъ. Въ началѣ XIV столѣтія одинъ изъ владѣвшихъ въ Персіи Арабскихъ Шаховъ хопѣль обратилъ всю Грузію насильно въ Магомешанскую вѣру и за то до смерти замучилъ Грузинскаго царя *Вахтанга III.* въ 1304 году. Гоненіе на христіанъ распространялось по всей Грузіи. Однакожь Грузинскій царь *Давидъ VI.* собравъ послѣднія силы, свергнулъ съ себя иго Персидскаго ширанства, хотя и не на долго. Ибо около половины тогоже столѣтія напалъ на Грузію славный восточный завоеватель *Тамерланъ*; взялъ въ плѣнь Грузинскаго царя *Баграта* со всею фамиліею, и принудилъ его принять Магомешанство. Сколько ни силились Грузины прошивоборствовать сему насилію, но чепырекрапное Тамерланово нападеніе совершенно поработило сію несчастную націю. Всѣ цари и князья ея, еспыли не хопѣли терпѣть гоненія, долженствовали бытъ Магомешанами.

Наконецъ послѣдній пагубнѣйшій ударъ Грузіи нанесенъ въ XVI столѣтіи сперва внутреннимъ оной раздѣленіемъ, а потомъ и завладѣніемъ отъ двухъ сосѣднихъ непріятелей. Первою причиною сему былъ царствовавшая съ 1414 года Грузинскій царь *Александръ I.* который раздѣлилъ всю Грузію на три, одно отъ другаго уже независащія царства, *Карпалинское, Кахетинское и Имеретинское,* и роздалъ оныя въ наслѣдство премоу своимъ сыновьямъ. Сіе по раздѣленіе паче всѣхъ предшествовавшихъ совершенно расстроило и въ упадокъ привело Грузинскую націю; потому что кромѣ общихъ пагубныхъ слѣдствій раздѣленія, каждое царство раздробилось попомъ на многія удѣльныя княжества, такъ что въ послѣднія времена, не смотря на необширность всѣхъ трехъ Грузинскихъ царствъ, было въ нихъ до двадцати шести владѣтельныхъ фамилій княжескихъ. За симъ вскорѣ послѣдовало и неповиновеніе провинціальныхъ Губернаторовъ, которые при Карпалинскомъ царѣ *Давидъ VII.* внукъ Александромъ, царствовавшемъ съ 1505 года, совершенно уже отказывались помогать царямъ своимъ противъ общихъ непріятелей Персіанъ и Турокъ. Оба сіи на-

рода тогда продолжали между собою безпрестанныя войны, и теапромя оныхъ стѣновилась Грузія. Наконецъ война *Амурата III*. Турецкаго Султана съ Персидскими Шахами *Измаиломъ*, *Магометомъ* и *Аббасомъ Великимъ* разперзала сію націю на двѣ части, доставшіяся во власнь двумъ шѣмъ воевавшимъ между собою державамъ. *Амуратъ* былъ главною причиною сего раздѣленія; ибо онъ сперва посѣялъ и умножилъ сѣмена внушренняго несогласія между Грузинскими князьями, а послѣ сего покорилъ прилежащія ближе къ Черному морю Грузинскія четыре провинціи, *Мингрелію*, *Гурію*, *Саатабаго* и *Имеретію*; прочіяже четыре восточныя провинціи *Карталинія*, *Кахетія*, *Сомхитія* и *Гардабанъ* сами предались Персіанамъ. Сіе послѣдовало въ 1576 году при Карталинскомъ царѣ *Симонѣ I*. Турки между тѣмъ, дабы разорватьъ связь и восточныхъ провинцій съ Персіею, впоргнулись чрезъ Арменію и отпрѣзавъ сіи провинціи отъ Персіанъ, заградили всякое сообщеніе обоихъ народовъ; а припомъ подпустили они на Грузію и Персію многія Горскія орды Тапарскихъ единовѣрныхъ себѣ народовъ, которые съ сѣверной стороны начали безпрестанныя чинишь

набѣги и опустошенія въ Грузинскихъ земляхъ. Больше всѣхъ разоренія дѣла *Шевкалская* орда. Въ сихъ то всѣхъ споронъ шѣсныхъ обстоятельстввахъ *Кахешинскій* царь *Александръ II*. рѣшился просить покровительсва у Россійскаго Государя, и для сего въ 1586 году отправилъ посольство къ государю царю *Теодору Иоанновичу* со изъявленіемъ желанія своего и всего сего царства бысть подъ защишою Россійской державы, и просилъ для обороны ихъ построить на рѣкѣ Терекѣ Россійскій городъ. По сему опъ Россійскаго Двора отправлено было въ томъ же году въ Грузію посольство, при которомъ царь *Александръ* съ дѣтьми *Иракліемъ*, *Давидомъ* и *Георгіемъ* и съ чиновниками дали присягу съ записью въ томъ, чпобы бысть имъ со всею своею землею подъ державою Россійскихъ Государей и опъ Россіи не отспупашь ни къ которому Государю; а въ знакъ подданства ежегодно присылашь къ Россійскому двору, цѣною прошивъ 50 камокъ Персидскихъ золотныхъ и десяти ковровъ съ золотомъ и серебромъ, такого узорочья, какое въ ихъ Иверской землѣ дѣлается. Напрошивъ того просили они опъ Россійскаго Государя, дабы онъ оберегалъ

ихъ землю и другу ихъ былъ другомъ, а недругу недругомъ. Царь *Теодоръ Иоанновичъ* получа такую опись Кахетинскаго царя записъ, отправилъ въ 1589 году къ нимъ и свою жалованную грамоту съ всякою золотою печашью, увѣряя ихъ о содержаніи земель ихъ подъ своею царскою рукою въ оборонѣ и озащитеніи описъ всѣхъ ихъ недруговъ и удержаніи спремленія на нихъ *Шевкала* посредствомъ Россійскихъ войскъ, которыя посланы будутъ съ Терека. Грамоту сію повезли въ Грузію послы Россійскіе, князь *Семенъ Григорьевичъ Зѣнигородскій* и Дьякъ *Антоновъ*, съ коими отправлены были также по прозвѣ Грузинскаго царя учительные люди *Троицы Сергіева монастыря* соборный старецъ *Захей*, Иеромонахъ *Иоасафъ*, Чудовской Діаконъ *Теодосій* и еще нѣсколько соборныхъ священниковъ и иконописцевъ. Въ то же время послано посольство и къ Персидскому Шаху съ извѣстіемъ о принятіи *Кахетіи* въ Россійское покровительство. Посольство сіе зашло Шахомъ въ Персіи *Аббаса*, прозваннаго Великимъ, который замышляя новую войну противъ Турокъ и имѣя нужду въ союзѣ Россіи, равно обижаемой тогда Турками чрезъ Крымскихъ Татаръ, не спорилъ въ

уступкѣ *Кахетин*, но съ своей стороны только требовалъ, дабы Россія усмирала Горскія орды и отнюдь чрезъ свои земли и Кавказскія горы не пропускала въ Персію ни Турокъ, ни Татаръ. Со стороны Россіи сіе обѣщано, и въ самомъ дѣлѣ *Шевкалы* и прочія Горскія орды укрощены, а нѣкоторыя изъ нихъ съ князьями своими еще съ 1587 года поддались Россійскому покровительству по примѣру *Кахетин*.

Между тѣмъ *Шахъ Аббасъ* началъ одерживать значныя преимущества надъ Турками. Тогда Грузинскіе князья успокоены бывъ со стороны сихъ опаснѣйшихъ враговъ своихъ, начали было забывать свои отношенія къ Россіи, и больше преклонялись на сторону Персіанъ, а иногда и имъ измѣняли. По сему Россійскій царь *Борисъ Θεодоровичъ Годуновъ* по вступленіи на Всероссійскій престоль въ 1602 году отправилъ паки въ Грузію пословъ для возобновленія присяги, которую *Кахетинскій* царь *Александръ* и сынъ его царь *Георгій Александровичъ* безпрекословно паки въ 1605 году дали и утвердили крестнымъ цѣлованіемъ всѣ прежнія условія. При томъ царь *Георгій* просилъ Россійскихъ пословъ предложитъ государю *Борису Θεо-*

доровику, дабы онъ въ Грузинской землѣ избравъ одинъ городъ или два, для вящшаго укрѣпленія, посадилъ бы тамъ Рускихъ людей, дабы Турки и Персіане имъ не грозили. Около тогоже времени и Карпалинскій царь *Георгій Симоновичъ* далъ Россійскому Государю *Борису Θεодоровику* за себя и за сына своего *Иессея* присягу въ вѣрности, предавая также въ покровишельство ему всю Карпалинскую землю. При семъ Россійскій царь *Борисъ* требовалъ прислать ему дочь, царевну Грузинскую *Елену* въ супружество за царевича *Θеодора Борисовича* сына своего, а племянника *Георгіева* именемъ *Хоздроя* отправить съ послами въ Москву для вступленія въ бракъ съ Россійскою Княжною царскою дочерью *Ксенією Борисовною*, о чемъ 10го Маія 1605 года и запись учинена была при Россійскихъ послахъ. Но случившаяся въ томъ же году кончина царя *Бориса Θεодоровича* намѣренія сіи испровергла; а Карпалинскій царь *Георгій* отправленъ ядомъ опъ Шаха *Аббаса*.

Пока договоры сіи совершались, по въ тоже почти время со стороны Персіанъ произошло въ Грузіи ужасное кровопролитіе, по слѣдующимъ обстоятельствамъ: Шахъ получа извѣстіе, что

Кахетинскій царь *Александръ* вель шайную переписку съ Турецкимъ дворомъ, послалъ на него со 2000 Персидскаго войска собственнаго его же сына царевича *Константина*, которой былъ издѣпска у Шаха въ аманатахъ и принялъ въ Испаганѣ Магомепанскую вѣру. Сей царевичъ окруживъ селеніе своего отца, не токмо многихъ Грузинскихъ чиновниковъ лишилъ жизни, но даже престарѣлому родителю своему и родному своему брату царевичу *Георгію*, бывшему при немъ, приказалъ отрубить головы. Его намѣреніе было покорить Персіанамъ и всю Грузію: но Грузинскіе князья совокупясь, побили на голову его войско, такъ что самъ онъ едва съ премея челоуѣками спасся, и не смѣя показаться паки къ Шаху, ушолъ къ Лезгинцамъ искать помощи. Онъ обѣщаль имъ на трое сутокъ дозволить грабить столичный городъ Тифлисъ, естли они за него вступятся. Лезгинцы согласились на сіе и собравшись, ночью во время сна напали нечаянно на Грузинскія войска стоявшія лагеремъ за городомъ, и произвели такое пораженіе, что не многіе успѣли даже жизнь свою спасти. Съ тѣхъ поръ Грузія паки подпала ужасному разоренію со стороны Персіанъ и Турокъ.

Кахетинскій царь *Теймуразъ* (внукъ
 убиеннаго царя *Александра*) въ 1619
 году отправилъ паки къ Россійскому
 Государю *Михаилу Феодоровичу* по-
 сломъ Игумена *Харитона* съ слезною
 прозбою, дабы Государь умилосярдясь
 надъ единовѣрными себѣ Хрисціанами,
 вступилъ за него и защитилъ бы опъ
 гоненія Персидскаго Шаха *Аббаса*, опъ
 котораго онъ укрывается въ Башичинѣ,
 Дадіанской области. Онъ умолялъ при
 томъ Государя Россійскаго, дабы у Шаха
 исходапайспвовалъ онъ ему возвращеніе
 увезенной его матери и двухъ сыновей,
 царевичей *Леона* и *Александра*. Въ грам-
 машѣ присланной къ Государю Россій-
 скому *Теймуразъ* изобразилъ между про-
 чимъ несчастное свое состояніе слѣду-
 ющимъ образомъ: „и вамъ Великому Го-
 „сударю свои слезы и бѣдность объяв-
 „ляемъ, что свѣтлость наша преврати-
 „лась во тьму, и солнце уже насъ не
 „грѣетъ, и мѣсяць насъ не освѣщаетъ,
 „и день нашъ свѣтлый учинился ночью,
 „и таково мнѣ нынѣ учинилось, что лу-
 „чше бы у матери моей утроба пере-
 „сохла и азъ-бы не родился, нежели ви-
 „дѣть, что православная Хрисціанская
 „вѣра, Иверская земля, при моихъ очахъ
 „разорилася, въ церквахъ имя Божіе

„не славится, и стоятъ всѣ пусты и „проч.“ — Кромѣ сего *Теймуразъ* рекомендовалъ также въ покровительствѣ Государю *Михаилу Теодоровичу* единовѣрныхъ своихъ Грузинскихъ владѣтельныхъ князей *Юрья* Башичицкаго, *Мануила* Гуріилскаго и *Леона* Дадіанскаго, увѣряя, что они просятъ также у Государя высокаго его покровительства и защиты, а сами обѣщаются навѣки быть опъ него неотступны. Царь *Михаилъ Теодоровичъ* сниходя на прозбы царя *Теймураза* и прочихъ помянутыхъ князей, отправилъ посла къ Шаху *Аббасу* въ Персію съ требованіемъ, дабы онъ не утѣснялъ Грузинскую націю. Требованіе Россійскаго Двора было во всемъ удовольствовано. Шахъ *Аббасъ* писалъ дружественную въ отвѣтъ къ Россійскому Государю грамату, и царь *Теймуразъ* не только возвратился по прежнему въ Кахетію, но къ своему царству присовокупилъ еще въ 1695 году и Карпалинію. Потому что Карпалинскій царь *Луарсабъ*, взявъ будучи въ плѣнъ *Аббасомъ* Шахомъ, убитъ въ Персіи въ 1622 году и наслѣдниковъ по себѣ не оставилъ; а за *Теймуразомъ* въ супружествѣ была родная его сестра. Однакъъ чрезъ нѣсколько времени, Пер-

сіане опняли у него Карталинію и въ оной поставили въ 1634 году царемъ *Ростома* сына *Давидова*, содержавшаго *Магомешпанскую* вѣру, а *Теймуразъ* оспался паки въ прежнемъ своемъ *Кахетинскомъ* царствѣ. Въ 1639 году *Апрѣля* 25 при *Россійскомъ* послѣ, опправленномъ въ *Грузію*, даль онъ и сынъ его *Давидъ* формальную присягу въ подданствѣ и вѣрности навсегда и съ попомками *Россійскому* престолу, а *Государь* царь *Михаилъ Теодоровичъ* съ своей стороны обѣщаль ему подати помощь прошиву нападавшихъ на него *Кумыганъ* и выспроишь въ *Душецкихъ* горахъ *Россійскій* городъ. Не задолгоже предъ шѣмъ (1638 года) и *Дадіанскій* князь *Леонъ* предался шакже *Россійскому* покровительству со всею своею областью.

По возшествіи на *Всероссійскій* престоль *Государя* царя *Алексѣя Михайловича*, *Теймуразъ* въ 1646 году присылалъ паки пословъ къ *Россійскому* Двору, для исходапайствования помощи и защиты; а между шѣмъ просиль, чшобы позволено было ему прислать въ *Москву* внука своего царевича *Георгія Давидовича*, а за другагобы внука благоволено было выдать въ замужство одну изъ царевенъ *Россійскихъ*. На все сіе отъ *Россій-*

скаго Двора отвѣспововано было только тѣмъ, что позволено ему обоихъ внуковъ прислать въ Москву, а естли самому ему трудно жить въ Грузіи отъ угнетенія Персіанъ и Лезгинцевъ, то можетъ со всѣми своими людьми переселиться на житье въ Россію.

Въ 1651 году, послѣдуя примѣру царя *Теймураза*, и зять его *Имеретинскій царь Александръ* въ присутствіи Россійскаго посла далъ Сентября 14 съ сыновьями своими царевичами *Багратомъ* и *Мамукою* и со всѣми духовными и свѣтскими чиновниками присягу, бытъ также въ вѣрности и преданности Всероссійскому престолю неотступно.

Въ 1653 году *Теймуразъ* прислалъ въ Москву внука своего царевича *Николая Давидовича* съ матерью его, и чрезъ пословъ просилъ Государя принять ихъ въ свое покровительство, а къ нему въ Грузію прислать пушечныхъ снарядовъ и каменныхъ масперовъ, да до 6000 войска Россійскаго въ помощь прошиву Персіанъ, угнетавшихъ его. Но бывшая тогда у Россіи съ Поляками война не допустила Россійскій Дворъ исполнить прошеніе *Теймуразово*. Между тѣмъ

Теймуразъ выгнанъ бывъ изъ Кахетіи, укрывался у зятя своего, Имеретинскаго царя *Александра*; а Кахетинская область досталась Карпалинскому Хану *Ростому*. Россійскій нашъ пупешеспивенникъ *Арсеній Сухановъ*, проѣздомъ изъ Іерусалима чрезъ Грузію бывшій шамъ въ семь же 1653 году, описываетъ сего *Ростома* Хана весьма снисходительнымъ къ Христіанамъ, да и жена его была Христіанка. Тифлійскій Епископъ даже признавался *Арсенію*, что Ханъ самъ охотно бы желалъ бытъ подъ Россійскою державою, естълибы Россійскій Монархъ того захотѣлъ (*).

Теймуразъ не получа помощи опъ Россійскаго Двора, наконецъ послалъ просить Государя *Алексѣя Михайловича* о дозволеніи пріѣхать ему со всею своею фамиліею и ближними въ Россію. По полученіи позволенія, онъ пріѣхалъ въ Москву въ томъ же 1653 году Іюня 20го и просилъ таки въ помощь себѣ войска

(*) Епископъ Тифлійскій *Арсенію* сказывалъ, что тогда въ Карпалиніи было переписныхъ жителей подданныхъ двашцашь чешыре тысячъ дымовъ или избъ, а въ Кахетіи двенадцать тысячъ. Смолпр. Проскивилиарій *Арсенія Суханова*.

на Персіанъ. Но военныя съ Польшею погдашнія обстоятельствова опяшь не дозволили сего исполнить. *Теймуразъ* въ Октябрѣ отправился паки въ Грузію и узнавъ на дорогѣ, что старшій внукъ его *Луарсабъ* умеръ, послалъ нарочнаго въ Москву просить объ отпускѣ къ нему для утѣшенія и наслѣдства другаго внука его, царевича *Николая Давидовича*, который въ 1660 году купно съ матерью своею и отправленъ въ Грузію. Едва онъ доѣхалъ до Терека, то узналъ, что Имеретинскій царь *Александръ Георгиевичъ* умеръ, и что жена его *Дариджани* пасынку своему *Баграту* глаза выжгла, а сама вышла за мужъ за Грузинскаго боярина *Вахтанга* въ той надеждѣ, чтобы владѣть Имеретіею по прежнему; но что князь *Еристовъ* съ помощію Турецкихъ войскъ ее царицу съ мужемъ арестовавъ, сослалъ въ Дадіанскую землю къ Черному морю въ городъ Аплазашъ, а дѣдъ его *Теймуразъ* схваченъ и отвезенъ къ Персидскому Шаху. По сему царевичъ *Николай* рѣшился не ѣхать въ Грузію, а отправился въ Тушинскую землю, гдѣ всѣ желали имѣть его своимъ княземъ. Онъ и паки съ матерью пріѣзжалъ въ Москву въ 1666 году для испрошенія охранной и покровительственной грам-

маты, съ каковою въ 1678 году и опущены они были паки въ Грузію (*). Однакожь Персидскій Шахъ не допустилъ его въ Кахетію, а оставя при себѣ съ матерью, обратилъ въ Магометанскую вѣру.

Хопя *Багратъ*, сынъ умершаго Имеретинскаго царя *Александра* и лишень былъ зрѣнія своею мачихою, какъ выше сказано, однакожь вступилъ въ наслѣдство по опцѣ и пріѣхалъ къ Россійскому Государю просить себѣ такую же жалованную грамапу, какая дана была опцу его. Но едва возвратился онъ въ Грузію, то въ 1674 году взятъ былъ въ Казбинъ къ Шаху Персидскому. —

Между тѣмъ по смерти Карпалинскаго Хана *Ростома* съ 1658 года вступилъ на Карпалинское царство *Вахтангъ IV.* изъ Мухранскихъ князей. Онъ соединилъ всю Грузію подъ свое едино-

---

(*) Въ граммашѣ сей, данной царевичу Николаю въ 1674 году Февраля 12. именуется онъ прямо подданнымъ Россійскимъ, и сіе наименование царямъ и царевичамъ Грузинскимъ писано было и въ послѣдовавшихъ попомъ государевыхъ граммашахъ Россійскихъ. Между прочимъ въ Николаевой граммашѣ упоминается, что еще Леоншій Грузинскій царь, отецъ Александра II. вступилъ въ покровишельство Государя царя и великаго князя Россійскаго Іоанна Васильевича.

началіе, а попомъ Кахешію далъ въ удѣлъ сыну своему *Аргилу*. По смерти *Вахтанга* съ 1676 года Карпалинія dospалась другому сыну его *Георгію*, не смотря на всѣ усилія, копорыя брапъ его Кахешинскій царь *Аргилъ* употреблялъ для присвоенія оной себѣ. Ибо онъ выгнанъ былъ Персіанами, а наконецъ упѣснѣемъ будучи опъ нихъ и Турокъ даже и въ своей обласпи, послалъ въ 1680 году къ Россійскому государю царю *Теодору Алексѣевиту* посольство, прося дозволишь ему съ дѣшми пріѣхать въ Москву и вступишь въ Россійское подданство. Опъ Россійскаго Двора сіе было ему позволено и для принятія и охраненія его на границу опправленъ былъ спрѣлецкій Сопникъ съ 80 спрѣльцами. По пріѣздѣ его въ Терекъ въ 1683 году Апрѣля 30го пожалована ему опъ государя граммаша на принятіе его со всею фамиліею въ Россійское подданство, и дозволено ему жишь въ Терекѣ. Въ слѣдующемъ году опправиль онъ дѣшей своихъ *Александра* и *Мамука* или *Матѳея* въ Москву, а въ 1685 году и самъ за ними шудаже съ супругою пріѣхаль. Онъ покушался просишь у государей царей *Гоанна Алексѣевича* и *Петра Алексѣевича* вспомогапельнаго себѣ войска, для освобожденія

своей земли отъ Персіанъ и Турокъ; но по причинѣ бывшей погда войны Россіи съ Турціею и Ханомъ Крымскимъ, прозбу его исполнить было невозможно. Государи увѣрили только его, что при мирныхъ договорахъ со стороны Россіи не забыта будетъ и Грузія. Послѣ сего отвѣща царь *Аргиль* съ дѣтьми выѣхали въ свое отечество; но царица опасалась въ Москвѣ. *Аргиль* пріѣхавъ въ Осетию, оставилъ тамъ дѣшей, и собравъ нѣсколько Осепинскаго войска, вознамѣрился занять Имеретию и выгнать опшуда Имеретинскаго царя *Александра*. Сперва покушеніе сіе было неудачно, и дѣши его царевичи, преперпѣвая нужду въ самомъ содержаніи своемъ, возвратились къ матери въ Москву (*). Но наконецъ *Аргиль* въ 1691 году успѣлъ завладѣть Имеретинскимъ сполычнымъ городомъ *Купайсомъ*. Однакожь неболе 13 мѣсяцовъ владѣлъ шамъ спокойно и послѣ самъ выгнанъ былъ Турками, а

(*) Одинъ изъ сихъ царевичей *Машею* умеръ въ Москвѣ въ 1693 году, а другой *Александръ* въ 1697 году посланъ былъ въ чужіе края для наукъ, попомъ былъ въ Россійской службѣ и при Нарвѣ въ 1800 взятъ былъ въ плѣнъ Шведами въ числѣ Россійскаго Генералишеса и въ *Спокголтѣ* скончался.

Александръ по прежнему вступилъ въ правленіе сего царства. *Аргиль* же по многомъ странствіи возвратился наконецъ въ Москву въ 1699 году къ женѣ и дѣтямъ своимъ, гдѣ и жилъ до смерти, послѣдовавшей въ 1713 году.

По смерти *Георгія* Карпалинскаго царя, пославленъ былъ опъ Персіанъ Карпалинскимъ Ханомъ *Хозрой*, племянникъ *Георгіевъ*, а по немъ съ 1703 года *Вахтанъ V*. Сей царь за неприниманіе Магомешанской религіи семь лѣтъ былъ содержимъ подъ стражею въ Испаганѣ, а между тѣмъ въ Карпалиніи царствовали братъ его *Тессей* два года, да сынъ *Бакаръ* пять лѣтъ. По освобожденіи своемъ съ 1719 года онъ принялъ было опянь правленіе; но Персіане выгнавъ его, отдали Карпалинію *Константину* царю Кахетинскому. Частыя перемѣны тогдашнихъ Персидскихъ Шаховъ, внутренніе бунты самыхъ Персіанъ и нападеныя совсѣхъ сторонъ опъ Авганскаго народа, не подавали никакой надежды *Вахтангу* оставаться спокойнымъ въ Грузіи. А притомъ съ 1723 года напали на Грузію еще и Турки, завладѣли всѣми ея землями и вездѣ пославляли своихъ Пашей. Въ сихъ обстоятельствяхъ *Вахтанъ*, щипая государство

свое уже въ конецъ погибшимъ, рѣшился съ дѣтьми и съ пятью Епископами, пятью Архимандритами, шестью Игуменами и многими нижшаго класса духовными въ 1724 году переселились навсегда въ Россію. Бѣдствія ихъ отечества непрежде кончились какъ въ 1729 году пракпагомъ между Персією и Россією, или лучше сказать въ 1736 съ возшествіемъ на Персидскій престолъ Шаха *Надира*, прозваннаго *Тахмасъ - Кулыханомъ*. Ибо онъ - то уже совершенно освободилъ Карталинію и Кахетію отъ Турецкаго порабоженія и хищничества. А при томъ сама Россія, чувствуя великія затрудненія въ защищеніи сей отдаленной земли, союзнымъ съ Персією въ 1732 году пракпагомъ уступила ей всѣ владѣнія свои отъ рѣки Терека до рѣки Куры. Да и Турція въ 1735 году на уступку Грузіи Персіанамъ согласилась, отказавшись сама отъ всѣхъ впредъ притязаній по крайней мѣрѣ на восточныя оной области. Съ тѣхъ поръ Грузинскіе князья и войска дѣйствовали совокупно съ Персіанами, и Грузинская конница, славная издревле по всему востоку, первое имѣла участіе во всѣхъ *Надири*выхъ завоеваніяхъ. *Надиръ* при самомъ возшествіи своемъ на Персидскій пре-

столь пожаловалъ многихъ Грузиновъ, особенно къ себѣ приверженныхъ, князьями, роздалъ имъ лучшія въ Грузіи области и наградилъ еще денгами. Онъ опмѣнилъ давній Персидскій законъ, повелѣвавшій Грузиновъ при вступленіи въ Персидскую службу приневоливать къ принятію Магометанства. Въ Индѣйскій свой походъ бралъ онъ съ собою все почти Грузинское знатнѣйшее дворянство. Въ отсутствіе свое поставилъ для управленія Грузіею нѣсколько Хановъ по разнымъ провинціямъ изъ Персіанъ, а попомъ Кахетинскаго царя *Теймураза* здѣлалъ вмѣстѣ Карпалинскимъ и Кахетинскимъ, и сверхъ того отдалъ ему во владѣніе двѣ небольшія области, Борчалъ и Козахъ. Особенно любилъ онъ и часто при себѣ держалъ сына Теймуразова, царевича *Ираклія*. Нѣкоторые Грузинскіе князья возставали было противъ *Теймураза*, защищая права жившаго въ Россіи царя *Вахтанга* и другихъ ближайшихъ къ наслѣдству Карпалинскаго престола. Но власть Шаха *Надира* и храбрость сына Теймуразова *Ираклія*, царствовавшего тогда уже въ Кахетіи, удерживали ихъ въ границахъ.

По смерти Шаха *Надира*, убитаго въ 1747 году, начались безпокойства въ

Персіи, а чрезъ то и Грузія подверглась паки нападеніямъ и опустошеніямъ. Однакожь *Теймуразъ* съ сыномъ своимъ храбро отражали еще Персіанъ и Лезгинцевъ. Наипаче въ междоусобную войну двухъ Персидскихъ Шаховъ *Куга* и *Ибрагима*, *Ираклій* въ 1751 году одержалъ побѣды надъ обоими соперниками и *Куга* прогналъ даже въ Индію. Но не надѣясь впередъ на свои силы, онъ и отецъ его *Теймуразъ* отправили въ слѣдующемъ же 1752 году къ Россійской Императрицѣ *Елисаветъ Петровнѣ* посломъ Тифлійскаго Митрополита *Аванасія*, да князя *Симеона Макаева* съ прозбою о высочайшемъ защищеніи Грузинскаго народа отъ нападеній и разореній, чинимыхъ окружающими ихъ народами, и о пожалованіи покровительской грамоты такой, какою предокъ ихъ царевичъ *Николай Давидовицъ*, отецъ *Теймуразовъ*, снабдѣнъ былъ отъ Государя царя *Алексѣя Михайловича*, и чтобы подтверждены были всѣ древнія грамоты, жалованныя предкамъ ихъ на подданство обѣщаясь впередъ быть всегда въ вѣрномъ послушаніи у Россійскаго престола

Пока происходили переговоры при Россійскомъ Дворѣ, *Ираклій* неупомимо сражался съ тремя Персидскими Шахами

бывшими тогда между собою въ соперничествѣ. Изъ числа оныхъ одинъ, *Авганскій князь*, выигралъ у *Ираклія* сраженіе; но онъ въ замѣну съ своей стороны одержалъ знатную побѣду надъ *Харинхановымъ* войскомъ. Храбрость его пришла въ уваженіе у самыхъ Персіанъ, и онъ часто бывалъ какъ бы посредникомъ между спорившими Персидскими партіями. Въ 1760 году всѣялось несогласіе между имъ и отцомъ его *Теймуразомъ*. *Ираклій* завладѣлъ одинъ царствами *Карталинскимъ* и *Кахетинскимъ*, а *Теймуразъ* выѣхалъ съ супругою своею въ *Грузинскій* городъ *Гори*, и отсюда отправился въ *Россію*, гдѣ въ *Санктпетербургѣ* 8 *Генваря* 1762 года и скончался, а погребенъ въ *Аспраханѣ*.

Между тѣмъ *Ираклій* усилился, содѣлался еще болѣе страшнымъ для враговъ. Въ 1761 году принялъ онъ подъ покровительство свое *Азадъ-Хана* съ фамиліею. Персія тогда была для него уже не столько опасною; потому что раздѣлилась между двумя *Шахами* *Херим-ханомъ* и *Ахмет-ханомъ*. А когда въ 1768 году открылась война у *Россіи* съ *Турками*, шо онъ совокупилъ силы свои съ *Россійскими*. Вступившій тогда въ *Грузію* корпусъ *Россійскій* подѣ

предводителъспвомъ Графа *Топлебена*, дѣйствовалъ наипаче въ Имеретіи и Мингреліи. Земли сіи опъ Турецкаго порабощенія освобождены и Имеретія возвращена царю своему *Соломону*, укывавшемуся опъ Турокъ въ горахъ. При заключеніи съ Турками мира въ 1774 году Карпалинія и Кахетія положены бытъ впредъ независимыми; Мингрелія же возвращена Туркамъ, но съ тѣмъ условіемъ, чпобы впредъ Порта не пребовала уже опъ сей земли дани дѣвицами и отроками. Сообразно сему и Имеретинскій царь *Соломонъ* въ своей области запршилъ выпускъ и продажу подданныхъ своихъ въ Турцію.

Хотя симъ пракшапомъ съ Турецкой спороны и обезопасена была Грузія, но безпрестанныя волненія въ Персіи, опъ различныхъ Хановъ заводившіяся, и частыя набѣги опъ многихъ окружающихъ Грузію Ордъ, угрожали паки опасностію сей нещасной землѣ; а еще болѣе обѣщали опасностей впредъ права потомковъ царя *Вахтанга*, оставившаго въ 1724 году Карпалинскій престоль. По сему царь *Ираклій* въ 1783 году опправилъ посольство къ Россійской Императрицѣ *Екатеринѣ II*. съ прошеніемъ покровительсва Грузіи, предавая себя

со всѣмъ народомъ Карпалинскимъ и Кахешинскимъ и со всѣми своими наслѣдниками навсегда въ верховную власнь Россійской Императрицы и преемниковъ Всероссийскаго престола. Договоръ о семъ подписанъ былъ въ томъ же 1783 году Юля 24 въ Георгіевской крѣпости чрезъ уполномоченныхъ къ тому съ Россійской стороны Генерал-порупчика *Павла Сергѣевича Потемкина*, а со стороны царя *Ираклія* чрезъ Генерала опъ лѣвой руки князь *Ивана Константиновича Багратиона* и Генерала Адьюпанта князь *Гарсевана Чавчавадзева*. Опшоманская Порпта завидуя сему приобрѣтенію Россіи, топчасъ начала подущать посредствомъ Ахалцихскаго Паши Лезгинцовъ къ разоренію Грузіи. Однакожь въ воспослѣдовавшую вскорѣ за тѣмъ войну Россіи съ Турцією, корпусъ войскъ Россійскихъ оберегаль Грузію. При заключеніи же мирнаго практаша съ Порпою въ 1791 году включена была въ оной спашья и о неприкосновенности Карпалинскаго и Кахешинскаго царства со спороны Турокъ и о воздержаніи Горскихъ Ордъ опъ нападенія на оную. Но взятыя съ одной спороны предоспорожности никогда не обезопасивали Грузію. Около 1794 года случившаяся въ Персіи революція произ-

вела новыя разоренія въ Грузіи. *Ага Магометъ*, Ханъ Евнухъ, завладѣвшій Персидскимъ престоломъ, прежде всего поднялъ оружіе на сосѣднихъ себѣ Грузиновъ. Онъ въ 1795 году пошелъ съ Арміею на царя *Ираклія*, разбилъ его войско, завладѣлъ столичнымъ городомъ Тифлисомъ и разорилъ оной. Однакожь дорого стоила ему сія побѣда. Ибо Россійскій Дворъ, вспупясь за царя *Ираклія*, послалъ въ Грузію свои войска подъ предводителствомъ Графа *Валеріана Зубова*. Россіане почти безъ труда взяли въ 1796 году Дербентъ, Шамаху, Баку, Ганджъ и стояли лагеремъ въ Мугимѣ. Кончина Россійской Императрицы *Екатерины II*. прекратила дальнѣйшія завоеванія. Сей походъ Россійскихъ войскъ въ Грузію щитаешся третій опъ начала Россійскаго покровительства надъ нею.

Но едва Россійская армія вышла изъ Персіи, Арменіи и Грузіи, то окрестные Варварскіе народы съ сугубымъ оспервенѣніемъ напали паки на Грузиновъ. Лезгинцы наипаче безпреспанно вводили многими семьями народъ въ плѣнъ, а особливо хватали женщинъ и дѣтей для Персидскихъ и Турецкихъ сералей. При сихъ внѣшнихъ нещастіяхъ

завелись еще внутренне въ царской фамилии раздоры по кончинѣ царѣ *Ираклія*, случившейся въ 1798 году Генваря 11 (*). Самой народъ раздѣлился на паріи между искашелями царскаго достоинства, которое по смерти *Ираклія* досталось сыну его *Георгію*. Окреснымъ, всегда шамо мяпущимся и припомъ хищнымъ ордамъ, не трудно было истребить или растерзать сію несчастную націю, и уже *Омаръ* Аварскій Ханъ напалъ на нее: но вступившія паки Россійскія войска поразили его и іпѣмъ успрашили прочихъ хищниковъ. Въ сихъ по обспояпельствахъ *Георгіи Иракліевичъ*, послѣдній царь Карталинскій и Кахетинскій, чувствуя приближающуюся свою кончину и предстоящее разрушеніе своего отечества, прибѣгнулъ вмѣстѣ съ знашными Государственными чинами и народомъ въ верховное и непосредственное подданство Всероссійскому Императорскому престоу. Почему въ 1801 году манифестомъ въ Бозѣ почивающаго Государя Императора *Павла I.* опъ 18 Генваря и приняпы они въ число подданныхъ Россійскихъ; а вторымъ манифестомъ благополучно царствующаго Всероссійскаго Императора

(*) Онъ жилъ 84 года, а царствовалъ всего 52 года.

Государя АЛЕКСАНДРА I. Сентября 12го тогоже 1801 года, утверждены въ подданствѣ, и земля Карпалинская и Кахетинская раздѣлена на пять уѣздовъ, изъ коихъ учреждено три въ Карпалиніи: *Горійскій, Лорійскій, и Душецкій*, и два въ Кахетіи: *Телавскій, и Сигнахскій*. Устроение оныхъ и главное управленіе препоручено Генерал-Лейтенанту *Кноррингу*. Форма правленія назначена по подобію Россійскихъ губерній подъ вѣденіемъ верховнаго Грузинскаго Правительства, устроеннаго въ Тифлисъ, которое раздѣлено на четыре экспедиціи: 1) для дѣлъ исполнипельныхъ или Правленія, 2) для дѣлъ Казенныхъ и Економическихъ, 3) для дѣлъ Уголовныхъ, 4) для дѣлъ Гражданскихъ. Припомъ назначена и медицинская Управа; въ уѣздныхъ городахъ шпашныя команды, Комменданты, Полицемейстеры, Казначей, уѣздные и земскіе суды, а гдѣ нужно, и Магистраты. Всего на ежегодное содержаніе въ Грузіи Правительства положено 71020 рубл. 78 $\frac{1}{2}$ к. да на строение присупственныхъ мѣстъ и на содержаніе провіантомъ и одеждою шпашныхъ командъ до 30 тысячъ рублей. Въ должности начальническія сверхъ Россійскихъ чиновниковъ допущены и Грузинскіе князья и дворяне; повелѣно предна-

чертатъ соображеніе рѣшенія дѣлъ гражданскихъ, изъ Россійскихъ узаконеній, съ коренными Грузинскими законами и обычаями, а рѣшенія дѣлъ уголовныхъ съ умоначертаніемъ тамошняго народа; судъ же иноплеменныхъ въ Грузіи обитающихъ народовъ (изъ коихъ главные сушь *Армяне, Персіане, разные Ордынскіе и Горскіе Тапсары, а частію Жиды и Греки*) примѣнитъ къ ихъ положеніямъ. Всѣ съ области сей Государственныя доходы единственно назначены на содержаніе правленія самой же Грузіи и на возстановленіе разоренныхъ ея же городовъ и селеній; каждому предоставлены премуущества своего состоянія; собственности неприкосновенны; дана свобода вѣроисповѣданія всѣмъ племенамъ населяющимъ Грузію; царевичамъ и князьямъ нѣкоторымъ даны чины и первымъ предоставлены ихъ удѣлы кромѣ отсутствующихъ, которымъ годовой доходъ съ удѣловъ ихъ ежегодно производимъ будетъ денгами, гдѣбы они ни обрѣшались, лишь бы сохраняли долгъ присяги. Въ таковомъ то благоустроенномъ сословіи находится нынѣ Грузія.

Подробнѣйшаго Историческаго, Топографическаго и Характеристическаго описанія сей новопріобрѣшенной страны

мы будемъ ожидать отъ поселяющихся
 памъ нашихъ соотечественниковъ, мо-
 гущихъ на мѣстѣ лучше обозрѣть и сіи
 предметы изслѣдовапъ.

II.

О просвѣщеніи Грузіи Хрисіан-
 скою вѣрою и о состояніи цер-
 кви Грузинской.

Руффинъ, писатель IV вѣка, въ цер-
 ковной своей исторіи книг. 1. гл. 10. по-
 вѣствуетъ, что *Иверская* или *Грузин-
 ская* нація просвѣщена вѣрою въ царст-
 вованіе *Константина великаго* одною
 плѣнною женщиною, (копорую Грузин-
 скія Лѣтописи именуиуиъ *Нонною* (*))
 „Сія женщина, говоритъ *Руффинъ*, за-
 „везенная въ *Иверію*, обратила памъ на

(*) Въ житіи сей Нонны, писанномъ на Грузин-
 скомъ языкѣ, и въ Синаксарѣ на память ея (совер-
 шаемую 14 Января въ Грузіи) неупоминается
 того, что она была илѣница, а пишется, что она
 сама зашла изъ Рима во Іерусалимъ и опшуду въ Гру-
 зію для проповѣданія Христа. Она принесла шуда
 съ собою крестъ изъ виноградныхъ проспей свя-
 занной собственными ея власами и проповѣдуя
 повсюду съ онымъ, творила многія чудеса. По
 преставленіи ея крестъ сей свято всегда хра-
 нился въ фамиліи Грузинскихъ царей, а въ оп-
 лучкѣ ихъ полагаемъ бывалъ въ Каѳедральной цер-
 кви въ Мцхети. Когда около 1720 года Грузія под-
 вержена была со всѣхъ сторонъ отъ Персіанъ, Ту-
 рокъ и другихъ нападеніямъ и разоренію, то сей

„себя вниманіе народа сперва набожною,
 „воздержною, цѣломудренною и безпре-
 „спанно богомольною своею жизнію. По
 „помъ нѣкопорые чудесные случаи еще
 „больше прославили ее. Тамъ-де еспь
 „обыкновеніе, чпо когда занежожепъ ди-
 „пя, по мапъ носипъ его по домамъ и у
 „всякаго спрашиваепъ, не знаепъ ли кто
 „чѣмъ попользовапъ больнаго. Одна мапъ
 „имѣя больнаго сына, по обыкновенію об-
 „носила его по всѣмъ домамъ и ни опъ
 „кого пользы не получила. **Наконецъ**

крестъ въ предохраненіе перенесенъ былъ
 въ горы, во владѣніе князя Кристова, и
 положенъ въ церкви деревни Ананури. Оп-
 шуду взяпъ онъ былъ Грузинскимъ Мипро-
 полипомъ Тимоѣемъ и привезенъ въ Москву
 къ царевичу Бакарю Вахпангѣвичу и
 врученъ сей фамиліи на сохраненіе. Царь
 Ираклій многокрашно пребовалъ опъ нихъ
 сего креста по праву царствования своего;
 но фамилія Вахпангова удерживала его по
 праву своего наслѣдства престола. Нако-
 нецъ князь Георгій Александровичъ,
 внукъ Бакаревъ, въ 1801 году въ Септя-
 брѣ поднесъ сей крестъ благочестивѣй-
 шему Государю Императору Всероссійскому
 АЛЕКСАНДРУ I. копорый препроводилъ его,
 яко драгоценную свящяню Грузинской на-
 ціи, паки въ Грузію. — Грузинскія лѣпо-
 писи повѣспвуютъ, что Нонна была срод-
 ница св. великомученику и побѣдоносцу
 Георгію, копорой жиль и спрадалъ въ
 концѣ III вѣка.

„пришла къ помянутой плѣнницѣ и спра-
„шивала у нее совѣта. Плѣнница ей оп-
„вѣтствовала, что она не знаетъ ни ка-
„кихъ человѣческихъ лѣкарствъ; одна-
„кожь надѣется, что почитаемый ею
„Богъ *Христосъ* подастъ ей неожида-
„мое изцѣленіе. Она положила дитя на
„свое врепище и совершивъ молитву ко
„Господу, отдала мапери дитя внезапно
„изцѣлевшее. Разнесшійся о семъ слухъ
„дошелъ наконецъ до Грузинской цари-
„цы, которая сама будучи тогда опчаян-
„но больна, послала позвать къ себѣ
„плѣнницу для полученія и себѣ изцѣле-
„нія. Плѣнница изъ скромности и сми-
„ренія сперва отпреклась отъ позыву ца-
„рицы: но царица велѣла себя нести въ
„хижину къ ней. Тогда плѣнница поло-
„живъ и ее также на врепище свое, вне-
„зану изцѣлила призываніемъ имени Хри-
„стова, и изъяснила ей, кому одолжена
„она симъ изцѣленіемъ. Съ тѣхъ поръ
„царица начала преклонять супруга свое-
„го принявъ Христову вѣру; но онъ оп-
„спрочивалъ сіе дѣло. Наконецъ однаж-
„ды былъ онъ на охотѣ, и вдругъ такъ
„померкъ день, что здѣлалось ничего не-
„видно. Вся свита царская разперялась
„и самъ царь заблудившись въ лѣсахъ, до-
„ходилъ до опчаянія. Въ сихъ обстоя-

„тельствахъ, вспомянувъ чудесное въ
 „помоществованіи имя *Иисусъ-Христо-*
 „во, обѣщался онъ обратиться въ вѣру
 „Христіанскую, естли только найдетъ
 „дорогу. День вскорѣ за сямъ просіялъ
 „и онъ благополучно пріѣхавъ домой,
 „рассказалъ все то своей супругѣ. Не-
 „медленно призвали они плѣнницу и тре-
 „бовали, чтобы она научила ихъ, какъ
 „исповѣдовать и почитать Христа. Она,
 „сколько могла, дала имъ наставленіе и
 „присовѣтовала построить церковь, рас-
 „казавъ имъ, какъ расположить оную.
 „Царь и царица объявили о всемъ произ-
 „шедшемъ съ ними народу своему и весь
 „оной обратили. При созиданіи церкви
 „открылись новыя чудесныя произше-
 „ствія (которыя *Руффинъ* подробно опи-
 „сываетъ) и сіи чудеса еще болѣе утвер-
 „дили націю въ вѣрѣ къ Христу. По
 „созданіи церкви плѣнница присовѣто-
 „вала царю послать къ Императору *Кон-*
 „*стантину* посольство отъ всей націи
 „съ объявленіемъ всѣхъ оныхъ чудесъ
 „и съ прозбою о присланіи къ нимъ свя-
 „щенниковъ, кои бы довершили Божіе о
 „нихъ смотреніе. Прошеніе ихъ было
 „исполнено и священники присланные
 „въ Грузію крестили всю Грузинскую
 „націю.,, *Руффинъ* въ заключеніе гово-

рипъ, что всю сію испорію самъ онъ слышалъ отъ Грузинскаго царя *Бакурія*, жившаго нѣсколько времени съ нимъ въ Іерусалимѣ, и увѣряетъ, что сей князь былъ мужъ весьма добросовѣстный. Грузинскія лѣтописи полагаютъ сіе обращеніе въ 314 году по рождествѣ Христовѣ. Слѣдовательно царь *Бакурій*, сообщившій сію испорію *Руффину*, могъ бытъ современникомъ всѣмъ онымъ произшествіямъ (*). Изъ *Руффина* заимствуя сію повѣсть кратко, упоминаютъ о ней въ своихъ Церковныхъ испоріяхъ также *Созоменъ*, *Сократъ*, *Теодоритъ* и послѣдовавшіе испоріики.

Со времени обращенія своего Грузинская нація непоколебимо пребывала въ Христіанской вѣрѣ Греческаго исповѣданія. *Проколій*, историкъ VI вѣка, въ первой своей книгѣ о *Персидской войнѣ* гл. XII. приписуетъ имъ сію честь, говоря, что изъ всѣхъ де Христіанъ, копорыхъ мы знаемъ, *Иверы* наче всѣхъ сохраняютъ православіе, не смотря де на

(*) Но Грузинскимъ лѣтописямъ сей *Бакурій* или *Бакаръ* нечитается сыномъ царя *Миріана*, обращившагося при *Ноніѣ* въ Христіанство. Онъ началъ царствовать по смерти отца въ 342 году по Рождествѣ Христовѣ.

то, что издавна бывали въ подданствѣ у Персидскихъ царей.

Грузинская церковь кромѣ *Нонны* и присланнаго духовенства опъ *Константина Великаго*, почитаетъ память и еще 13 Отцевъ пріѣхавшихъ изъ Сиріи въ Грузію для проповѣдованія, въ царствованіе Грузинскаго царя *Парсимана III*. возшедшаго на Грузинскій престолъ въ 528 году.

По Іерархіи сперва относилась Грузинская церковь къ Константинопольскому Папріарху, по шомъ къ Анціохійскому, а наконецъ стала имѣть до нынѣ собственнаго Папріаршаго намѣстника подъ именемъ *Католикоса*. Установленіе сего сана въ Грузіи льпописи Грузинскія относятся къ царствованію Греческаго Императора *Константина Мономаха*, то есть къ половинѣ XI вѣка. Но *Проколій*, во 2 своей книгѣ о *Персидской войнѣ* главѣ 25, замѣчаетъ, что еще въ его время Христіанскаго Священноначальника въ сихъ странахъ, а особливо въ Персо-Арменіи, называли Греческимъ именемъ *Католикосъ*, потому де, что одинъ надъ всѣми въ той странѣ начальствуетъ. Какъ бы поны было, однакожь до XI столѣтія Грузія не имѣла еще независимыхъ, какъ нынѣ, *Католикосовъ*. Главнымъ въ Грузин-

скомъ духовенствѣ почитался только Архіепископъ Самтавросскій или Мцхетійскій. Одинъ изъ Грузинскихъ царей въ XI вѣкѣ будучи имъ недоволенъ, испросилъ у Константинопольскаго Императора и Папріарха для Грузіи особаго Папріаршаго намѣстника подъ именемъ *Католикоса*; а Папріаршескій Антиохійскій престоль, опъ коего до толѣ зависѣла Грузинская церковь, занятъ былъ тогда Латинскими Папріархами.

Пока вся Грузія была единымъ и отъ единого царя зависящимъ царствомъ, то одного имѣла и Католикоса, жившаго всегда въ сшолицѣ. Но при начавшемся несогласіи князей, и особливо по раздѣленіи сего Государства Католикосу Тифлійскому осталась только *восточная Грузія*, а *Имеретія* и *Минерелія* поставили себѣ особеннаго, имѣвшаго въ вѣдомствѣ всю западную Грузію, и жившаго въ столицномъ Имеретинскомъ городѣ *Кутайсѣ*, въ Монастырѣ Пресвятыя Богородцы, нарицаемой *Итinda*. Нынѣ въ Грузіи одинъ Католикосъ Карталинскій и Кахешинскій *Антоній*, сынъ покойнаго царя *Ираклія*; а Имеретинскаго остается ваканція по смерти послѣдняго *Максима*, скончавшагося въ 1795 году въ Кіевѣ.

Отличительными отъ прочихъ Епископовъ знаками Каполикоса но древнему обыкновенію суть 1) низанные изъ жемчуга и другихъ каменьевъ два Серафима, пришипые на воскриліяхъ чернаго клобука, 2) на челъ онаго крестъ, 3) мантия бархатная со серебряными испочниками, 4) митра со креспомъ на верху и обложенная по опушкѣ зубчатою короною, отъ чего и самая митра его называется *короною*, 5) въ служеніи на персяхъ двѣ панагіи и крестъ. Сверхъ сихъ отличій въ прошломъ 1801 году Марша 10 блаженныя памяти Государь Императоръ *Павелъ I.* пожаловалъ Каполикосу *Антонію* бѣлый клобукъ съ Серафимами, а Сентября 15 благополучно царсшвующій Государь **АЛЕКСАНДРЪ I.** пожаловалъ ему же орденъ святаго *Александра Невскаго.*

Церквей въ *Карталиніи* и *Кахетіи* можно щитать до 3 тысячъ; но большая часть оныхъ въ бѣдномъ состояніи, а пограничныя разорены и опустошены отъ чашныхъ нашесшвій Персіанъ и другихъ народовъ. Церкви въ городахъ чисты и благолѣпны, а иконостасы писаны по большой части Рускими живописцами. Наилучшею церковію можно почесть Капедральную Каполикосову

огромную церковь въ *Михети*, мѣстечкѣ на рѣкѣ Курѣ, верстахъ въ 18^{ми} отъ Тифлиса опстоящемъ, и бывшемъ нѣкогда славною столицею, гдѣ донынѣ погребаемы были Карпалинскіе цари. Она стоить уже лѣтъ 900 и складена вся изъ каменной плиты, а по мѣстамъ изъ разноцвѣтнаго камня. Сія церковь имѣетъ предъ прочими еще и по преимуществу, что кромѣ ея нигдѣ Карпалинскіе и Кахепинскіе Епископы не хиротонисуются, и цари обыкновенно въ ней коронованы бывали. Монастырей мужескихъ въ *Карталиніи* шесть, а въ *Кахетіи* пять. Кромѣ сего естъ еще шамъ и два Греческихъ. Всѣ они имѣютъ вошчины; а женскихъ монастырей нѣтъ ни одного. Естъ только нѣкоторой родъ женскаго монастыря въ *Мингреліи*.

Грузины имѣютъ еще и въ свего опечеснва два своихъ монастыря, одинъ во *Іерусалимѣ*, основанный, какъ выше упомянуто, еще съ V вѣка княземъ Грузинскимъ *Татианомъ*, а другой въ *Афонской Горѣ*, заведенный шамъ въ X вѣкѣ тремя Грузинскими князьями монахами, о чемъ также выше уже упомянуто. Оба они подробно описаны Россійскимъ путешествователемъ *Григоровичемъ* въ путешествіи его ко св. мѣстамъ на

стран. 201 и 580 и слѣд. однакожь въ обоихъ сихъ монаспыряхъ нынѣ уже власпвуютъ Греки.

Епископовъ, Архіепископовъ и Митрополисовъ въ *Карталиніи* и *Кахетіи* нынѣ находится 12, Архимандритовъ 13. Митрополисы не носятъ бѣлыхъ клобуковъ, и Архимандриты уже около половины прошедшаго столѣтія изъ подражанія Россійскимъ начали носить креспы. Судь церковный производится по Соборнымъ правиламъ св. Отець и Номоканонамъ, переведеннымъ съ Греческаго на Грузинской языкъ, и *Католикосъ* имѣетъ при себѣ дикастерію.

Грузинская церковь, кромѣ принятыхъ обще Греческою церковію святыхъ, почитаетъ еще многихъ своихъ національныхъ, каковы: Нонна, первая просвѣпительница Грузинскаго народа, 13 проповѣдниковъ Сирійскихъ, пришедшихъ въ 6 вѣкѣ, царица *Кетсонъ*, царь *Давидъ Возобновитель*, *Бизина Чолаковъ*, *Шалва* и *Елизбаръ Ксинз-Еристовы* и многіе другіе. По взятіи Константинополя Турками въ XV столѣтіи нѣсколько Греческихъ Епископовъ и прочихъ духовныхъ переселившіеся въ *Грузію*, привезли туда много мощей и другихъ святынь, до нынѣ памъ нахо-

дящихся. Изъ числа оныхъ отъ Шаха *Аббаса* прислана Царю *Михаилу Теодоровичу* въ 1625 году риза Господня, хранящаяся до нынѣ въ Московскомъ Успенскомъ соборѣ, а часть оная въ Санктпетербургской большой придворной церкви и въ Александро-Невской Лаврѣ.

Во всей вообще *Грузіи* господствующею вѣрою естъ Греческая православная со всѣми Греческими обрядами; но въ *Мингреліи* отъ грубости и невѣжества народа она такъ искажена перемѣнами и суевѣріями, что прочіе Грузины почитаютъ Мингрельцовъ почти за раскольниковъ и опщепенцовъ. Сверхъ сего находяпся въ *Грузіи* вѣры разныхъ и другихъ исповѣданій. *Саатабагская* или *Ахалцихская* область со времени покоренія Туркамъ давно уже почти вся обращена въ Магометанство; однакожъ естъ и тамъ хрисііане и Епископъ. Пограничныя къ Персіи селенія многія также приняли Магометанство *Алевои* секты. Самые Персіане для торговли давно уже во множествѣ расселились по *Грузіи*. Когда въ силѣ еще былъ законъ Персидскій, повелѣвавшій Грузиновъ, особливо знатнѣйшихъ, вступающихъ въ Персидскую службу принуждать въ Магометанство, то многіе изъ

Грузинскихъ бояръ и князей, въ арміи Персидской служившіе, принуждены были оставити опечесивенную вѣру. Многіе въ самой *Грузіи* пребывавшіе князья и даже цари, дабы только угодить своимъ властителямъ, удержатъ наслѣдство княженія въ своей фамилии, получатъ пенсію или чинъ, либо чтобы спасти отъ разоренія своихъ подданныхъ, по крайней мѣрѣ наружно содержали Магометанство. Но многіе напротивъ того содѣлались и мучениками за Христіанство, и память ихъ тамъ до нынѣ церковію празднуется; а иные по сей самой причинѣ уходили въ Россійскую службу, гдѣ благосклонно принимаемы они бывали ко двору и въ армію, какъ то видно изъ старинныхъ Россійскихъ *тиновныхъ* и *розрядныхъ* книгъ.

Вѣра *Армянская* въ *Грузіи* находится издревле, во первыхъ по смѣжности Армянскаго царства въ Грузинскимъ; во вторыхъ по тому, что *Грузія* нѣкогда завоевала нѣкоторыя омѣжныя области у *Арменіи* и донынѣ въ себѣ ихъ включаетъ; наконецъ весьма частыя притѣсненія и разоренія отъ *Турковъ* всегда заставляли многія Армянскія фамиліи переселяться въ *Грузію*, отъ чего Армяне составили донынѣ

почти четвертую часть самой *Грузи*. Они там исправляютъ всѣ коммерческія должности, по тому что Грузины, склонны будучи къ оружію, презираютъ торговой промыселъ. Жида разсѣянные по всему востоку, находяпся также въ *Грузи*, занимаясь обыкновеннымъ своимъ промысломъ. Съ 1625 года и Каполицкіе миссіонеры *Театинскаго* ордена, пріѣхавши чрезъ Константинополъ въ *Грузію*, поселились въ оной и живутъ до нынѣ. Первый старшина сей миссіи опецъ *Авитаболисѣ* въ 1631 году репортовалъ уже Папѣ *Урбану VIII*. о успѣхахъ своего посольства и описывалъ *Грузію* по религіи, нравамъ и правленію; но описанія его больше яристрастны. Сіе донесеніе *Авитаболисово*, а при томъ посланіе опъ Грузинскаго царя къ Папѣ *Урбану VIII*. писанное въ 1629 году, и отвѣтъ ему опъ сего Папы, а также посланіе опъ Папы къ Грузинскому Митрополиту *Захаріи*, напечатаны въ книгѣ *Климентя Галана* подъ названіемъ: *Соглашеніе Армянской церкви съ Римскою* (*). Съ тѣхъ поръ Римскіе миссіо-

---

(*) Больше всего успѣховъ Миссіонеры сіи имѣли и имѣютъ въ обращеніи къ своей вѣрѣ многихъ семей изъ Армянъ.

неры Капуцинскаго ордена донынѣ имѣ-
 ютъ мѣста своего пребыванія въ *Тиф-*
лисѣ, *Горіи*, *Кутайсѣ*, *Мингрелии* и
 въ *Ахалцихѣ*. Они успѣли даже обра-
 шипть въ свою вѣру и нѣсколько Грузин-
 скаго народа, вкравшись въ довѣренность
 онаго посредствомъ разныхъ лѣкарствъ
 ему раздаваемыхъ. Ибо въ *Грузіи* нѣтъ
 національныхъ искусныхъ лѣкарей, и по-
 тому одержимые недугами прибѣгають
 къ совѣпамъ сихъ миссіонеровъ. Впро-
 чемъ Грузинскій народъ самъ не имѣетъ
 дальней охоты обращаться изъ отече-
 ственной религіи въ другія, какъ по соб-
 ственной привязанности къ Греческому
 исповѣданію, такъ и по спорогому за ихъ
 вѣрою надзиранію со стороны Грузин-
 скаго духовенства. Еслѣи можно сколь-
 ко нибудь судить о числѣ разновѣрцевъ
 въ народѣ по числу ихъ церквей, по
 вопъ число оныхъ въ споличномъ го-
 годѣ *Тифлисѣ*: православныхъ церквей
 тамъ 20, Армянскихъ 15, Каполицкихъ 1,
 Персидская мечеть 1, а Жидаы не имѣють
 ни одной; но Синагога ихъ находилъся
 въ городѣ *Цхинвали*, гдѣ они и главное
 свое имѣють пребываніе.

О богослуженіи и церковныхъ книгахъ Грузинскихъ и о ихъ церковной типографіи.

Богослуженіе въ *Грузіи* повсюду совершается на природномъ языкѣ по уставу и книгамъ церковнымъ, издревле въ разныя времена переведеннымъ съ Греческаго языка. Немногія и только самыя употребительнѣйшія изъ сихъ книгъ у нихъ печатныя, да и то не очень давно; а прочія до нынѣ употребляются еще письменными. *Библия* ихъ издревле по частямъ въ разныя времена переводима была съ Греческаго семидесяти толковниковъ перевода; но весьма рѣдко всѣ Библейскія книги находились въ совокупности. Частыя и опустошительныя нападенія отъ Турковъ, Персіанъ и Горскихъ народовъ едва совсѣмъ не истребили и оныя; а что и оставалось, то отъ перенищиковъ такъ испорчено было, что требовало многой поправки. Первое намѣреніе собрать во едино всю Грузинскую Библию и исправить, возымѣлъ Кахетинскій царь *Аргилъ*, царствовавшій въ концѣ XVII. вѣка. При

всѣхъ своихъ стараніяхъ, нигдѣ не могъ онъ опыскать древняго перевода книги *Сираховой* и *Маккавейскихъ*; а попому принужденнымъ себя нашель перевеспи оныя вновь и присовокупилъ къ прочимъ исправленнымъ ошъ него книгамъ Библейскимъ. Племянникъ сего царя *Вахтангъ* *Леоновичъ*, царь Карпалинскій, дабы сохранишь впредь священное писаніе ошъ порчи переписокъ, предпріялъ напечатать оное. Для сего призвалъ онъ изъ Валахіи шипографщика и упопробилъ великое иждивеніе для заведенія Грузинской шипографіи въ Тифлисъ. Типографія была заведена; но онъ успѣлъ напечатать шолько нѣкопорыя пророческія книги, и еще для церквей Евангеліе, Апостоль, Псалпирь, Служебникъ, Требникъ, Молишвенникъ и Часословъ; а за симъ вскорѣ напали на *Грузію* Персіане и при опуспошеніи все сіе заведеніе его испрѣбили. Едва нѣсколькы печашныхъ экземпляровъ спасено ошъ погнбелн. Самъ царь *Вахтангъ* и знатнѣйшіе духовные, оставя все, съ 1724 года переѣхали въ Москву подъ зашщипу Россіи. Намѣреніе Вахпангово напечатать Грузинскую Библию довершено уже въ Москвѣ сыномъ его царевичемъ *Бакиремъ* *Вахтангевичемъ* съ брашьями. Они завели

новую Грузинскую типографію при своемъ домѣ въ Подмосковномъ селѣ *Всесвятскомѣ*, подѣ смощреніемъ Грузинскаго Архіепископа *Іосифа Самебвлинскаго*; выучили набору словъ и писненію нѣкоторыхъ изъ священниковъ своихъ и монаховъ, и приступили къ печатанію. Такимъ образомъ Грузинская полная *Библия* совершенно печатаніемъ окончана была въ Москвѣ и вышла на свѣтъ уже въ 1743 году. Она оппечашана въ большой листъ, двумя столпами въ рядъ, на Александрійской бумагѣ, весьма чоткими и чиспыми литеррами. Въ заглавіи положено крапкое предувѣдомленіе отъ царевича *Бакаря*, содержащее исторію *Грузинской Библии* и ея изданія. Въ семъ предисловіи между прочимъ говорится, что издаваемая имъ Библия соображена съ *Еврейскою, Греческою, Сирскою, Болгарскою и Армянскою*. Послѣ предисловія положено оглавленіе и содержаніе Библейскихъ книгъ; а за тѣмъ слѣдуютъ по порядку самыя Библейскія книги, раздѣленныя на главы и списихи, чего въ древнихъ рукописяхъ Грузинской Библии, да и въ изданіи Вахтанговѣ не было. Къ концу *Библии* припечатанъ мѣсяцословъ Свяшыхъ, столпы Евангелій и алфавитный кашалогъ на

всю Библию. За пѣмъ слѣдуетъ Пасха-
 лія со Злапымъ Числомъ по рукамъ, шакъ
 называемымъ, *Богословскимъ*; пошомъ
 росписаніе праздниковъ церковныхъ по
 мѣсяцамъ; наконецъ указаніе шипограф-
 скихъ ошибокъ, коихъ выписано весьма
 много; а въ заключеніе припечатано увѣ-
 домленіе опъ князя *Вахушти* о учасшіи
 его въ семь изданіи. По напечатаніи
Библии, Грузинская шипографія изъ Все-
 свяшскаго села перевезена была въ Мо-
 скву къ Грузинскому Митрополишу *Ава-*
насію, жившему въ Кресповоздвижен-
 скомъ монастырѣ. Тамъ она до 1770
 года занималась по временамъ писне-
 ніемъ церковныхъ Грузинскихъ книгъ,
 и напечатаны въ оной Евангеліе, Апо-
 споль, Служебникъ, Часословъ, Псал-
 ширь, Канонникъ, Минія праздничная,
 Тріодъ, Букварь и другія. Послѣ сего
 царь *Ираклій* завель въ Тифлисъ паки
 шипографію и напечаталъ тамъ Служеб-
 никъ, Окшохъ, Часословъ и проч. Но
 сія шипографія при нашествіи Персіанъ
 паки была разорена. Прочія церковныя
 книги, какъ шо мѣсячныя Миней, Жишія
 Свяпыхъ и многія сочиненія св. Опцевъ,
 (переведенныя у нихъ издавна иныя съ
 Греческаго, какъ на примѣръ почши
 всѣ толкованія и бесѣды *Златоуста* и

*Теофилакта Болгарскаго; Шесиподневъ
Василія Великаго, сочиненія Григорія
Богослова и проч. А иныя съ Армянскаго
языка, какъ то Кириллъ Александрийскій и
другіе) употребляются донынѣ въ церквахъ
рукописными; писаны однакожъ весьма чопкимъ
и чистымъ почеркомъ и съ киноварью по
приличнымъ мѣстамъ. Ношныхъ книгъ
церковныхъ да и ношъ они по сіе время не
имѣютъ; но участвъ пѣшь и поюшь по
преданію наслухомъ. Церковные обряды
всѣ шѣже, какіе въ Греческой и Російской
церкви.*

IV.

О языкѣ и писменахъ Грузинскихъ.

Грузинскія лѣтописи ушверждаютъ, что Грузины въ древнія времена говорили всѣ *Армянскимъ* языкомъ; попому что они съ Армянами одного *Таргамосіанскаго* поколѣнія. Но когда де Персіане завоевали Грузію, Арменію, Сирію и всѣ восточныя Греческія провинціи, то въ Грузіи говорили на пяти языкахъ, *Армянскомъ*, *Козарскомъ*, *Ассирійскомъ*, *Еврейскомъ* и *Грегескомъ*. Изъ смѣси-де всѣхъ сихъ языковъ соспавили они свой языкъ, копорый нынѣ во всѣхъ Грузинскихъ обласпяхъ употребляется, съ нѣкопорыми однакожъ опличіями въ *Мингреліи* и *Саатабаго*. Самымъ лучшимъ нарѣчіемъ у всѣхъ Грузиновъ почипаепся *Карталинское*. Впрочемъ вообще языкъ Грузинской раздѣляется нынѣ на два діалекта, одинъ *церковной*, а другой *гражданской*. *Церковной*, оспающійся донынѣ въ Священномъ ихъ Писаніи и другихъ спарыхъ церковныхъ книгахъ, еспь древній ихъ языкъ, совершенно опличный опъ всѣхъ языковъ окружающихъ ихъ народовъ, и даже опъ Армянскаго; имѣющій собспвенные свои корни

и этимологию. Онъ различествуетъ отъ нынѣшняго пакъ, какъ *Славенскій* отъ *Россійскаго*, да и пакіяже имѣетъ предъ просцымъ преимущества. *Нынѣшній Грузинскій* діалектъ смѣшанъ изъ кореннаго языка съ многими словами и фразами *Персидскими*, *Армянскими* и *Турецкими*; и чѣмъ какой край *Грузіи* ближе къ народу какого нибудь изъ помянутыхъ языка, тѣмъ смѣшаннѣе у нихъ съ онымъ *Грузинскій* языкъ. Вообще же можно замѣтить, что церковные и ученые техничскіе термины заимствованы въ языкъ *Грузинскій* изъ *Греческаго* и *Армянскаго*; а гражданскіе и общежительные изъ *Персидскаго* и *Турецкаго*. *Персидской* языкъ у нихъ наипаче въ модѣ между благородными. Попому что они почти всѣ любятъ подражать *Персидскимъ* нравамъ и модамъ; а доспапочные для забавъ, пышности и роскоши большую часть времени всегда проводили въ *Ислаганѣ*. *Древній Грузинскій* языкъ въ произношеніи шверже, важнѣе и выразительнѣе; а новой заглушается горпаннымъ произношеніемъ многихъ буквъ по подобію другихъ *Азіатскихъ* языковъ. Для образца различія обоихъ сихъ языковъ прилагаеица при семъ на обоихъ молитва *Господня*: *Отче нашъ*.

Коренной Грузинской языкъ по Библейскому тексту.

Мамао чвѣно! ромѣли харь цаѣа ши-на, цмѣнда йкавнѣ сѣхели шѣни, мѣвѣдинѣ супѣва шѣни икѣвнѣ нѣба шѣни вѣшарца цаѣа ши-на ѣгрепца квекѣнаса зѣда пѣри чвѣни арсѣбиса мѣмецъ чвенѣ дгесѣ да мѣгви шѣвенѣ чвенѣ пананѣдебни чвѣнни вѣшарца чвенѣ мѣупѣвебпѣ панѣмдеппа мапѣ чвѣнша, да ну шѣми квѣнебѣ чвенѣ гансацѣлса ѣрамедѣ гвѣгсенѣ чвенѣ боропѣсаганѣ.

Ныѣвшнй просто-народный Грузинскй языкъ.

Чвѣно Мамао ромѣлицѣ ромѣ харь цаѣа ши-на цмѣнда йкосѣ сѣхѣли шѣни мѣвидесѣ супѣва шѣни йкосѣ нѣба шѣни рѣгорцѣ цаѣши, ѣгрепѣвѣ квекѣназе, пѣри чвѣни арсѣбиса мѣмецъ чвенѣ дгесѣ да мѣгвѣшѣвѣ чвенѣ пананѣдебни чвѣни, рѣгорцѣ чвенѣ мѣупѣвебпѣ панѣмдебпа мапѣ чвѣнша, да ну шѣмѣкванѣ чвенѣ гансацѣделши, дагвѣхсенѣ чвенѣ боропѣсаганѣ.

Въ языкѣ Грузинскомъ сочиненіе словъ весьма вольное на подобіе Греческаго и Россійскаго. Отъ сего имѣетъ онъ всѣ преимущества гибкости и разнообразія. Есть въ немъ также плодovitая пышность, свойственная воспочнымъ

языкамъ. Для примѣра вотъ пи-
 шуль изъ одной Грамматы отъ Кахе-
 пинскаго Хана къ Государю *Петру Вели-*
кому: „Отъ превысочайшаго Бога на
 „высокомъ престолѣ сѣдящій и наилуч-
 „ше надъ всѣми зрящій, высочайшій
 „сіяніемъ, яко солнце неузримое, многихъ
 „земель обладапель и сильный Государь,
 „всей вселеннѣй правителемъ поставлен-
 „ный, яко небо насъ покрывшее, а дѣ-
 „ломъ и храбростію всѣхъ вселенныхъ
 „исполиновъ и Голиафовъ крѣпчайшій и
 „льва сильнѣйшій, копорый гласомъ ужа-
 „саепъ всѣхъ царей и государей вселен-
 „ныхъ, солнечную свѣплость имущій,
 „междо звѣздъ избраннѣйшій, и лучъ безъ
 „темноты блискающій, сладости без-
 „конечной исполненный и премудрости
 „глубочайшей; обоняніе всѣмъ обоняю-
 „щимъ, и благоуханіемъ украшенный и
 „въ концы вселенныя свѣплостію покры-
 „вашель.,, Вотъ и еще заключеніе одной
 грамматы: „Я слуга Его Величества,
 „Божією помощію невреदिмага престо-
 „ла, богомъ избраннаго, съ безчислен-
 „нымъ войскомъ, аки пшпцы и волны
 „морскія прибуду, и мечнымъ пламе-
 „немъ отъ побѣдипельнаго и преслав-
 „наго войска сухое и сырое попалено бу-
 „дешъ безъ остатку.,,

Въ высококомъ слоgѣ слова Грузинскаго языка столько способны къ переноснымъ знаменованіямъ, что составляютъ почти загадочный шпиль, какъ обыкновенно бываетъ въ восточныхъ языкахъ. Подобнозвучность весьма многихъ словъ его дѣлаеиъ часто очень пріятныя и остроумныя намеки чрезъ соображеніе идей. Есть у Грузиновъ издревле употребляемая нѣкопоярая умная игра, называемая *Зма*, употребляющаяся въ веселыхъ компаніяхъ. Она состоииъ въ томъ, чтобы изъ составленія нѣсколькихъ сказанныхъ словъ сліяніемъ слоговъ намекнуть о какомъ нибудь лицѣ или вещи подобнозвучностью имени той вещи, такъ чтобы всѣ тѣ выговоренныя слова можно было прилично разумѣть о ней. Изъ сего выходяиъ весьма часто остроумныя намеки въ добрую и худую спорону, а иногда весьма нескладныя идеи. Въ томъ и другомъ случаѣ забавляеиъ сіе себя сѣдниковъ и сопровождаеиъ смѣхомъ. Первое достоинство сей игры въ томъ, чтобы говорить такія шушки непринужденно и скоро. Самыя лучшія компаніи въ *Грузіи* занимались сею игрою.

Грузины пишуть по примѣру Европейцовъ опъ лѣвой руки къ правой. Нынѣ буквы у нихъ двоякія, одни церковныя

а другія гражданскія. Когда и пѣ и другія изобрѣшены, вѣрныхъ извѣспій нѣтъ. Нѣкоторыя Грузинскія лѣпописи опносятся изобрѣненіе Грузинскаго письма ко временамъ *Фарнабаза*, перваго царя Грузинскаго. Оба рода буквъ издавна у нихъ употребляются. Церковныя буввы ихъ въ совокупности много имѣють сходства съ Армянскими. Причиною сему то, что, по преданію Грузиновъ, одинъ былъ изобрѣшатель и *Армянскихъ* и *Грузинскихъ* буквъ. Однакожь въ подробностяхъ они весьма различны. Одно почти главное сходство въ томъ, что они прямолинейны, по подобію писма *Руническаго*. Гражданскія ихъ буквы самою округлостію и кудреватостію своею, кажешся, доказываютъ, что они новѣе прежнихъ. Въ нѣкоторыхъ почеркахъ они похожи на *Персидское* и *Турецкое* писмо; но впрочемъ совсѣмъ другія. Въ обѣихъ сихъ азбукахъ по 39 буквъ, изъ коихъ 9 гласныхъ, а прочія согласныя. Покойный Преосвященный Каполикось Грузинскій *Антоній* изобрѣлъ и присокупилъ къ азбукѣ еще одну новую букву; но она не вошла еще въ повсеместное употребленіе.

Спаринныя Грузинскія книги почти всѣ писаны на Азіатской лощеной бумагѣ,

большею частію по театръ и съ кино-варью; а для печатныхъ книгъ вывозима бывала въ *Грузію* изъ Москвы Россійская клееная бумага. Нынѣ находится въ *Тифлисъ* и Церковная и Гражданская типографія, оставшаяся отъ заведенной тамъ покойнымъ царемъ *Иракліемъ*. Но первое заведеніе той и другой было еще при царѣ *Вахтангъ V*, которой въ обѣихъ напечаталъ по нѣскольку книгъ.

V.

О учебномъ состояніи *Грузіи*, ея школахъ и классическихъ книгахъ.

Грузины всегда имѣли охоту и способность къ наукамъ, когда только была къ этому имъ свобода и случай. *Грузинскій* царь *Давидъ*, именуемый *возобновитель*, жившій въ XII вѣкѣ и царствовавшій съ 1089 года по 1130 годъ, посылалъ двенадцать человекъ *Грузинскихъ* юношей въ *Аѳины* для обученія наукамъ.

Многіе изъ оныхъ весьма хорошо успѣли въ знаніяхъ и возвратились въ свое отечество. Изъ числа ихъ славнѣе всѣхъ содѣлался въ Грузіи Философъ *Іоаннѣ Петрицій*, переведшій весьма много Греческихъ Философскихъ и Богословскихъ книгъ на Грузинскій языкъ. Съ того времени весьма скоро распространились науки по *Грузіи*, умножились книги и училища, такъ что послѣдовавшее за тѣмъ царствованіе *Тамари*, царицы Грузинской, содѣлалось донынѣ славною эпохою Грузинской Литтературы. Она сама старалась ободришь дарованія, а знаменитыми дѣяніями своими доставляла имъ матерію къ сочиненіямъ. Четыре наипаче сочинители прославились при ней: два прозаическіе, *Мойсе Хонель* и *Сергисѣ Тмогвели*; а два стихопворца, *Руставель* и *Чахрухадзе*. Лучшія образцовыя сочиненія ихъ уцѣлѣли и донынѣ. Объ нихъ нѣчто особенно упомянуто будетъ ниже. Но по кончинѣ *Тамари*, вскорѣ случившееся нашествіе *Чингис-Ханово* оспановило и умертвило, такъ сказать, всю дѣятельность просвѣщенія. Сколько ни старались *Грузины* удержатъ оное, но начавшіяся съ тѣхъ поръ весьма частыя нападєнія и оныя окружающихъ ихъ народовъ, многократно

подавляли при самомъ корнѣ отпрыски наукъ, и умы, напряженные къ просвѣщенію, обращали въ дикоспѣ и угрюмосшъ. А въ послѣдовавшія времена они увидѣвъ себя въ кругу Музульманскихъ и Варварскихъ народовъ и еже-частно почти ожидая смерпи или плѣна, не смѣли даже помышлять о заведеніи публичныхъ школъ и распространеніи наукъ. Образование ума ихъ по большой части ограничивалось почти изученіемъ писму и чтенію церковныхъ книгъ. При всемъ томъ въ мирѣ съ Персіанами они любили заниматьсѣ Персидскою *Литтературою*, и каждой любопытной князь имѣлъ хопя небольшую коллекцію *Персидскихъ* книгъ. Остапкиже коренной *Грузинской Литтературы* и нѣкоторыя примѣшны національнаго просвѣщенія укрывались только по градскимъ монастырямъ; и они по сохранили опъ погибели немногія Грузинскія лѣшописи и древнія книги. Тѣ, коихъ влекла охота къ наукамъ, должны были для оныхъ оставлять свою спрану, и искать ихъ въ опдаленіи.

Эпоху возстановленія, или основательнаго паки введенія наукъ въ *Грузію* можно полагать съ половины прошедшаго столѣтія; и сею щаспливою эпо-

хою одолжена *Грузія* царю *Ираклію* и покойному Преосвященному Капѳолико-су *Антонію*. Первый былъ Августомъ, а послѣдній Меценатомъ и Полліономъ своего вѣка. Преосвященный *Антоній* отъ природы имѣлъ страстную склонность къ наукамъ наипаче словеснымъ, и любилъ особенно свою національную Литтературу. Хошя Грузины, какъ сказываютъ, давно имѣли Грамматику; но она совершенно потеряна и Преосвященный нигдѣ не могъ ее отыскать. По сему началъ самъ собирать правила языка своего. Однакожъ въ такой землѣ, какова разоренная и утѣсненная *Грузія*, не могъ онъ найти себѣ ни пособствующихъ примѣровъ, ни совѣтниковъ. Пребывающіе въ *Грузіи* Миссіонеры одни могли нѣсколько удовлетворить его любопытству о всеобщихъ основаніяхъ языка и началахъ словесности. Онъ допустилъ ихъ къ себѣ, и съ помощію ихъ началъ сперва обучаться Лашинскому языку. Но изъ сего обращенія съ ними Грузинское духовенство взяло сомнѣніе о его правовѣрїи, такъ что онъ наконецъ отъ сего принужденнымъ себя нашель въ 1755 году, оставя *Грузію*, прїѣхать въ Россію. Здѣсь онъ прибѣгнулъ къ защитѣ Святейшаго *Синода*, и представилъ

на благоразсмотреніе онаго свое исповѣданіе вѣры, которое признано было совершенно сообразнымъ православною Греческою вѣрѣ, и блаженныя памяти Государыня Императрица *Елисаветъ Петровна* въ 1757 году указала дать ему, подъ названіемъ Архіепископа, праздную шогда бывшую *Владимірскую Епархію*, кошорую онъ и управлялъ до 1763 года. Въ бытность на сей Епархіи онъ усовершилъ себя въ Латинскомъ языкѣ; вмѣсто краткихъ правилъ Грузинскаго языка, предначертанныхъ еще въ *Грузіи*, сочинилъ уже пространную *Грузинскую Грамматику*, примѣняясь къ Россійской *Ломоносовой* и другимъ; написалъ также *Катихизисъ*; перевелъ на Грузинской языкъ *Баумейстерову Философію* и *Дефинитивную Философію* шогоже *Авшора*, а припомъ еще и *Волфіанскую Физику*. Когда въ 1763 году, по прозбѣ Грузинскаго царя *Ираклія* и по его собишвенной, уволенъ онъ былъ изъ Россіи въ Грузію на прежнее достоинство *Католика*, то всѣ вышеупомянутыя книги привезъ туда съ собою, и заведши тамъ школы, приказалъ въ нихъ преподавать оныя, а *катихизисъ* изъяснить публично въ церкви. Кромѣ сего онъ собралъ еще для духовенства своего простран-

ную *Богословію* въ чепырехъ частяхъ, и краткіе отвѣсы противу заблужденій Паписовъ, Люшеранъ и Армянъ, наименовавъ оныя *Мзаметквелеба* ш. е. *готовый отвѣтъ*; также велѣлъ еще перевести съ Россійскаго книгу Преосв. Митрополипа *Стефана Яворскаго, Камень вѣры*; сочинилъ *толкованіе* на Апостольское посланіе къ Римляномъ; перевелъ для школъ вновь съ Армянскаго языка *Категоріи* Аристоцелевы и *Реторику* Армянскаго автора *Михейтари*. Преосвященный *Варлаамъ* Архіепископъ Ахпалымскій и Членъ Св. Синода сочинилъ нынѣ и напечаталъ въ Санктпетербургѣ *краткую Грузинскую Грамматику*. Нѣкоторое руководство къ *Ариѳметикѣ* давно уже было на Грузинскомъ языкѣ; но недавно переведена еще и *Ариѳметика*, для Россійскихъ народныхъ школъ изданная. Есть также у нихъ и *Географическій Атласъ* всеобщій, переведенный съ Россійскаго; однакожь упопреляется еще письменной. Наконецъ примолвить должно, что есть уже въ *Грузіи* опыты и новыхъ сочиненій, изъ коихъ нѣкоторыя, а особливо нравоучительныя, и напечатаны гражданскими буквами въ Тифлисъ.

Грузины имѣли издревле и Лексиконъ своего языка; но оной во время власпи-

тельства Персіанъ надъ Грузією и при
 нападеніяхъ Турецкихъ потерянъ. Въ
 семнацатомъ столѣтїи цари *Аргиль* и
Георгій препоручили вновь сочинить Лек-
 сиконъ *Сулхану*, князю *Орбеліанову* (*).
 Въ предисловіи къ сему Лексикону самъ
Сулханъ говоритъ „что побудишель-
 „ною причиною сего препорученія было
 „то, что коренной языкъ Грузинской
 „въ народѣ началъ было уже забываць-
 „ся и портиться. Надъ сочиненіемъ
 „сего Лексикона, продолжаетъ онъ, прю-
 „дился я шридцать лѣтъ, и выбиралъ
 „слова изъ св. Писанія, изъ спаринныхъ
 „Грузинскихъ переводовъ Философіи
 „*Прокла Платоника, Діадоха, Аристо-*
 „*теля, Порфиріевыхъ* категорій, *Неме-*
 „*зія, Іоанна Дамаскина, Платона* и изъ
 „другихъ гражданскихъ книгъ. Стараясь

(*) Сей князь послѣ постригся въ монашество
 въ пустыни св. Іоанна Крестителя и
 наречень Саввою. Онъ весьма долго путе-
 шествовалъ по Азїи и Европѣ. Во франціи
 благосклонно принимаемъ былъ онъ Короли,
 былъ въ Женевѣ, въ Сициліи, въ Римѣ и Па-
 па, допустивъ его къ себѣ, подарилъ ему
 часть Живошворящаго Древа и мощей св.
 Климентя. Изъ Рима заѣхжалъ онъ въ
 Маллу, и попомъ годъ жилъ въ Констан-
 тинополь, а наконецъ, возвратившись въ
 отечество, тамъ скончался.

„не упустишь ни одного стариннаго Грузинскаго слова, я, дс, изъ оныхъ помѣспилъ въ своемъ Лексиконѣ много и шакихъ, кошорыхъ смысла самъ недовольно понялъ, предоспавляя другимъ разумнѣйшимъ изысканіе онаго, и слова сіи опмѣспилъ, де, я знаками.„ Многія слова изполковалъ онъ изъ эпимологіи *Грегеской*, *Армянской* и даже *Латинской*. Лексиконъ его можно почеспъ нѣкопорою библиопекою Грузинской Филологіи.

Изъ всѣхъ вышеупомянутыхъ Грузинскихъ классическихъ книгъ ни одна еще кромѣ *краткой Грамматики* и *буквиаря* не напечатана, а упопреляющя всѣ въ *Тифлисъ* по школамъ рукописными.

VI.

О Грузинскихъ Лѣтописяхъ и дру-
гихъ въ народѣ обращающихся
книгахъ.

При всѣхъ опустошеніяхъ и истребленіи многихъ памятниковъ древнихъ своихъ происшествій и дѣяній, *Грузины* однакожь сохранили нѣкоторые оспатки своей исшоріи. Извѣсны у нихъ наиначе при довольно пространныя Лѣтописи своего отечества, писанныя издревле разными неизвѣстными сочинителями. Изъ всѣхъ сихъ Лѣтописей и другихъ Грузинскихъ памятниковъ князь *Вахушта Багратионовъ* сочинилъ въ прошедшемъ столѣтіи обстоятельную Историю своей націи. Нѣкоторое Хронологическое сокращеніе оной написалъ и покойный Преосвященный Каполикосъ *Антоній*, а также въ 1800 году напечаталъ въ Тифлисъ свое сокращеніе и царевичъ *Давидъ*. Многіе славные случаи Грузинскаго народа воспѣты у нихъ не только въ народныхъ у всѣхъ повторяемыхъ донинѣ пѣсняхъ, но и въ цѣлыхъ поэмахъ, весьма давно писанныхъ. Не изчисляя древнихъ, о коихъ нѣчто особенно

сказано будетъ ниже, довольно здѣсь упомянушь, что покойный Преосвященный Каполикосъ *Антоній* (*), кромѣ вышеупомянутыхъ уже книгъ его, сочинилъ стихами нѣкопорой родъ довольно пространной поэмы въ похвалу славныхъ мужей Грузинскаго народа, оплотившихся въ церкви и гражданскихъ дѣлахъ. Пѣсни сіи расположилъ онъ хронологическимъ порядкомъ, и все свое сочиненіе наименовалъ *Цкобилситкваоба*, какъ бы *лорядогнословіе*. Есть нѣсколько его Одъ царю *Ираклію* на случай побѣды его надъ Персіанами, на возстановленіе имъ въ Тифлисъ шипографіи и проч. Онъ сочинилъ также до двадцати высокихъ и краснорѣчивыхъ прозою панегириковъ разнымъ Грузинскимъ мученикамъ и святымъ. Сіи панегирики извѣстны въ *Грузіи* подъ общимъ названіемъ *Мартириковъ*.

Грузины имѣютъ на своемъ языкѣ историческія книги и о другихъ народахъ. Есть у нихъ пространный *Хронографъ* давно переведенный съ Греческаго, и *Іосифа Флавія древности Іудейскія*. Покойный Преосвященный Каполикосъ *Антоній* съ Греческаго же велѣлъ

(*) Онъ скончался въ Тифлисъ въ 1790 году.

перевести *Исторію Соборовъ*, а съ Россійскаго Исторію *Квинта Курція*, и при немъ переведена съ Россійскаго же *Троянская Исторія*. Съ сегоже языка Преосвященный *Гай*, Епископъ Саратовскій, преложилъ для нихъ *Духовный Регламентъ*, *Богословію Преосвященнаго Платона* Митрополита Московскаго, *Мармонтелева Велисарія* и *Китайское нравоугеніе*; а Преосвященный Архіепископъ Ахшарымскій и членъ Свяшѣйшаго Синода *Варлаамъ*, *Исторію славныхъ Государей и великихъ Генераловъ* сочинен. *Г. Шофинимъ*. Давно переведенъ у нихъ съ Россійскаго же *Телемакъ* и *Езоловы басни*. Много книгъ, а особливо романическихъ, преложено у нихъ и съ Персидскаго языка, каковы на прим: *Исторія Александра Великаго* и поэма *Усулъ Залиханіани* или *Исторія Іосифа* и *Залиханіаны* Пеншефріевой жены, сочиненная Персидскими стихами изъ Библейской исторіи; также романы *Караманіани*, *Оманіани*, *Нариманіани*, *Леил-Мажнуніани* и другіе. Есть у нихъ и на собшвенномъ ихъ языкѣ сочиненныя многія свѣпскія книги, изъ коихъ нѣсколько и напечатано гражданскими буквами частію еще при царѣ *Вахтангъ*, а частію при царѣ

Иракліѣ. Прочія, какъ по *Сибрзнеси-руе* п. е. *мудрологаніе* на подобіе *Локмановыхъ* или *Езоловыхъ* басней, *Килила-Дамана* п. е. *Килила* и *Даманъ* нраво-учительныя сказки; романы *Бараміани*, *Ростоміани*, а особливо два славные романа, сочиненные еще при царицѣ *Тамарѣ*, первой *Дареджаніани*, авпора *Моисе Хонеля*, а второй *Висраміани*, авпора *Сергис-Гмогвели* во вкусѣ переписки *Руссовой Элоизы*, — обращаются еще письменными. Грузины весьма высоко почипаютъ сіи два послѣднія сочиненія за красоту неподражаемаго шпиля и прогательность многихъ картинъ. Вообще чистота и краснорѣчіе старыхъ книгъ Грузинскихъ несравненно превышаетъ новыхъ. Поэзія ихъ богата разными родами древнихъ и новыхъ стихотвореній. Но о ней предложится особо въ слѣдующей статьѣ. Наконецъ надобно примолвить, что Грузины имѣютъ и Уложеніе національныхъ законовъ, собранное и данное имъ въ осмнатцатомъ столѣтіи царемъ ихъ *Вахтангомъ*, которое Всеавгустѣйшій нашъ Монархъ *Александръ I.* при учрежденіи новаго образа правленія *Грузіи* повелѣлъ принять за основаніе вмѣстѣ съ обычаями въ предначертаніи образа рѣшенія дѣлъ гражданскихъ.

Покойный Преосвященный Каполикосъ *Антоній* спарался, сколько могъ, по всей Грузіи опыскашь и собрать все то, что писано на Грузинскомъ языкѣ. „И, говоришь онъ между прочимъ въ „своей Грамматики, не жалѣлъ всего своего имѣнія на то, чтобы доставать „всякія Грузинскія книги, покупая иныя „изъ нихъ дорогою цѣною, а иныя спи- „сывая.„ Сія драгоцѣнная коллекція книгъ по кончинѣ его досталась нынѣш- нему Преосвященному Каполикосу *Ан- тонію*, и при его домѣ находится.

VII.

О Грузинскомъ спихотворствѣ и музыкѣ.

Не было въ свѣтѣ націи безъ піиповъ, и во всѣхъ первые извѣстные сочинители были спихотворцы. Посему не удивительно, что и *Грузія* издревле имѣла оныхъ. И естли справедливо, что величественные и прогательные предметы природы прежде всего возбуждаютъ и образуютъ дарованія спихотворства, то гдѣ лучше можно было родиться *Генію Поэзіи*, какъ не въ сей очаровательной самою природою странѣ, больше

всѣхъ въ свѣтѣ похожей на древнюю Греческую *Θεσσαλίю*, во всѣхъ своихъ предметахъ спихотворцами обоготворенную? Но въ *Θεσσαλίи* одинъ только *Олимпъ*: а въ *Грузіи* многіе необозримые *Олимпы* сближаютъ землю съ небесами; тамъ одинъ только *Піерійскій* хребетъ достоинъ быть жилища Музъ: а здѣсь тысячи есть *Піерійскихъ горъ*, гораздо привлекательнѣе *Θεσσαлійскихъ*; тамъ одинъ только *Геликонъ* испочаеетъ падающую съ него *Иллокрену*: а здѣсь нѣсколько рѣкъ низвергаются многими каскадами съ горъ и воду свѣжѣе *Ипнокренской* разбрызгиваютъ по атмосферѣ. Здѣсь по горами на горахъ лежащія горы и одна на другую возмощенные скалы живѣе всего припоминающъ славную басню о Гигантахъ, громоздившихъ востокъ на небеса и подъ развалинами лѣспвицы своей погребенныхъ. Здѣсь по каждой взглядъ, на каждой сторонѣ, въ каждомъ промежуткѣ горъ всирѣчаеетъ, по выраженію *Гораціеву*, обвѣваемыя зефирами *Темпейскія* долины, очаровательнѣе *Θεσσαлійскихъ*. Здѣсь-то, сходно съ описаніемъ *Овидіевымъ*, многіе *Пенеи*, вырываясь изъ подъ высокихъ *Пиндовъ*, клубятся пѣнистыми волнами по долинамъ промежъ холмовъ, успанныхъ самою

свѣжею зеленью и приосѣняемыхъ какъ бы разсаженными по нихъ рощами. — Гдѣ есть такія сцены природы предъ очами чувствительныхъ существъ, тамъ трудно ли въ щасливыхъ для дарованій времена родиться *Θεокритамъ*, *Тибулламъ*, *Пролерціямъ*, *Петраркамъ*? — Правда ихъ нѣтъ въ *Грузіи* теперь: но по шѣмъ же самымъ причинамъ, по которымъ нѣтъ ихъ уже въ *Греціи* и въ *Италіи*. По крайней мѣрѣ они тамъ нѣкогда были; и въ *Грузіи*, также какъ въ Европѣ, любители прогашельной поэзіи сохранили нѣкоторыя древніе осматки оныя донынѣ. Весма многіе характеристическіе тоны ея еще и нынѣ опъзываются въ сельскихъ пастушескихъ пѣсняхъ, повпоряемыхъ въ народѣ.

Грузія имѣла своихъ героевъ, а потому есть у ней, какъ и у другихъ націй, *Героическія* свои *лоэмы*. Многія славныя дѣянія *Грузинскихъ Героевъ* припоминаются въ народныхъ пѣсняхъ: но нарочитую въ память ихъ составилъ проспранную поэму покойный Преосвященный Каполикосъ *Антоній*, наименовавъ оную *Цкѣбилситкѣаоба*, о коей, такъ какъ и объ *Одахъ* его, выше уже упомянуто. Поема *Ростоміани* или похвала *Ростому* и другія, также писаны у Гру-

зиновъ Героическими стихами. Особеннаго упоминовенія достойны двѣ наипаче древнія поемы Грузинскія, *Велхисткаосани* т. е. *Барсова кожа*, и *Тамаріани*, т. е. *хвала Тамарѣ*. Обѣ писаны за шесть соипъ лѣтъ предъ симъ, во времена славнаго царствованія царицы *Тамари*, по ея, такъ сказать, вдохновенію. Обѣ сочинены ближними ея боярами, первая *Рустивелемъ*, а вторая *Чахрухадземъ*. Обѣ у Грузиновъ сохранены донынѣ въ цѣлости, и чрезъ столько вѣковъ различныхъ угнѣшеній, порабощеній, опуспошеній ихъ отечества, изшребившихъ многіе ихъ памятники, не могли изгладиться изъ ихъ памяти. Содержаніе первой поемы *Велхисткаосани* есть почти романическое, взятое изъ Индѣйской испоріи. Сцены дѣйствій подобны Аріостовой поэмѣ, *Роланду*: но красоты, оригинальность картинъ, естественность идей и чувствованій, — *Оссіановы*. Поема сія при царѣ *Вахтангѣ V*. была въ Тифлисѣ напечатана, однакожь вскорѣ изпреблена такъ, что нынѣ весьма рѣдко можно видѣть печатные оной экземпляры. *Барсовою кожей* названа она попому, что Герой въ ней прославляемый, Индѣйскій царевичъ *Гаріель*, странствовавши по свѣту, одѣ-

вался въ барсову кожу. Вся поэма, довольно пространныя, сочинена четверостишными строфами. Для образца иъ-которыя изъ нихъ предложены будутъ ниже.

Другая поэма *Тамариани* еще замѣчательнѣе первой по безпримѣрной почти гармоніи своей и весьма трудному роду стиховъ. Матерію сей поэмы составляетъ хвала царицѣ *Тамарѣ*. Но — что всего любопытнѣе — хвала сія, составляющая довольно великую книгу, сплетена почти изъ однихъ только прозваний и нарицательныхъ именъ, приписуемыхъ *Тамарѣ*; и все сіе чрезъ каждую одну стопу подобрано въ риѣму, повторяемую сряду шестнадцать разъ въ одномъ четверостишии. Въ слѣдующемъ четверостишии начинается другая риѣма и столькоже разъ повторяется. Мѣрный и гармоническій звонъ риѣмъ производитъ пріятную слуху симфонію; а совоображеніе идей, переносы и намеки разныхъ знаменованій въ самой подобозвучности словъ, составляютъ остроумнѣйшую игру мыслей. Примѣръ изъ сей поэмы предложенъ, будетъ ниже. Сіе сочиненіе, большую часть красотъ своихъ въ механизмѣ стиховъ и въ игрѣ Грузинскаго языка заключающее, никогда не

можетъ быть переведено ни на какой языкъ съ точностію. Напроптивъ того *Руставеля* можно надѣяться увидѣть нѣкогда и на Россійскомъ языкѣ, хопя и нескоро. Пошому что высокій слогъ писателей Тамарина вѣка вообще нынѣ пруденъ спалъ и для Грузиновъ.

Просодія Грузинской Поэзіи вся *тоническая*, на подобіе Греческой и Латинской. Пошому что Грузинскій языкъ изобилуетъ многосложными словами и ударенія имѣетъ разнообразныя. Чаше всѣхъ другихъ употребляется въ немъ мѣръ *Ииррихо-дактилическій* (00—00); однакожь сродны ему и всѣ прочіе мѣтры древней Греческой поэзіи. Стихи Грузинскіе имѣють также и *цезуру*. Лишнее въ нихъ предъ Греческими то, что къ концу ихъ прибирается рима, какъ въ Европейскихъ языкахъ. Употребленію римы научились они отъ Персіанъ и по примѣру ихъ въ письмѣ выставляють на концѣ строки раздѣльно даже самыя буквы римы. Впрочемъ новѣйшіе Грузинскіе стихотворцы иногда пишутъ риму и совокупно.

Древнихъ родовъ Грузинскихъ стиховъ употребительнѣйшихъ щитаются девять, восемь свѣтскихъ и одинъ церковный, называемый *Ямбикъ*. Въ семь

послѣднемъ родѣ каждая строфа со-
 стоить изъ пяти стиховъ, имѣющихъ
 иногда одинакую рѣму, а иногда безъ
 рѣмы. Мѣръ его есть слѣдующій:
 00—00—0—00—00. Для образца вопъ
 одна строфа изъ поэмы *Цкобилситква-*
оба, сочиненной покойнымъ Преосвящен-
 нымъ Каполикосомъ *Антоніемъ*. Она
 находится въ пѣсни святому *Исе* или
Исусу, одному изъ тринадцати пропо-
 вѣдниковъ, пришедшихъ изъ Сиріи въ
 Грузію, для распространенія Христіан-
 ской вѣры послѣ *Нонны*.

Агмосавалса сампеноса самошхе
 Ггавиль мравални беври ара самошхе
 Ара эрпъ кушхедъ уфросга мебръ самошхе
 Гвшивъ сцавлишиса гвихмень Исе самошхе
 Сулпъ магрилобель ршо курцлованъ самошхе.

Сіе буквально значитъ:

На востокѣ, изливающимъ свѣтъ, рай:
Тамъ цвѣтовъ много множество, не три и
не четыре,
Не на одной сторонѣ, но на всѣхъ четырехъ.

*А ты, Исе, божественное учение содѣлалъ
 для насъ мѣстомъ прогулки (пріят-
 нымъ раемъ:)*

*Оно душа мѣ прохлада, какъ лиственное
 пріятное древо.*

Здѣсь слово *самотхе* во всѣхъ спи-
 хахъ имѣетъ различное знаменованіе.
 Изъ сего одного примѣра видно, сколь
 многознаменователенъ въ словахъ своихъ
 Грузинскій языкъ. Прочіе роды Грузин-
 скихъ стиховъ суть слѣдующіе:

Первый родъ, самый древній и упо-
 пребителнѣйшій, называется *Шайри*.
 Онъ состоитъ изъ четверостишій, имѣ-
 ющихъ на концѣ каждого стиха одина-
 кую риму. Метръ его есть слѣдую-
 щій:

00—00—00 00—00—00.

Въ примѣръ сему вопъ самая первая
 строфа изъ Русипавелевой поэмы *Вел-
 хисткаосани*:

Ромелманъ шекмна самкаро залипта митъ зліе-
 рита,
 Зе гардмоарсни сулипта квна зецитъ монабе-
 рита

Чвєнъ кацша мовца квекана гваквсь ушвалави
 перипша
 Мисганъ арсь ковли хелмцине сахиша мись
 мієриша.

Спихи сіи значашъ по буквальному
 переводу:

*Кто сотворилъ твердь силою своею крѣпкою,
 И осуществлявалъ свыше душу, создалъ съ
 небеси дуновениемъ,
 Далъ челоѣкамъ и землю неизчислимо раз-
 нообразенную,
 Отъ того суть цари и его суть образъ.*

Второй родъ стиховъ также чепвер-
 ростпишный съ риемами называется *Чах-
 рухаули*, опъ имени *Чахрухадзе*, изобре-
 шашеля онаго, и сочинилеля поемы *Та-
 маріани*, о коей выше сего было гово-
 рено. Мерпъ сей поэмы еспъ слѣдую-
 щій:

oo—o oo—o oo—o oo—o.

Въ примѣръ вопъ два спиха изъ са-
 мой первой сипрофы славной шой поэмы
Тамаріани:

Тамаръ цкнари, шесацкнари, хманарнари, пирм-
 цинари,
 Має мцинари, сачинари, цкаалимкнари, момди-
 нари.

Сіе буквально значить :

*Тамарь кроткая, пріятная, сладкозласная,
осклабноличная*

*Солнце-блистательная, важная, тиховод-
ная, рѣкъъ лолной подобная.*

Есть еще и другой родъ четверо-
спишій, изобрѣшенный симъ же авпо-
ромъ и также называемый *Чахрухаули*.
Метръ его есть слѣдующій :

00— 00 00— 00 00— 00 00— 00

Третій родъ называется *Рули* и со-
стоитъ изъ осми стиховъ однориѣмен-
ныхъ. Метръ его есть такойже какъ
Шайри.

Четвертый родъ называется *Загна-
корули* и состоитъ изъ прехъ стиховъ,
изъ коихъ первые два одного метра и
одну имѣють риѣму, а претій безъ риѣ-
мы и особеннаго метра, по слѣдующе-
му образцу :

1 и 2. 00— 00 00— 00

3. 00—00—0—0—00

Пятый родъ Цкобили, состоить изъ осми стиховъ однориѣменныхъ по слѣдующему образцу:

— о — о — о — о

Шестый родъ Пистикаури, состоить изъ осми же стиховъ разнориѣменныхъ по мѣтру стиховъ *Чахрухаули* впораго рода.

Седмый родъ Лекси состоить изъ двухъ стиховъ однориѣменныхъ по образцу *Шайри*:

оо — оо — оо оо — оо — оо

Осмый родъ Таели состоить изъ одного стиха, однакожь имѣеть риѣму въ цезурѣ, согласную съ конечнымъ словомъ. Мѣръ его есть попьѣже, какъ и *Лекси*.

Кромѣ сего есть у Грузиновъ весма много новыхъ родовъ стиховъ, заимствованныхъ отъ Персидской поэзи. Изъ числа оныхъ вопъ примѣръ одной шестистишной ихъ пѣсни. Мѣръ ея есть слѣдующій:

оо — оо оо — оо.

Ра йа гамицкра-наргись мивмарше,
 Сисхлись цремлипа ситквани даврте,
 Веубнебоди, шень цармимарше
 Ме убадрукманъ ра укугмарше.
 Веръ мивхдимахвиль ганадонеби
 Миспвись шевикенъ цремлпа понеби.

Сіе буквально значитъ:

*Гіацинтъ на меня прогнѣвался — я прибѣ-
 гуль къ нарциссу
 И съ кровавыми слезами слово вымолвляъ,
 Сказавъ: положи ты мнѣ, научи
 Отъ узкой дороги сыскать дорогу широ-
 кую.
 Бѣдной я! не знаю какъ сбился съ пути;
 И, какъ бы мечемъ пронзенный,
 Проливалъ я о семь слезы ручьями.*

Послѣдніе два стиха суть припѣвъ,
 повторяемый при каждомъ четверости-
 шии. Пѣсни ихъ почти всѣ начинаются
 аллегорією или подобіями шочно іпакъ,
 какъ сшаринныя Рускія, а часто быва-
 ютъ и совершенно аллегорическія. За-
 мѣчательно также и то, что Грузин-
 ская Поизія вообще и въ метрахъ весьма
 похожа на древнюю Рускую.

Какой родъ былъ древней Грузинской музыки, досповѣрно опредѣлить нельзя. Потому что Грузины не имѣютъ нотъ, и напѣвамъ своимъ учашия по преданію. Церковное ихъ пѣніе изспари сообразно было Греческому сполповому и распѣвному мелодическому. Но съ начала XVIII вѣка введено у нихъ и хоральное пѣніе по примѣру Россійской церкви. Въ распѣвномъ своемъ пѣніи церковномъ они также имѣютъ, прибавочные для распяжки, ничего незначущіе слоги, какъ Греки *аноне* и проч. или какъ въ старинномъ Рускомъ Демеспвенномъ пѣніи *не-не-най* и проч. Пѣсенная народная ихъ музыка по большой части примѣнена къ Персидскому вкусу, съ музыкальною мѣрою. Но есть у нихъ много и старинныхъ національныхъ пѣсенъ безъ мѣры, съ своими старинными напѣвами. Вообще всѣ ихъ пѣсни поются въ одинъ голосъ, какъ старинныя Рускія. Иногда пѣсни свои аккомпанируютъ они и инструментами, къ которымъ народъ примѣтную имѣетъ склонность; но любитъ больше громкіе.

Вообще употребляемые въ Грузіи музыкальные инструмента можно раздѣлить на ихъ *древніе*, *Персидскіе* и

Рускіе. Самый старинный ихъ инстру-
ментъ есть Давидовы гусли и вѣстовая
военная труба. Опъ Персіанъ заим-
ствовали они арфу, ручныя бубны и по-
релки, также кропаль съ колокольчика-
ми и безъ колокольчиковъ. А Россіане
научили ихъ играшь на цимбалахъ, гус-
ляхъ, скрипкѣ, волынкѣ, флейтѣ, флей-
шправерсѣ и дудкѣ.

Овъ упомянутыхъ въ сей книгѣ Ордынскихъ
народахъ, окружающихъ Грузію.

Кумыцкой народъ Магометанскаго закона, по близости Кизляра за рѣкою Терекѣмъ при горахъ, живеть деревнями; изъ нихъ значнѣйшія *Костиковская, Андрѣева, Аксайская* и *Брагунская*. Сего народа можетъ щисляться до двадцати тысячъ; они всѣ имѣють хорошее оружіе и отважны.

Къ *Кумыкамъ* же можетъ быть причисленъ въ шамошней же сторонѣ деревнями находящійся и въ Россійскомъ подданствѣ почитаемый *Чеченской* народъ, Магометанскаго же закона, въ которомъ тысячъ до трехъ душъ щипать можно.

Позади *Кумыцкаго* народа за рѣкою Коисою живуть въ Кавказскихъ горахъ въ Дагестанѣ разные Горскіе народы, вообще называемые *Тавлинцы* и *Лезгинцы*, которыхъ жилища по положенію своему хотя и принадлежатъ къ Персидскимъ областямъ; однакожь поелику тамошніи горы неприступны, то они и остаются никому не подвластны. Въ прочемъ въ сосѣдствѣ съ ними живеть Персидской подданной Горской владѣлецъ называемой *Шавкаль*, которой предъ нѣкоторыми другими Персидскими же подданными, Горскими владѣльцами, имѣеть преимущество

и довольно силенъ, будучи въ состояніи во время нужды по крайней мѣрѣ тысячъ до десяти исправнаго Горскаго войска поставити.

Кабардинской народъ живеть деревнями въ тѣхъ же Кавказскихъ горахъ въ верху по Тереку и по другимъ тамошнимъ рѣкамъ, закона Магометанскаго и раздѣляется на двѣ часпи, на *большую* и *малую Кабарду*. Сей народъ управляется своими владѣльцами. Но и съ Россійской стороны учреждены тамъ Родовыя Суды и Расправы. Въ *большой Кабардѣ* военныхъ людей собрался можетъ съ лишкомъ шесть тысячъ человекъ, а въ *малой* съ небольшимъ три тысячи.

Оружіе у *Кабардинцовъ* по большой части огнестрѣльное, а у нѣкоторыхъ есть и сагайдаки, а сабли и сашки припущенные у каждаго Кабардинца, да и панцыри рѣдкой человекъ не имѣеть. Пищали у нихъ Крымскія и Кубачинскія виншоваляныя. При дракѣ съ непріятельми они изъ пищалей стрѣляютъ, каждой шолько одинъ разъ, а по томъ всѣ саблями и сашками рубятся и колютъ. Владѣльцы ихъ при дракахъ поступаютъ весьма отважно, и въ шомъ предъ уѣзденіями своими первенствуютъ. Симъ то и въ народѣ своемъ больній кредитъ они заслуживаютъ, и какъ владѣльческіе, такъ и уѣзденскіе дѣти съ малолѣтства обучающся своимъ экзерциціямъ. Лошадей имѣють легкихъ и провор-

ныхъ. Никакое нерегулярное войско съ *Кабардинцами* сравняться не можетъ.

По заключенному въ 1739 мѣ году между Россійскою Имперіею и Порціою Оттоманскою праптану, *Кабардинской* народъ, на которой до того съ обѣихъ споронъ были припязанія, оспавлень вольнымъ, съ тѣмъ чтобъ не быть подъ владѣніемъ ни шой ни другой Имперіи, но за границею между обѣими. Однакожь каждой державѣ позволяется ихъ наказывать, въ случаѣ оскорбленій оупъ нихъ, и при томъ содержать въ обѣихъ споронахъ аманатовъ ихъ; по чему въ Россіи оные и содержатся: но Турки съ своей спороны никогда ихъ и не требовали.

За *малою Кабардою* живутъ въ горахъ при другихъ разныхъ небольшихъ народахъ (которые вообще причпены быть могушь къ *Тавлицамъ*) два особливо примѣчанія достойные, называемые *Осетинской* и *Киштинской*, копорые оба прежде сего были закона Христіанскаго, что доказываеуся находящимися у нихъ старинными развалинами каменныхъ церквей; а нынѣ будучи безъ всякаго почти закона, объявляютъ желаніе и къ принятію Христіанства; почему съ 1751 года, по сношенію Сената съ Синодомъ и съ Коллегіею Иностранныхъ Дѣлъ, и проповѣдники къ нимъ посылаются изъ нарочно опредѣленныхъ къ тому духовныхъ, а найпаче Грузинскихъ, и ихъ уже нѣсколько крещено. *Осетин-*

цоеъ можеть собираться до прехъ, а *Киштинцовъ* до двухъ тысячъ. Управляются они Старшинами.

Отъ жилищъ *большой Кабарды* начинаются *Кубанскіе Татары* и многіе другіе народы, изъ которыхъ иные щисляются Турецкими подданными, какъ то *Бесленейцы*, *Теширгойцы*; а иные по крѣпости своихъ жилищъ и имъ не подчиняются, какъ то *Абазинцы*. Всѣ оныя народы довольно многочисленны.

О родословныхъ Грузинскихъ.

Грузины тщательно сохраняють у себя родословныя всѣхъ своихъ Царей, и возводятъ ихъ до самой глубокой древности, со всеми подробностями поколѣній Княжескихъ. Но достовѣрнѣйшія родословныя начинаются отъ Царя Александра I, называемаго въ Грузинскихъ Исторіяхъ *Великимъ Царемъ Иверскимъ*, который въ 1424 году раздѣлилъ всю Грузію дѣтямъ своимъ на три особенныхъ Царства: *Карталию* въ удѣлъ отдалъ онъ сыну своему *Дмитрію*, *Кахетію* *Георгію*, а *Имеретію* *Вахтангу*. Отъ сихъ-то Царей происходятъ всѣ Грузинскіе Князья, коихъ при семъ предлагаются краткія родословныя. —

РОДОСЛОВНАЯ I. КАХЕТИНСКИХ ЦАРЕЙ.

Царь Георгий начал царствовать в 1493 году.

Царь Александр в 1493 году.

Царь Георгий II в 1511 году.

Царь Леван в 1520 году.

1. Царь Александр II в 1596 году передался России, убитъ отъ сына Костантина в 1605 году Чорта 12. —

2. Леван, долго содержался у Персия в плену и былъ убитъ отъ брата своего Александра II.

1. Ираклий.	2. Георгий убитъ отъ брата Костантина в 1605 году Чорта 12.	3. Царь Давид в 1603 г. Онъ отпалъ Персия въ отце. — Брата его Костантъ захватили въ Персию.	4. Костантинъ былъ Маломшаинцемъ. Онъ убитъ отце и брата Шахъ Персидскій далъ ему Шачалу.

Награжденъ у Персия въ плену съдѣлъ во время похода прибылъ въ Астрахань, а оттуда въ Москву в 1607 году и посланъ въ Троицкой Сергиевъ монастырь на житье.

1. Царь Теймураз в 1610 г. Онъ женился в 1612 г. у Персия и отъ нея былъ в 1658 г. в плену дѣлъ Россия в 1659 году.	2. Леван, убитъ на сраженіи.	3. Царица Елена.

1. Ахметъ, или Ахметъ, былъ у Шаха въ плену.	2. Александръ, былъ у Шаха въ плену.	3. Царь Давид в 1621 г. Онъ убитъ Персия в 1628 г. — Брата его Елена была въ Чортанъ в 1651 году.	4. Дѣлъ дѣлалъ, изъ дѣлъ Кахетины была за Императорскую царемъ Александромъ.

1. Царь Луарсаб, отъ де и Ахметъ, умеръ в 1654 г. въ Февралѣ.	2. Георгий.	3. Ираклий, отъ де и Ираклий; дѣлалъ былъ въ Персию и получилъ грамоту в 1674 г. пошломъ въ Персию обратилъ въ Маломшаинца и тамъ женился.	4. Царица Костантина, была захвачена Персиями Императорскими царемъ.	5. Царица Анастасія.

1. Царь Теймураз в 1721 женился былъ на Кавказской Царицы Тамарѣ; умеръ в С. П. брата 1762 г.	2. Царь Костантинъ в 1719 г. убитъ отъ Турковъ.	3. Царица Елена жила въ новгородѣ.

1. Царица Анна за Княземъ Дмитріемъ Орбелакшвицъ, дѣлалъ князьской администраторъ Императорской Царицы Анны Михайловны.	2. Елена жила въ Кавказѣ Александровскѣ.	3. Царь Ираклий в 1744 Сѣбъ соединилъ въ новгородѣ рать Кавказѣ съ Каратами и скончался в 1762 г. Супруга его Царица Тарѣ Георгіевна Княжна Далимова.

1. Царица Наталья Супруга Князя Антислована.	2. Валентина.	3. Анастасія, князьина Кавказская.	4. Михаилъ Генералъ лейтенантъ Российской службы.	5. Царь Георгий в 1767. Владѣлъ 12 года; скончалъ Царица Российскому Престола и скончалъ в 1800 году въ супружеской постели 1) Костантъ, Княжна Андриана, 2) Марія Георгіевна, Княжна Нейманова.	6. Александръ.	7. Пароникъ.	8. Сынъ дочерей, отъ дѣлалъ Теймуразъ Орбелакшвицъ.

Дѣлалъ отъ первого брака.

Дѣлалъ отъ второго брака.

1. Анна Дѣлалъ, Генералъ лейтенантъ въ Российскомъ службѣ.	2. Жанна.	3. Екатерина.	4. Теймуразъ.	5. Дочери: Варвара, Софія, Анна, Ринаша.	1. Милица.	2. Давидъ.	3. Младъ.	4. Екатерина.	5. Ираклий.	6. Дочери: Тамара, Анна.

РОДОСЛОВНАЯ И. КАРТАЛИНСКИХЪ ЦАРЕЙ.

Царь Динишъй ичкъъ парсиновотъ съ 1424 года.

Царь Константинъ съ 1469 года.

1. Царевичъ Ваграмъ.

Вахтанъ.

Теймуръ.

Царь Вахтанъ съ 1660 г.

1. Царь Армянъ съ 1670, прежде Калешинскій, а потомъ Имеретинскій, преданъ Россіи.

2. Царь Георгій съ 1678 года Магомедъ эйра.

3. Леонъ.

4. Дочь Тамара, была за Калешинскимъ Царемъ Теймуромъ.

3. Царь Давидъ съ 1665 года.

Царь Аур-объ съ 1614 года.

1. Царь Симонъ съ 1558. 2. Давидъ.

Царь Георгій съ 1600 г. Царь Рохомъ съ 1624.

Царь Аур-объ, шугоникъ, съ 1603.

1. Александръ Россійской Герцогъ, умеръ въ плену у Шведовъ.

2. Мамукъ.

3. Давидъ.

4. Даря.

Ваграмъ.

1. Царь Вахтанъ съ 1708 г. 2 съ 1724 выданъ въ Россію.

2. Симонъ.

3. Оджуръ или Амазасъ.

4. Иосифъ царствовалъ съ 1711 года.

1. Антоній Канцлеръ умеръ 1790.

2. Александръ.

3. Армянъ.

1. Вахтанъ, царствовалъ съ 1719, умеръ въ Москвѣ.

2. Георгій, Генераль-Поручикъ въ Россіи.

3. Вахушта.

4. Дочь Тамара, была за Теймуромъ Ираклиевичемъ, въ Россіи умершии.

1. Антоній Канцлеръ умеръ 1790.

2. Александръ.

3. Армянъ.

1. Александръ, Гвардіе Капитанъ.

2. Леонъ, Аидъ-Гвардіе Секундъ-Мажоръ.

1. Павелъ, Генераль-Поручикъ.

2. Кирилъ.

3. Георгій.

1. Александръ, Гвардіе Капитанъ.

2. Егоръ, Камергеръ.

3. Елизаветъ за Княземъ Одесскимъ.

Леонъ, Подполковникъ.

2. Дмитрій.

3. Леонъ.

1. Павелъ, Генераль-Поручикъ.

2. Кирилъ.

3. Георгій.

Анна.

1. Николай. 2. Петръ. 3. Павелъ. 4. Сергій.

РОДОСЛОВНАЯ Ш. ИМЕРЕТИНСКИХ ЦАРЕЙ.

Царь Вахтангъ, началъ царствоватьъ съ 1424 года.

Царь Георгій съ 1431 года.

Царь Багратъ съ 1490 года.

Александръ.

1. Царь Багратъ съ 1510.

Царь Георгій съ 1805.

Царь Александръ съ 1859.
Сей дакъ призоу Россійскому Престолу.

Царь Багратъ съ 1860.

Царь Александръ съ 1883.

Царь Симонъ съ 1895.

Царь Георгій съ 1907.

2. Давидъ.

Царь Левонъ съ 1590.

3. Вахтангъ.

Царь Ростомъ съ 1590.

1. Царь Александръ съ 1720

2. Князь Момука.

3. Царь Теймуразъ съ 1720.

4. Царь Георгій съ 1725.

1. Царь Соломонъ
съ 1705 года.

2. Иосифъ, Кахетинскосъ.

3. Давидъ.

4. Давидъ.

5. Багратъ.

Давидъ.

6. Арчилъ.

Давидъ, онъ же и
Соломонъ, имѣя
царствовать въ
Имеретинъ съ
1704 г.

Царь Давидъ съ 1783.
Супруга его Царица Анна Мамбава,
Княжна Орбеллианова.

Царевича Константина съ 12 л. имѣя.

შინაარსი

შესავალი	5
თავი I. ცხოვრების გზა	10
თავი II. ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის დაწერის ისტორიული პირობები	17
თავი III. ვინ იყვნენ ე. ბოლხოვიტინოვის ქართველი კონსულტანტები?	21
თავი IV. ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის ევროპულ ენებზე გადათარგმნის გამო	43
თავი V. ე. ბოლხოვიტინოვის სტილისა და ლიტერატურული მიდრეკილებების შესახებ	56
თავი VI. რუსთველოლოგიური საკითხები ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომში	61
§ 1. ისტორიულ-ლიტერატურული ცნობები ვეფხისტყაოსანსა და მის ავტორზე	63
§ 2. ვეფხისტყაოსნის ქანობრივი რაობისა და მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში მისი ადგილის განსაზღვრის ცდა	66
§ 3. პოემის რუსულ ენაზე თარგმნის პირველი ცდა	71
§ 4. როგორ უნდა გავიგოთ ე. ბოლხოვიტინოვის ცნობა ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის განადგურების შესახებ	77
§ 5. ე. ბოლხოვიტინოვი რუსთველური ლექსის შესახებ	103
დასკვნა	110
Евгений Болховитинов—первый русский руствелолог (резюме)	114
პირთა საძიებელი	117
დამატება: [Е. Болховитинов], Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ея состоянии	121

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

*

გამომცემლობის რედაქტორი ელ. ბათიაშვილი
ტექრედაქტორი ნ. ოკუჯაია
მხატვარი ო. გორალევიჩი
კორექტორი ი. ნასარიძე

გადაეცა წარმოებას 4.8.1977; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 11.10.1978;
ქალაქის ზომა 60×90¹/₁₆; ქალაქი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 14.75;
საღირცხვო-საგამომცემლო თაბახი 13.17;
უე 12672; ტირაჟი 2400; შეკვეთა № 3278
ფასი 1 მან. 60 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

ГУРАМ СЕВЕРИАНОВИЧ ШАРАДЗЕ

ЕВГЕНИЙ БОЛХОВИТИНОВ —
 ПЕРВЫЙ РУССКИЙ РУСТВЕЛОЛОГ

(на грузинском языке)

ИБ 681